

THE BOOK WAS DRENCHED

TIGHT BINDING BOOK

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_190298

UNIVERSAL
LIBRARY

اشارات دانشگاه تهران

۶۷۷

نشریه تیانجانه مرکزی دانشگاه تهران

«درباره نسخه های خطی»

دفتر نخستین

سال ۱۳۳۹

تهران

۱۳۴۰

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه وزارت امور خارجه

ایرج افسا.

در سال ۱۳۳۸ که جناب آقای علی اصغر حکمت تصدی وزارت امور خارجه را در عهده کفایت داشتند اجازت فرمودند اینجانب فهرستی از نسخ خطی موجود در کتابخانه آنجا فراهم سازد. مطالبی که در زیر چاپ میسود آن باد داشته‌است که برای تدوین فهرست فراهم شد و آنطور که باید نظم و ترتیب ندارد، اما چون نسخه‌های آن کتابخانه را معرفی می‌کنند بطبع آنها درین صحائف رضا داد.

در کتابخانه مذکور در نوع نسخ خطی موجود است: يك قسم کتابها و رسالات مستقل است که فهرست همه آنها را برداشته‌ام و درینجا طبع میسود. قسم دیگر مجموعه‌های مکتوبات و اسناد و فرامین و منشورات و منشآت و مراسلات عهد قاجاری است که مجلدات متعدد و بسیار است و فرصتی دراز می‌خواهد تا فهرست دقیق و صحیح از آنها تهیه گردد و البته ذکر آنها درین فهرست نیامده است.

روضه الصفا (تاریخ مغولان)

تألیف محمد بن خاوند شاه، در عهد امر علی شر و شاه او نوشته شده. جلد پنجم: تاریخ مغولان و جاشینان آنها.

آغاز

آرایش دیباچه مناقب و آثار سلاطین رفیع مقدار و نمایش روزنامه خصائص و مفاخر

خواقین گردون اقتدار ثنا و ستایش پادشاهی تواند بود که ...

پایان

خواجه علی مؤید بارشاد ملهم توفیق روی به آستان فرخنده نشان آورد و ذکر بعضی از حالات او در مجلد سادس از عنایت الهی و فیض نامتناهی پادشاهی مأمول است . الحمد والمنة که این مجلد بنحوی خوب در اتمام رسیده صورت اختتام پذیرفت ... و اقبال این خداوند احسان و افضال کوتاه دارد و او را با حراز سعادت دنیوی و مشوبات اخروی در عاجل و آجل برا کفا و اقران سرافراز گرداند . بمنه و فضله .

کتابت هندی اوائل قرن دهم - عناوین باشنگرف سرخ - ۱۹ × ۲۹ - ۱/۴ - جلد نازم - میشن سبزی تیره - ۳۲ سطر (شماره ۹۷۰) .

تحفه المؤمنین (تحفه حکیم مؤمن)

از محمد مؤمن حسینی شکابنی که در حدود ۱۰۸۰ تألیف شده است . انجام نسخه [در ریختن موی سر] مانند ریسمان بر اشجار گنارند طبری بر آن نشینند پای بست کردند . والسلام علی من ابع الهدی .

جلد دروغنی گل و ته دار - مجدول و مذهب - ۱۹ × ۳۰ - دو صفحه اول سر لوحه دارد - نستعلیق - عناوین باشنگرف - قرن ۱۲ - ۱۹ سطر (شماره ۹۵۱)

تذکرة الملوك

۶۸ ورق - نستعلیق خوش قرن ۱۳ - مجدول با سر فصلهای سرخ - ۱۱ سطر - تیمار - عنابی - ۲۱ × ۱۵ (شماره ۷۸۸۱) .

دیوان صیدی طهرانی و دیوان یوسف

۱ - دیوان صیدی (ذریعه ۶۲۳۰۹) همه غزل است :

آغاز

شد بس که از خرام تو تغییر حالها
از جا در آمدند بگلشن نهالها

انجام

صیدی آشتکیت از گل رومی است مگر

رنگ این تفرقه نازلف بتان است یکی

۲- دیوان یوسف شامل يك قصیده و بقیه غزل است .

آغاز

قطره طوفان نودرصد بحر طوفان کرده اند

ذکر تو حید ترا سر لوح دیوان کرده اند

انجام

ز شمر بن کاریش خسرو مکدر دل ویرهاد در زنجیر آن در

نسخه

این نسخه در کتابخانه ویرهاد مرزا بوده و اثر دخول در کتابخانه اور از آن پاک کرده اند.

۵۴-۲۴ ورق - مجدول - برگ ۱۰ و ۲۰ الف مذهب باسر لوحه - سنعلیق شکسته - ۱۵ سطر -

۱۰ × ۱۷/۵ - تباهاج مهوه ای - خط قرن ۱۲ (شماره ندارد) .

رياض الجنة يا رياض الجنان

از محمد ابن عبدالرسول الحسنی المدعو بالحسنی الحوثی الزبوزی (ذریعه ۱۱ :

۳۲۲) .

فهرست مطالب این کتاب

- مقدمه

- روضه اولی در بیان احوال جمعی از ذوات شریفه خود در بیست و هشت (قسمت) .

- روضه دوم در ذکر احوال جمعی از ذوات خبیة شریره ملعونه (هفت قسمت)

- روضه سیم در ذکر آنچه در عالم موجودست من البدایة الى النهایة بدین تفصیل

(بیست و پنج قسمت).

- روضه چهارم در ذکر مفصل احوال عامه علمای عامه و خاصه و عرفا و حکما.

- روضه پنجم در ذکر مشاهیر شعرای عرب.

- روضه ششم در ذکر احوال ملوک و طبقات سلاطین .

- روضه هفتم در ذکر احوال مشاهیر وزرای نامدار .

- روضه هشتم در ذکر نوادر حکایات و روایات .

- خاتمه در ذکر تاریخ اتمام کتاب و آنچه مناسبت این باب است .

تیماج ضربی - ۳۳×۴۷-۴۰ سطر با حاشیه در همه صفحات - خط عبدالله سلماسی در شهر خوی در شهر جمادی الاولی ۱۲۲۵ - ۲۸۹ برگ (شماره ۱۰۵۶) .

سبحة الابراجامی

آغاز

بسم الله الرحمن الرحيم
انجام (ناقص)

بیغیر آمد بدلت غم فرود بود غمی شادی و دلها درو

۸۰ ورق - نستعلیق و قرن ۱۲ ، در بعضی صفحات جای سرفصل و گاهی تصویر سفید مانده - ۱۱ سطر - ۱۲×۲۰ - تیماج سیاه (شماره ندارد) .

سفر نامه میرزا ابوالحسن شیرازی در ۱۲۲۹ بروسیه

انجام (ناقص) :

این معنی خلاف رأی ماست و میخواهیم هر طریق فبما بین ما واقع میشود بدون وساطت و اطلاع اهل انگریز بوده باشد و دوستان و آشنایان ...

خط شکسته - جلد تیماج ضربی ۳۰×۲۱ - ۱۶ سطر نسخه آب دیده ناقص (نا آخر وقایع چهارشنبه ۲۴ لغایت دوشنبه ۲۹) - خط قرن ۱۳ (شماره ۶۸۶۸) .

شرح احوال سلطان عبدالحمید و اوضاع مملکت عثمانی

در صفحه ۱۸۰ نوشته شده : « بتاریخ غرة رجب ۱۳۱۳ در قصر جاجرود ... خانه زاد بی مقدار محمد حسن مترجم مشهور به اعتماد السلطنه از فرانسه ترجمه نمود . » (این قسمت خط خود اعتماد السلطنه است) .

۱۸۰ صفحه کاغذ آبی - مجدول - ۱۵×۲۲ - جلد مخمل قرمز (۶۸/۶۹۸۷) .

شرح وقایع اتفاقیه سیاسی و انقلابی مملکت

و خلاصه مذاکرات مجلس

آغاز: اما بعد در جلد اول این کتاب شرح و بسط جشن ملی سال اول مشروطیت ایران

را بدون هیچگونه ترتیبی مذکور داشتیم .

در شب ۱۵ - ۱۶ جشن ملی فراهم بود یکی دو روز بعد از جشن مجلس مقدس دارالشورای کبرای ملی مفتوح و هیئت و کلای محترم تماماً حاضر بودند ...

تا صفحه ۳۵۷ شماره دارد ، بعد ۲۱ ورق - شکسته ریز با عناوین شنگرفی - از پایان ناقص - ۱۹ سطر با کاغذهای مختلف الوان - ۱۴ × ۲۱ (شماره ۱۳۰۸).

۱- [طرز حکومت ایران در زمان استبداد] } مجموعه

۲- تحقیقات سرحدیه جعفر حسینی مشیرالدوله

۳۰ ورق اول این مجموعه رساله ایست در اوضاع حکومت ایران در عهد استبداد.

آغاز رساله اول

حکومت - حکومت بر چند قسم است، یکی از اقسام حکومت منفرد است .

انجام

و اگر دولت بعضی امور خزانه را ببانک رجوع کند بدین معنی که بانک مطابق دستور العمل وزیر مالیه حقوق بعضی ادارات را بکسره پردازد فایده دیگری بدولت خواهد رسید . تمت القانون فی یوم السبت ۲۰ محرم الهرام ۱۳۲۱ .

انجام رساله سرحدید

قد وقع الفراغ من التألیف فی اوایل سنة اثین وسبعین بعد الالف ومائین من البهرة ثم التوسید الاستنساخ فی ثالث شهر ربیع الثانی من احدى و عشرون وثلثمائة بعد الالف ۱۳۲۱ من الهجرة النبویه .

جلد تیماج عنایبی ضربی - $\frac{۲۵}{۴} \times \frac{۱۷}{۴}$ - نسخ - ۲۰ سطر - فرن ۱۳ (شماره ۹۷۴) .

مآثر مهدیه

آغاز

پس از حمد و ثنای اجابت کننده دعوات و عطا کننده مسؤولات عالم بر خفیات و خالقل موجودات مدبر بلاشریک و صانع بلا وزیر . . . و اما بعد این بنده فانی مهدی مهندس و نایب وزارت خارجه ابن رضاقلی تاریخ نویس سرابی در زمان سعادت اقتران ... ناصرالدین شاه ... بر عرصه وجوه آمده ... و بعد از اندک تعلم و تدریس در مدرسه مبارکه دارالفنون محض تکمیل تحصیلات و کسب علوم جدید به حسن توجهات ... میرزا سعیدخان مؤتمن الملک ... مقتضی گردید که چند سالی در پاریس اقامت گزیند . (بعد از مراجعت ۲۵ سال در وزارت خارجه کار کرده) . . . نظر باین مساعدت زمان بخاطر این ذره بی مقدار

نشریه در باره نسخه های خطی

چنان خطوط یافت که برخی از مطالب دیپلماسی و شخص دسلمات ... متذکر شود»
(از مقدمه)

مجدول با سر لوح - ۸ برگ فهرست مطالب + ۲۶۹ ورق متن - ۲۲ × ۳۱ خط قرن ۱۳ (۷۵/۲۱۹۴)

مأموریت جنرال گاردان

برگ ۱ ب: ترجمه کتابی است در باب مأموریت جنرال گاردان بمالک ایران بطبع رسیده است. مأموریت جنرال مزبور به ایران در زمان سلطنت ناپلیون اول امپراطور فرانسه بوده. اسناد و نوشتجات تاریخی که در این کتاب ملاحظه میشود بتوسط لکت آلفرد دو گاردان پسر جنرال گاردان بطبع رسیده است.

ترجمه این کتاب بفارسی بتاریخ شهر شعبان المعظم میلان ۱۲۹۸ به اتمام رسیده است. در ورق آخر (ب) بخط و امضای «محمد حسن» که اعتماد السلطنه باشد نوشته شده است. حسب الامر قدر قدرت همایون در دارالترجمه همایونی میرزا علی خان مترجم ترجمه نمود و ۱۵ رمضان ۱۲۹۸ در شهرستانک بنظر انور همایون رسانید، میلان میل محمد حسن.

۱۱ سطر - ۱۸ × ۲۷ - ۲۹۴ گ، با سر لوح - مجدول - جلد تیماج زرد ضربی. (۸۴/۱۲۰۳)

النجاة از ابن سینا

آغاز:

قال الشيخ الرئيس ابو على الحسين بن عبدالله بن سينا و بعد حمد الله تعالى
والثنا عليه بما هو اهله ومستحقه والصلوة على رسوله محمد وآله فان طائفة من الاخوان.

انجام

تمت الالهیات مع الطبیعیات والمنطقیات.

اهدائی رکن الدین آشتیانی - برگهای نخستین تازه - آقای ذبیح بهروز در پشت
جلد کتاب آنرا چهار یا پنج قرن قبل دانسته اند. کاغذ اردی رنگ - ۱۰ × ۱۹/۵ - ۱۸
سطر - تیماج عنابی ضربی لولادار (شماره ۵۷۳۰).

اقیانوس فی شرح قاموس

جلد اول از آغاز تا حرف راء

جلد دوم از راء تا ق مع الشین

انجام جلد اول: تم المجلد الاول من ترجمة الاقیانوس فی ترجمة القاموس بمون الله

وحسن توفيقه المنة الله که بمن عهد ميون محمد شاه غازي و بحسن اهتمام شاهزاده ... بهمن ميرزا ... ، اين مجلد اول از ترجمه اقيانوس انجام يافت ... كان ذلك في يوم الاربعاء تاسع شهر رمضان من مشهور الثاني و الستين المآتين بعد الالف من الهجرة النبوية (ابن صالح محمد تبريزي)

اهدائي ركن الدين آشتياني - در دو جلد - تيماج سياه ضربي - $21\frac{1}{4} \times 34\frac{1}{4}$ - كتابت ۱۲۶۰ - لغتها باجوهر قرمز نوشته شده - ۳۰ سطر - نستعلیق - حملات عربي خط نسخ (شماره ۵۷۳۲).

البهجة المرضيه (از سيوطي)

پايان : قد اتفق الفراغ عن تسويد هذه الرسالة الوافية بعجل مشكلات الالفية في صبح يوم الاثنين العشرين من شهر محرم الحرام من شهور سنة ست و ثلاثين و مائين بعد الالف المصطفوية عليه الف الثناء والتحية في سنة ۱۲۳۶ على يد الاضعف الاحقر الى رحمة الله الملك المنان اقل الطلاب راب نعال المحصلين بل لاشيء في الحقيقة ابو الحسن ابن علي رضا الشهر بابكي.

۱۶۲ ورق - باحواشي منقوله از ملا جلال وشواهد عيني وغيره - خط نسخ - ۱۴ سطر - $14/5 \times 20$ - نيماج مشكي (شماره ۵۷۳۱).

فهرست مجملی از منظومات فارسی

دکتر مهدی بیانی

- (۱) رباعیات - حکیم عمر خیام نیشابوری
بخط رفاع خوش - بدون رقم و تاریخ (قرن ۱۲؟)
 - (۲) حدیقة الحقیقة - سنائی غزنوی
بخط نسخ کتابت خوش قدیم - رقم عبدالله بن احمد بن اسعد آقاجی - تاریخ تحریر
سال ۶۹۱ - در مقدمه چند قصیده نیز از سنائی دارد .
 - (۳) حدیقة الحقیقة - سنائی غزنوی
بخط نستعلیق خوش - رقم میر محمد قاسم بن محمد میرک - تاریخ تحریر
سال ۱۰۵۱
 - (۴) سیرالعباد الی المعاد - سنائی غزنوی
بخط نستعلیق عالی - رقم عیسی الهی - تاریخ تحریر سال ۱۳۷۰
 - (۵) خمسة نظامی گنجوی
بخط تعلیق خوش قدیم - رقم حسن قاری - تاریخ تحریر سال ۸۴۰ (فقط
مثنویهای : لیلی و مجنون - هفت پیکر - شرفنامه - اقبالنامه)
 - (۶) خمسة - نظامی
بخط تعلیق خوش قدیم - بدون رقم و تاریخ تحریر (حدود سال ۸۰۰) (فقط
مثنویهای : لیلی و مجنون - هفت پیکر - اسکندرنامه)
- دانشگاه ازمین بنده خواسته است که فهرستی از نسخه‌های خطی خود را برای درج
در این دفتر تهیه و تقدیم نمایم .
- کتابخانه بسیار کوچک و ناچیز نگارنده در قسمت خطی شامل اندکی نسخه‌های
خطی فارسی و تازی است و اینک بدرج فهرست مجملی از منظومات فارسی میپردازد . اگر
توفیقی بود امیدوار است بتواند در شماره‌های آینده ، سایر نسخه‌های فارسی خود را
نیز معرفی نماید ،

(۷) خمسہ - نظامی

بخط نستعلیق خوش - رقم میر معز الدین حسین بن محمد میرک - تاریخ

تحریر سال ۱۰۶۲

(۸) مخزن الاسرار - نظامی

بخط نستعلیق خوش - رقم محمد صلاح حسینی - تاریخ تحریر سال ۱۰۲۲

(۹) تحفة العراقرین* - خاقانی شیروانی

بخط نستعلیق ممتاز - رقم میر علی هروی [۴] - بدون تاریخ (قرن ۱۰) (نسخه

در تملک خلیفه سلطان حسینی و میرزا محمد مهدیخان استرآبادی نادری
بوده است)

(۱۰) دیوان - خاقانی

بخط نستعلیق متوسط - رقم قطب الدین بن حسن تونی - تاریخ تحریر سال ۱۰۱۳

(۱۱) دیوان - جمال الدین عبدالرزاق اصفهانی

بخط نستعلیق متوسط - بدون رقم و تاریخ تحریر (قرن ۱۰)

(۱۲) دیوان* - ظهیر الدین فاریابی

بخط نستعلیق متوسط قدیم - رقم غیاث الدین قاسمی - تاریخ تحریر سال ۸۸۳

بامقدمه منشور

(۱۳) دیوان - شیخ فرید الدین عطار نیشابوری

بخط نسخ تحریر خوش - بدون رقم و تاریخ تحریر (قرن ۸) در حاشیه دفتر اول

شش دفتر مثنوی مولانا جلال الدین بلخی

(۱۴) منتخب دیوان - شیخ عطار

بخط نستعلیق متوسط قدیم - بدون رقم و تاریخ تحریر (قرن ۸)

(۱۵) منطق الطیر - شیخ عطار

بخط نسخ متوسط - بدون رقم و تاریخ (قرن ۹)

(۱۶) منطق الطیر - شیخ عطار

بخط نستعلیق تحریر متوسط - بدون رقم و تاریخ تحریر (قرن ۱۱)

- (۱۷) دیوان - کمال‌الدین اسمعیل بن عبدالرزاق اصفهانی
بخط نستعلیق خوش - بدون رقم و تاریخ تحریر (قرن ۱۰).
- (۱۸) شش دفتر مثنوی - مولانا جلال‌الدین بلخی.
بخط تعلیق قدیم و نسخ تحریر متوسط - بدون رقم و تاریخ تحریر (نیمه دوم
قرن ۸)
- (۱۹) شش دفتر مثنوی* - مولانا جلال‌الدین بلخی
بخط نستعلیق خوش - رقم اظهار تبریزی - تاریخ تحریر سال ۸۷۲
- (۲۰) بوستان - شیخ سعدی
بخط نستعلیق خوش قدیم - رقم کشوری - تاریخ تحریر سال ۸۹۶. کاتب از
شعراى قرن نهم و صاحب ترجمه احوال است
- (۲۱) بوستان* - سعدی
بخط نستعلیق عالی - رقم سلطان محمد خندان - تاریخ تحریر سال ۹۲۰
- (۲۲) بوستان* - سعدی
بخط نستعلیق عالی - رقم شاه محمود نیشابوری - تاریخ تحریر سال ۹۲۳
(فقط نیمه دوم کتاب)
- (۲۳) بوستان - سعدی
بخط نستعلیق عالی - رقم شاه محمد محمود کاتب - تاریخ تحریر سال ۹۶۳
بضمیمه گلستان سعدی
- (۲۴) بوستان - سعدی
بخط نسخ خوش - رقم شمس‌الدین شیرازی - بدون تاریخ تحریر (نیمه دوم
قرن ۱۰) بضمیمه گلستان سعدی - رقم الحاقی و بخط منعم‌الدین اوحدی است.
- (۲۵) مثنوی خضرخانی و دولرانی - امیر خسرو دهلوی
بخط نستعلیق تحریر بد - رقم مجدالدین علی قوسی شوشتری - تاریخ تحریر
سال ۹۹۵

(۲۶) گلشن راز - شیخ محمود شبستری

بخش نستعلیق خوش قدیم - رقم محمود بن محمد خماری - تاریخ تحریر سال

۷۵۴ (۹) بضمیمه لمعات عراقی

(۲۷) گلشن راز - شیخ محمود شبستری

بخش نستعلیق خوش - رقم جوری - تاریخ تحریر سال ۱۰۴۳. کاتب از شعرای

قرن دهم و صاحب ترجمه است. بضمیمه شرح گلشن راز از محمد بن یحیی گیلانی

نوربخشی

(۲۸) دیوان * - خواجه شمس الدین محمد حافظ

بخش نستعلیق خوش قدیم - رقم عبدالرحیم [انیسی یعقوبی خوارزمی] - تاریخ

تحریر سال ۸۶۳

(۲۹) دیوان - حافظ

بخش نستعلیق خوش - بدون رقم و تاریخ تحریر (نیمه اول قرن ۱۰)

(۳۰) چهل کلمه منظوم * - حسین بن سیف الدین احمد هروی

بخش نستعلیق عالی - رقم شاه محمود نیشابوری - تاریخ تحریر سال ۹۶۴

ترجمه منظوم فارسی از نثر اللالی حضرت علی بن ابیطالب

(۳۱) دیوان - عبدالرحمن جامی

بخش نستعلیق متوسط - رقم نورالدین هروی - تاریخ تحریر سال ۸۸۹ (زمان

حیات جامی)

(۳۲) یوسف وزلیخا - جامی

بخش نستعلیق خوش - رقم فخرالدین علی جامی - تاریخ تحریر سال ۸۹۱ (زمان

حیات جامی)

(۳۳) سبحة الابرار - جامی

بخش نستعلیق خوش - رقم قوام الدین محمد خواجهکی منشی - تاریخ تحریر

۸۷۲ (زمان حیات جامی)

(۳۴) سبحة الابرار - جامی

- بخط نستعلیق خوش - رقم سلطان محمد کاتب - تاریخ تحریر سال ۹۷۳
- (۳۵) سبحة الابرار - جامی
بخط نستعلیق خوش - بدون رقم و تاریخ تحریر (قرن ۱۰)
- (۳۶) تحفة الاحرار - جامی
بخط نستعلیق خوش - رقم مقصود هروی - تاریخ تحریر سال ۹۲۸. کاتب از شعرای صاحب ترجمه قرن دهم است
- (۳۷) یوسف وزلیخا - جامی
بخط نستعلیق خوش - رقم محمد بن خواجه حاجی - بدون تاریخ تحریر (قرن ۱۰)
- (۳۸) چهل کلمه منظوم - جامی
بخط نستعلیق خوش قدیم - رقم شرف الدین خنجی (قرن ۹-۱۰) ترجمه منظوم فارسی از نثر اللالی حضرت امیر
- (۳۹) منتخب مثنویات - جامی
بخط نستعلیق عالی - رقم باباشاه اصفهانی - بدون تاریخ تحریر (قرن ۱۰)
- (۴۰) دیوان* - امیرشاهی سبزواری
بخط نستعلیق عالی - رقم محمد یعقوب - تاریخ تحریر سال ۱۳۰۵
نسخه بامر امیر عبدالرحمن خان پادشاه افغانستان کتابت شده است.
- (۴۱) دیوان - عرفی شیرازی
بخط نستعلیق تحریر متوسط - بدون رقم و تاریخ تحریر (قرن ۱۰) ظاهراً بخط خود عرفی است - اضافات و تصحیحات بسیار دارد
- (۴۲) شیرین و فرهاد - وحشی بافقی
بخط نستعلیق عالی و رقم میرعلی شیرازی - بدون تاریخ تحریر (قرن ۱۳) - با تکمله وصال شیرازی.
- (۴۳) دقایق الحقایق - احمد رومی

بخط نستعلیق متوسط - رقم خواجه سیف الدین سمرقندی - تاریخ تحریر سال

۱۱۲۷

(۴۴) مثنوی عباس نامه* - صائب تبریزی
بخط شکسته نستعلیق متوسط - بخط خود صائب - بدون تاریخ تحریر (قرن
۱۱).

(۴۵) لیلی و مجنون - محمد صادق نامی
بخط شکسته نستعلیق خوش - بخط خود نامی - تاریخ تحریر سال ۱۱۹۰

(۴۶) دیوان - میرزا جعفر صافی

بخط نستعلیق تحریر متوسط - بدون رقم - تاریخ تحریر سال ۱۲۴۰

(۴۷) اشعار - عبدالرحیم افسر

بخط نستعلیق عالی - بخط خود افسر - تاریخ تحریر سال ۱۲۸۸

(۴۸) خسرو و شیرین - دشتی

بخط نستعلیق عالی - رقم حبیب الله - تاریخ تحریر سال ۱۲۸۷. مثنوی بنام

ناصر الدین شاه قاجار بنظم آمده است - تصاویر زیبای آن عمل کاتب است.

(۴۹) کلیات - محمد بن عبدالله نیشابوری کاتبی

بخط نستعلیق متوسط - بدون رقم - تاریخ تحریر سال ۸۹۰ مشتمل بر:

۱) دیوان اشعار

۲) مثنوی گلشن ابرار

۳) ناظر و منظور (مجمع البحرین)

۴) ده باب

۵) سی نامه (محب و محبوب)

۶) دلربا

(۵۰) کلیات* - خواجه (ابوالعطاء کمال الدین محمود مرشدی کرمانی)

بخط تعلیق خوش قدیم - رقم اسمعیل بن ابراهیم بن عبدالله - تاریخ تحریر سال ۸۲۰ - ۸۲۱ مشتمل بر:

(۱) دیوان اشعار (که دبیاچه و مقدمه‌ای منشور از منشی نامعلوم دارد)

(۲) مثنوی کمال نامه

(۳) » روضة الانوار

(۴) » همای و همایون

(۵) » تحفه بهائی

(۶) » گل و نوروز

(۷) » رساله شمع و پروانه

(۸) » نمد و بوریا

(۹) » مناظره شمس و سحاب

(۱۰) » شرا حیه

(۱۱) » مفاتیح القلوب

بضمیمه مثنوی محبت نامه ابن نضوح با تاریخ تحریر سال ۸۲۴

(۵۱) کلیات - معتمدالدوله نشاط (عبدالوهاب موسوی اصفهانی)

بخط شکسته نستعلیق عالی - بدون رقم و تاریخ تحریر (قرن ۱۳). مشتمل بر کلیه

آثار منظوم و منشور نشاط. ظاهرأ بخط خود معتمدالدوله. نسخه اضافات و حواشی

و بیامی دارد

(۵۲) مجموعه دواوین*

بخط نستعلیق متوسط قدیم - رقم حسین بن علی تونی - تاریخ تحریر سال ۸۲۱

مشتمل بر:

(۱) دیوان کمال خجندی (متوفی سال ۸۰۸)

(۲) دیوان غزلیات امیر خسرو دهلوی (متوفی سال ۷۲۵)

(۳) دیوان غزلیات بساطی (متوفی سال ۸۱۵)

(۴) دیوان غزلیات عصمت بخاری (متوفی سال ۸۲۹)

(۵) دیوان ناصر بخاری (متوفی سال ۷۷۲)

(۵۳) مجموعه*

بخط نسخ تعلیق مانند متوسط - بدون رقم و تاریخ تحریر (حدود سال ۸۰۰)
مشمول بر:

(۱) خمسة نظامی

(۲) کلیات سعدی

(۳) ده نامه ابن عماد

(۵۴) مجموعه*

بخط تعلیق خوش قدیم - بدون رقم - تاریخ تحریر سال ۷۶۸ مشمول بر:

(۱) دیوان ظهیر الدین فاریابی

(۲) دیوان انوری

(۵۵) مجموعه

بخط تعلیق رفاع مانند متوسط - رقم امرالله بن حاج شیخ اویس نخجوانی -

تاریخ تحریر سال ۹۰۱ مشمول بر:

(۱) مثنوی اسرارنامه شیخ عطار

(۲) » ولدنامه شیخ عطار

(۵۶) مجموعه

بخط نستعلیق تحریر برد - رقم مجدالدین علی قوسی شوشتری - تاریخ تحریر

سال ۹۹۵ مشمول بر:

(۱) دیوان ظهیر الدین فاریابی

(۲) » انوری

(۳) » فغانی

(۴) » عبدالواسع جبلی

(۵) » شمس طبسی

- (۶) منتخب دیوان سنائی
 (۷) » » خاقانی
 (۸) » » سیدحسن غزنوی
 (۹) » » فضولی بغدادی
 (۱۰) » » امیر خسرو دهلوی
 (۱۱) رباعیات میرمغیث همدانی متخلص محوی
 (۱۲) ترجیعات شیخ سعدی

(۵۷) مجموعه

بخط نستعلیق خوش - رقم کامران تبریزی - تاریخ تحریر سال ۱۰۵۵ مشتمل بر:

- (۱) منتخب حدیقة الحقیقة سنائی
 (۲) نان و حلوائی بهاء الدین محمد عاملی

(۵۸) مجموعه

بخط نستعلیق بد - بدون رقم و تاریخ تحریر (قرن ۱۱) مشتمل بر:

- (۱) مثنوی ناظر و منظور
 (۲) » بهرام نامه (بهرام و گلندام)
 (۳) » محمود و ایاز انیسی شاملو
 (۴) » محمود و ایاز زلالی خوانساری
 (۵) دیوان میررضی اریتمانی
 (۶) منتخب دیوان قوامی خباز
 (۷) » » میرحاج
 (۸) » » شانی تکلو
 (۹) » » علی نقی اوحدی
 (۱۰) » » عرفی شیرازی
 (۱۱) چرخیات ملا نظام

(۱۲) ساقی نامه ظهوری

(۱۳) ترجیعات جامی

(۱۴) قصاید و غزلیات متفرقه

(۵۹) مجموعه*

بخط نسخ تحریر قدیم خوش - بدون رقم و تاریخ تحریر (قرن ۷).

متن این نسخه، دیوان کمال الدین اسماعیل اصفهانی و محتمل است در زمان حیات خود شاعر کتابت شده باشد (متاسفانه صفحاتی از اول و میانه و آخر ساقط دارد):

در حواشی فراخ این نسخه، بخط جدید تر با تاریخ سال ۹۸۸ بقلم نستعلیق مقدار زیادی از اشعار شعرای ذیل نوشته شده است:

آذری (شیخ) - ابوالبرکة (خواجه) - امیدی طهرانی - امیرهمایون عراقی -
انسی (میر حاج) - انوری - بنائی - ثنائی (خواجه حسین) - جامی - حسامی قراکول
حقیری - حیدر - خاقانی - ذوقی اردستانی - سعدی - سلمان - شرف الدین بافقی -
طاهر انجدانی (شاه) - ظهیر فاریابی - عارف بدخشی (سید) - عصمت بخاری - علی
شهاب - قاسم گنابادی - کاتبی - لسانی - مظفر الدین هروی - مظفری - نظام
استرآبادی - نوائی (امیرعلیشیر) - واصلی - وافی (محمد هاشم) - هاشمی - هالالی.

از این اندک مایه نسخه‌های موصوفه برای چند نسخه هر يك بمناسبتی اهمیتی
فائلم و آنها را باعلامت ستاره مشخص کرده‌ام.

ساقینامه های خطی

علینقی منزوی

عرفان در لباس بزم آرای و بآهنگ رزمی

در آغاز سده دهم در دامن ادب منظوم فارسی در ایران نوزادی پدیدار گشت که از سه عنصر عرفانی و غنائی و حماسی ترکیب یافته بود. این مولود جدید تا سده یازدهم با انتقال به کشور هند بحد رشد رسید و کمال شیوع یافت، و از آن بیحد نیز تا پایان سده سیزدهم کمابیش از آن تقلید شد و کسانی چون عبدالنبی فخر الزمانی م ۱۰۳۷ ق و همت خان بخشی پسر اسلام خان م ۱۱۱۲ ق هر يك كتابی در تاریخ این منظومه ها و جمع آوری نسخه های آن تهیه کردند. کتاب فخر الزمانی بنام «میخانه» در ۱۹۳۶ م در لاهور توسط پروفیسور محمد شفیع چاپ شده و اکنون نیز مجدداً توسط آقای احمد گلچین معانی در تهران زیر چاپ میباشد.

چون من صورتی از این گونه منظومه ها برای درج در «ذریعه» تهیه کرده بودم، از من خواستند تا فهرستی از نسخه های خطی آنها برای این دفتر تهیه نمایم. چون من برای تعیین تاریخ نظم و شناسائی سراینده هر يك، بسیاری از آنها را خوانده و از سبك، و چگونگی تکامل آنها اطلاعاتی بدست داشتم، درین داشتم که از یاد آوری آنها کرچه خارج از موضوع است خودداری کنم.

و از این روی این مقال در دو بخش فراهم گشت :

I : پیدایش و تکامل ساقینامه ها .

II : فهرست نسخه های خطی آنها در کتابخانه های جهان .

I- پیدایش و تکامل ساقینامه‌ها:

چنانکه پیداست صورت ظاهر این منظومه‌ها جنبهٔ غنائی دارد، لیکن از طرفی با آهنگ حماسی سروده شده است، و از طرفی گویندگان متأخر مفاهیم عرفانی از آنها خواسته‌اند. و بنابراین ما باید ارتباط و عنصر حماسی و عرفانی را با این منظومه‌ها دریابیم.

الف - آهنگ رزمی این منظومه‌های رزمی: میدانیم شعر رزمی ما آهنگ خاص داشته و شاعران آنرا ببحر تقارب میسروده‌اند که از شش یا هشت «فعولن» ساخته شده است، چنانکه تازیان حماسیات خود را ببحر رجز شش یا هشت «مستفعلن» سروده‌اند. اما شعرهای رزمی ما بیشتر ببحرهای خفیف یا هزج سروده می‌شده است.

توصیف بزم آرایبی در منظومه‌های رزمی:

طبیعی است منظومه‌های رزمی همچون شاهنامه نمیتواند بکلی از شعر رزمی خالی باشد و معمولا در آغاز هر بخش اندکی تغزل و توصیف بزم عیش دیده میشود و معمولا قهرمانان مجالس عیش، ساقی و مغنی و شاهد است.

در شاهنامه در موارد زیر از ساقی یاد شده است:

۱- در داستان جنگ هفت گردان:

بپیمود ساقی می و داد زود

تهمتن شد از دادش شاد زود

۲- آمدن سکندر بر سولی خویش نزد دارا:

بدو گفت ساقی ایا شاه فتن

چه داری همی جام‌زین بکش

۳- در داستان دردست شاپور دادن مالک دزطائر:

بدو گفت ساقی که من بنده‌ام

بفرمان تو در جهان زنده‌ام

چنانکه می‌بینیم در هیچکدام خطاب بساقی دیده نمی‌شود.

اما کهن‌ترین شعر فارسی که در آن خطاب بساقی و مغنی دیده شده است در شعر منسوب بفخرالدین کرگانی در نیمه سده پنجم است که در فرهنگها برای ما باقی مانده و گویا از منظومه نیست که ببحر تقارب سروده است:

بیا ساقی آن آب آتش فروغ

که از دل بردننگ و ز جان دروغ

مغنی بیا و بیاور سرود

که ریزم زهر دیده صد زنده رود (۱)

آری توصیف مجالس عیش و نوش شاهان در شاهنامه‌ها، کهن‌ترین زمینه پیدایش منظومه‌های بنامهای «ساقینامه» و «مغنی‌نامه» بوده است و بهمین جهت است که در سده یازدهم وزن بحر تقارب شرط اصلی منظومه «ساقینامه» بشمار میرفته است (۲). توصیف بزم‌های شاهانه در حماسه‌های ملی بسیار ساده و تحت الشعاع جنبه‌های رزمی آن منظومه بوده است چنانکه مثال آنرا در شاهنامه دیدیم و سپس در سده پنجم فخرالدین کرگانی بر جنبه رزمی آن افزوده و برای نخستین بار ساقی را مخاطب خویش قرار داده است.

اما در سده‌های هفتم و پس از آن حماسه‌های دیگری نیز در زبان فارسی سروده شد که آقای دکتر صفا آنها را «حماسه‌های تاریخی» نامیده‌اند. و بنابر آنچه ایشان یادآوری کرده‌اند این منظومه‌ها از عناصر اصلی و خواص حماسه که در صدر کتاب «حماسه سرائی» یاد کرده‌اند خالی می‌باشد، مثلاً «سکندرنامه» نظامی و امیر خسرو دهلوی و جامی برای «مردمی که در حال مجاهدت و نبرد برای تشکیل ملیت و مدنیت

(۱) مقاله آقای جعفر محجوب مجله سخن، اردیبهشت ۳۹، ص ۷۸-۷۹.

(۲) عبدالنبی فخر الزمانی در «میخانه» درباره کسانی که ساقینامه ببحر تقارب ندارند

گوید، گرچه ساقینامه ندارد لیکن ترجیع بندی بروش ساقینامه دارد... میخانه ص ۳۷ و ۳۸.

خود بودند» (۱) سروده نشده است، بلکه این حماسه‌ها تنها برای ارضای خاطر برخی از اشراف و شاهانی سروده شده است که با مردم و افکار مردم رابطه نداشتند، و فقط برای «تخلید ذکر خویش» و یا حداکثر برای ایجاد شور در میان سران سپاه خویش، شاعران را مأمور می‌کردند که برخلاف ذوق طبیعی خود و دور از الهامی که از خانواده و جامعه خویش می‌گرفتند، شعرهایی بسرایند، و حتی درصدد نبودند که قهرمانان حماسه از خود این مردم باشند. و بهمین جهت هیچگاه این منظومه‌ها در دل مردم ساده، مانند شاهنامه فردوسی جای باز نکرد، و آنچه این شاعران سرودند بذهن عموم ملت راه نیافت (۲).

نسخه حماسه‌های اشرافی بزور زر ایشان استنساخ و پخش شد و باقی ماند، اما حماسه‌های ملی غیر از شاهنامه فردوسی بیشتر سینه بسینه منتقل و در قهوه‌خانه نقالی میشد تا آنکه نسخه‌های کمیاب آنها بروز کارما و بدوران طبع و نشر رسید. یکی از خواص این حماسه‌های اشرافی با «حماسه‌های تاریخی» (۳) مانند سکندرنامه آنست که در آنها به بزم آرای بی‌ش از حماسه‌های ملی توجه شده است، و هر چه با تاریخ پیش می‌آیم این خاصیت در حماسه‌های اشرافی شدیدتر شده، تا آنجا که حماسه‌های هاتقی خبوشانی و قاسمی گونا بادی در سده دهم بزم آرائی را بجائی رساندند که منتهی بسروندن ساقینامه مستقل در آن سده بوسیله آمیدی تهرانی و تقلید دیگران از وی گردید.

ب - مفهوم عرفانی ساقینامه ها :

البته درست است که عرفای ما اصطلاحات متعلق بعیش دنیوی و امیال و لذات جسمانی را بکار می‌برده و معانی عرفانی و لذات روحانی را از آن می‌خواسته‌اند، ایشان معانی لغوی را مجازی نامیده و معانی اصطلاحی خویش را حقیقی خوانده‌اند؛

(۲ و ۱) بخش خصائص منظومه‌های حماسی از کتاب حماسه سرائی در ایران دیده شود.

(۳) چون تاریخی بودن و یا اساطیری بودن در هر دو نوع حماسه ملی و تاریخی دیده میشود، من بهتر دیدیم که خاصیت «اشرافی» بودن را که جدا کننده نوع دوم است ممیز آنها از «حماسه ملی» قرار دهیم

پس عشق مجازی و حقیقی، می مجازی و حقیقی و امثال آن در ادبیات ما بوجود آورده‌اند. ولیکن ایشان تقسیم «حقیقی و مجازی» را تنها در مصطلحات عیش و نوش بکار نبرده بلکه در باره اصطلاحات مذهبی نیز همین رفتار را کرده‌اند، و از این راه توانسته‌اند در موقع لزوم میان امیال دنیوی و احکام مذهبی مقایسه‌یی ترتیب دهند، و با استفاده از پرده «حقیقت و مجاز» گاهی دسته اول را بر دسته دوم ترجیح دهند.

مثلاً عرافی گوید:

ساقی فدحی که نیم مستیم	مخمور صبحی الستیم
از صومعه پابرون نهادیم	در میکده معتکف نشستیم
از جور تو خرقه‌ها دریدیم	وز دست تو توبه‌ها شکستیم

در میکده میکشم سبونی	باشد که بیابم از تو بوئی
یا آنجا که گوید:	

ساقی بده آب زندگانی	اکسیر حیات جاودانی
هم خضر خجل هم آب حیوان	چون از خط و لب شکر فشانی

با ترجیح می‌کده بر صومعه و می بر آب حیات و ساقی بر خضر پیغمبر می‌خواهد چهار چوب خشک قدوسیت را بشکند، و بندعای قشریان را پاره کند. اما اگر بد و اعتراض شود، می‌گوید: می حقیقی توحید را بر آب حیات مجازی دنیوی، و می‌کده حقیقی «مقام قاب قوسین» را بر صومعه مجازی چهار دیوار گلین، و ساقی ألت را بر خضر جسمانی ترجیح داده‌ام.

و نیز عرفی گوید:

بیاساقی آن مست ته جرعه نوش

ببر تا سر کوچۀ می فروش

که چون کعبه در سجده‌پی کرده گم

بسازد خراباتی از خشت خم

این طغیان عرفی علیه خشکیها، و شکستن چهار چوب تقدس مقدسات که بصورت

ترجیح خرابات بر کعبه ظهور کرده، برای آنان که سنگینی تحمیلات قشریان را احساس میکردند لذت بخش میبوده است، و اگر مورد اعتراض قشریان قرار می گرفتند بتقسیم «حقیقی و مجازی» متوسل میگشتند؛ که خرابات حقیقی یا مقام قاب قوسین و ادنی را بر کعبه مجازی سنك و گل ساختمان مسجد الحرام ترجیح داده است.

این دست اندازی باماکن غیر قابل وصول و این شکستن چهارچوبه خشك مقدسات، برای نهضت صفوی که از آذربایجان شرقی و ساحل جنوبی خزر در آغاز سده دهم شروع شده بود. و میخواست تمام کشور ایران را بزیر سلطه خود در آورد سلاح بسیار مؤثر بود و بادر نظر گرفتن وضع موجود در کشور ایران در سده های هشتم و نهم؛ و حکومت ربا و سالوسی، و تسلط فقیهان قشری سنی اشعری بآنکای طبقات عالی برجان و مال و ناموس مردم، و خفه کردن هر گونه صدای اعتراض بنام اجرای احکام مذهبی بوسیله محتسبان آری بابرسی آن وضع، با اهمیت این سلاح میتوان پی برد.

یکی از رازهای موفقیت صفویان در تسلط بر تمام کشور همین بند گسلیها و پاره کردن زنجیرهایی بود که مدت ها مردم ایران بزبان شاعران خود؛ از عبیدزاکانی گرفته تا حافظ شیرازی، با آن جنگیده بودند.

در سده دهم در ایران حماسه هایی بوسیله هاتفی خوبشانی م ۹۱۴ ق. و قاسمی گنابادی سروده شد که هم جنبه عرفانی آن نمودار و هم بزم آرای آن باندازه ئی زیاد بود که مورد تقلید معاصران ایشان شد و ساقینامه های مستقل بوسیله امیدی تهرانی م ۹۲۵ ق. و پرتوی شیرازی م ۹۴۱ ق. و صدقی استرآبادی م ۹۵۲ ق. و شرف جهان فروینی م ۹۶۱ ق. و حیرتی هروی م ۹۷۰ ق. سروده شد.

این ساقینامه های مستقل از نظر آهنگ، مانند منظومه های هاتفی و قاسمی و به پیروی از نظامی و خسرو دهلوی و جامی ببحر هیجان انگیز و رزمی تقارب سروده شده بود، و از نظر مفهوم عرفانی (ضد قشری) از خسرو و جامی نیز پیشتر رفته، و درست تقلیدی از فخرالدین عراقی میباشد. و از هر دو جهت كمك شایانی به پیشرفت کار صفویان کرده است.

ولیکن ما میدانیم پس از آنکه خاندان صفوی از سلاح عرفان و تصوف استفاده لازم را کرد و بر ایران کاملاً مسلط شد، دیگر نخواست این اسلحه بدست مردم باقی ماند، و خود در صدد بستن دهان مردم و خوردن مکاتب فلسفی صوفیان و مسلط کردن قشریان بر آمد، و در ۱۰۰۲ق. شاه عباس صوفیان را قتل عام کرد، و بسیاری از ایشان ناچار به هندوستان فرار کردند و بدربار اکبر شاه، که برای التیام دادن میان اکثریت هندو و اقلیت مسلمان، ناچار به دادن آزادی مذهبی بیشتر به مردم بود، متوسل شدند.

در سده یازدهم ساقینامه های عرفانی در هندوستان بحدا کثراشتهار، رسید و هر شاعری کمابیش در صدد سرودن ساقینامه بر آمد.

II فهرستی از نسخه های خطی ساقینامه ها:

در این فهرست ساقینامه ها را بترتیب تاریخ مرتب کرده جای نسخه های هر يك را نشان میدهم، باید یاد آور شد همانطور که خواهم گفت؛ نخستین کس که ساقینامه مستقل سرود امیدی تهرانی و پرتوی شیرازی در سده دهم می باشد، و لیکن صاحب میخانه و جزوی برای شاعران پیشین نیز ساقینامه ها ساخته اند، بدین معنی که از منظومه های ایشان شعرهای پراکنده که مفهوم ساقینامه داشت استخراج کرده و فراهم آورده اند و امروز ما ساقینامه هایی داریم که منسوب بشاعران پیش از آن تاریخ است، من نسخه های آنها را نیز با قید تردید در نسبت، یا فراهم شدن از دیگر منظومه های آن شاعر، در این فهرست یاد میکنم.

۱- سنائی غزنوی (۴۶۴-۵۲۵ق). هیچکس ساقینامه بدو نسبت نداده جز اینکه در فهرست کتابخانه تاشکند ج ۲: ص ۳۳ مثنوی بیحرزج بدو منسوب داشته شده که آغاز آن چنین است.

بنام آنکه کرد از راه احسان

صراحی بدن را پیرمی جان

۲- نظامی ۶۱۱ق. فخر الزمانی عزتی ساقینامه بی برای او از مثنوی رزمی وی

اسکندرنامه بیرون آورده که در «میخانه ۱۷-۲۶» چاپ شده است.

آغاز:

بیا تا ز بیداد شوئیم دست که بیداد نتوان ز بیداد رست
۳- فخرالدین عراقی (۶۰۴ - ۶۸۸ق) صاحب میخانه گوید: ساقینامه ندارد، لیکن
ترجیع بندی بمضمون ساقینامه دارد که چنین آغازشود:

در میکده با حریف فلاش بنشین و شراب نوش و خوش باش
نسخه خطی آنرا بلوشه بشماره ۱۶۴۵ و ۱۹۹۵ معرفی کرده است. و در «میخانه ص
۴۹-۵۸» چاپ شده است.

این منظومه کهن ترین مانند خود است، لیکن تنها فخرالزمانی در سده یازدهم
آنرا در ردیف «ساقینامه» ها نهاده و بعلمت نداشتن وزن رزمی (بحر تقارب) خارج
از آنها شمرده است.

۴- امیر خسرو دهلوی (۶۵۱-۷۲۵ق) شاعر بزرگ فارسی زبان هندی. عبدالنبی فخرالزمانی
از منظومه «اسکندرنامه» وی يك ساقینامه بیرون آورده، که در «میخانه ص ۶۶-۷۱»
چاپ شده است.

آغاز:

بیا تا بشادی و فرخندگی بر آریم با هم دمی زندگی
۵- خواجه کرمانی (۶۸۹-۷۵۳ق). صاحب میخانه ساقینامه یی از «هما و همایون»
او استخراج کرده. و چلبی آن را ۹۰ بیت دانسته، و در «میخانه ص ۷۴-۷۹» چاپ
شده است.

آغاز:

بیا تا خرد را قلم در کشیم ز مستی بعالم علم در کشیم
۶ سلمان ساوجی (۷۰۹-۷۷۸ق) هدایت بیتهایی از ساقینامه او آورده، و رشید
یاسمی در احوال سلمان آغاز آنرا چنین آورده است:

بیا ساقیا مجلس عشرتی بیارای در بهترین صورتی
و ساقینامه وی را کهن ترین ساقینامه دانسته است، لیکن من نسخه یی از آن ندیده ام

دور نیست بخشی از یکی از مثنویهای وی را متأخران بدین نام خوانده باشند .
 ۷- شاه شجاع (۷۲۳-۷۸۶ ق) پسر مبارزالدین از امیران آل مظفر (ذریعه ۹ : ۵۰۷ و ۴۹۹) در فهرست تاشکند ۲ : ۳۴۹ ساقینامه‌یی بوی نسبت داده و نسخه دیگر آنرا که چهارده بیت است محمد بن علی بن جمال الاسلام ملقب بشهاب منشی در فصل پنجم «منشآت» در ضمن منشآت سلاطین آورده است. این منشی میگوید : «روزی در مجلس خاص (مجلس شاه شجاع) بحث بیاساقی نظامی در میان آمده بود و حاضران متفق الکلمه بودند که بدین نمط سخن نمیتوان گفتن. پادشاه سعید ملتفت شد و این عقود در سلك عبارت منتظم گشت. بیاساقی...» نسخه منشآت با این ساقینامه نزد آقای سلطان القرائی در تبریز است . و گویا لقب ساقینامه را متأخران باین مثنوی داده باشند .

آغاز :

بیا ساقی آن روشنی بخش روح که چون زهره روشن بود در صبح
 ۸- حافظ شیرازی (۷۱۹-۷۹۲) (ذریعه ۹ : ۲۲۲). فخر الزمانی درباره ساقینامه حافظ گوید :
 از هیچ دیوانی ساقینامه بسامانی بنظر نیامد ، مگر از خواجه حافظ، وغالباً در آن ایام ساقینامه گفتن متعارف نبوده مگر بدستوری که شیخ . . . نظامی . . . و امیر خسرو دهلوی فرموده اند^۱ و در این جزو زمان شایع شده، چنانچه همه کس میگویند چلبی گوید این ساقینامه در ۱۲۹ بیت است، لیکن در دیوان او چاپ بمبئی کمتر از این است، و قزوینی در چاپ خود از دادن نام ساقینامه بدان خودداری کرده است، گویا این نام را معاصران فخر الزمانی بدان داده اند .

۹- داعی شیرازی . م ۸۷۰ ق . (ذریعه ۹ : ۳۱۵) در پایان سته داعی نسخه ایندیا افسس ش ۱۲۹۸ مثنوی فارسی هست ببحر خفیف که چنین آغاز شده :

الحمد لواهب الانابة والشکر لمن له الاجابة

و مؤلف فهرست میگوید شبیه به ساقینامه است ، اما نه اسم دارد و نه بداعی منسوب شده است .

۱۰- جامی عبدالرحمان (۸۱۷-۸۹۸ق) صاحب میخانه از مثنوی او «خرنامه اسکندری» یک ساقینامه بیرون آورده، و در میخانه. ص ۹۶-۱۰۳ چاپ شده است.
آغاز:

دلا دیده دور بین برگشای در این دیر دیرینه دیر پای

۱۱- نوائی، میرعلیشیر. م ۹۰۶ق. در فهرست تاشکند ساقینامه‌یی بوی نسبت داده و دو نسخه آنرا نشان داده است (۲: ۲۱۵ - ۲۰۸) و شاید ترکی باشد.
۱۲- هاتفی خوبشانی. م ۹۲۷ق. خواهرزاده. جامی. فخر الزمانی از مثنویهای بحر تقارب او مانند «تمرنامه» یک ساقینامه بیرون آورده و در «میخانه ص ۱۰۶-۱۱۰» چاپ شده است.
آغاز:

بنام خدائی که فکر و خرد نیارد که با کنه او پی برد

۱۳- امیددی تهرانی، خواجه ارجاسب، شاگرد دوانی و همزمان شاه اسماعیل صفوی که بتحریریک سید قوام نوربخش در ۹۲۹ق کشته شد. ساقینامه مستقل بحر تقارب دارد که بخشی از آن در آتشکده و سپس در مجمع الفصحاء آمده، و همه آن در «میخانه ص ۱۲۸-۱۳۱» چاپ شده است. و نسخه آن در مجلس هست ۳: ۶۶۲. و گویا نخستین شاعر که منظومه‌یی مستقل باین نام در این وزن سروده همین مرد باشد.
آغاز:

حریفی که این نیلگون خم ازوست شراب طهور و سقا هم ازوست.

در این ساقینامه مانند ساقینامه نظامی، خطاب بساقی و مغنی؛ یکک در میان دیده می‌شود.

۱۴- اهلای ترشیزی خراسانی. م ۹۳۴ق. در تبریز. مثنوی بحر تقارب از وی در کتابخانه سپهسالار هست. و در فهرست ۲: ۵۷۰ آنرا ساقینامه خوانده است. ولی پس از مراجعه آشکار شد که به «سوگندنامه» و نیایش مذهبی بیش از ساقینامه ادبی مانند است.
آغاز:

الهی توئی واقف از حال من عیانست پیش تو احوال من

۱۵- پرتوی شیرازی (۸۷۰-۹۴۱ق) اصلش گیلانی و ساکن شیراز و شاگرد ملاجلال دوانی بود، و منجم شاه اسماعیل صفوی شد، و قبر وی در سعدیه شیراز است. (ذریعه ۹: ۱۵۷) ساقینامه مستقل وی مثنوی ببحر تقارب و عرفانی است، و بصلح کل و رها کردن کفر و ایمان دعوت میکند، و خطاب بساقی و مغنی هر دوست، و در پایان شیعی گری دارد. «خدارا به امامان اثنی عشر و به تار و طنبور و چنگ و قانون سوگند میدهد و آل عبا را ستوده و پرتوی تخلص کرده است. فخر الزمانی گوید: «بهترین ساقینامه‌ها است و برخی آنرا بغلط بفردوسی نسبت داده اند...» نسخه‌های آن در (بادلان ۲۶۶۶) و (سپهسالار ۱۴۳) و (ایندیا فیس) هست. و در «میخانه. ص ۱۱۲-۱۲۶» در ۲۸۱ بیت چاپ شده است.

آغاز:

دلا پرده بردار از روی کار به مستی بدر پرده روزگار

۱۶- اهل شیرازی مالا محمد. ۹۴۲ق. مدفون در حافضیه شیراز (ذریعه ۹: ۱۱۳) وی ۱۰۲ رباعی مانند آنچه برای گنجفه ساخته بنام «ساقینامه» سروده که همه آنها باواژه «ساقی» می‌آغازد. و یک دیباجه نثری برای آن نهاده و در آنجا گوید: «مقصود از پیر خرابات و مفان و می و جز آن اصطلاحات عرفانی میباشد...».

آغاز دیباجه: بعد از حمد و ثنای جان آفرین و درود بر... نامش ساقینامه نهاد...

آغاز رباعیها.

ساقی قدحی که کار ساز است خدا و زرحمت حق بنده نواز است خدا
نسخه‌های آن در (مجلس ۳: ۵۳۶) و (دانشگاه تهران ۲: ۱۸۴) و (ایندیا فیس ۱۹۳۲ و ۱۹۳۳) و (بادلان ۱۰۲۷) و (پریتیش موزیوم. ریو ۲: ۶۵۹) دیده می‌شود.

۱۷- صدقی استرآبادی، سلطان محمد. ۹۵۲ق. (ذریعه ۹: ۶۰۵) ساقینامه او مثنویست عرفانی ببحر تقارب و مستقل، و در ۳۰۷ بیت است.

آغاز:

خوشا حال مستی که منصوروار میسر شدش مستی پایدار
 نسخه آن نزد (سلطان القرائی) بخط حافظ حسین کربلائی تبریزی صاحب
 روضات الجنان، و نسخه دیگر نزد (فخرالدین نصیری) و (ایندیا افیس ۱۷۶۲) هست.
 ۱۸- قاسم گنابادی در نیمه سده دهم و صاحب خمسه است. فخر الزمانی از دفتر
 اول و دوم «شهنشاهنامه طهماسبی» او، دو ساقینامه که ببحر تقارب و رزمی است بیرون
 آورده، و نخستین آنها در میخانه ص ۱۴۴-۱۵۲ چاپ شده است.

آغاز:

دلاگر نسیم خزان شد وزان بهار است و میخوارگان درامان
 ۱۹- حیدر کلیچه . م ۹۵۸ ق. مداح شاه طهماسب (ذریعه ۹: ۲۷۰). در فهرست
 (بادلیان) ساقینامه‌یی بوی منسوب شده است.
 ۲۰- شرف جهان (۹۱۹-۹۶۱) فرزند قاضی نورالهدی قزوینی (ذریعه ۹: ۵۱۵)
 ساقینامه مستقل ببحر تقارب و عرفانی، مانند پرتوی شیرازی دارد. و در «میخانه
 ص ۱۳۴ - ۱۴۰» چاپ شده است.

آغاز:

عجب مانده ام زین خم نیلگون که صد گونه نرنك آمد ازوی برون
 ۲۱- فضولی بغدادی . م ۹۷۰ ق. ساقینامه‌یی فارسی بنام «هفت جام» در ۳۱۲ بیت
 خطاب بساقی و مغنی و مناظره بانی و دیگر آلات موسیقی دارد. این ساقینامه همراه
 دیوان ترکی او در ۱۳۰۸ ق. در استانبول چاپ شده است.

آغاز:

سر از خواب غفلت چو برداشتم لوای فراست بر افراشتم
 ۲۲- حیرتی هروی تونی کشته ۹۷۰ ق. (ذریعه ۹: ۲۷۶) چلبی ساقینامه مثنوی
 ببحر تقارب بوی نسبت است.

آغاز:

بیا ساقی ای ترك رعنائی من دو چشم تو در عین نعمای من

۲۳- وحشی بافقی (۹۳۹-۹۹۱ق) ترجیع‌بندی عرفانی خطاب بساقی دارد. لیکن چون شرط وزن رزمی (بحر تقارب) در آن نبوده، نام «ساقینامه» بدان نداده‌اند. وفخرالزمانی با یادآوری این موضوع آنرا آورده و در «میخانه» ص ۱۵۵-۱۶۲ چاپ شده است.

آغاز:

ساقی بده آن باده که اکسیر وجود است

شوینده آرایش هر بود و نبود است

۲۴- مشفق در سده دهم. ساقینامه وی در فهرست کتابخانه تاشکند ج ۲ ص ۲۶ یاد شده است.

۲۵- ثنائی مشهدی، خواجه حسین. م ۹۹۶ق. ساقینامه وی مثنوی ببحر تقارب در (بادلیان ۱۰۳۷) هست. و در «میخانه» ۱۶۶ - ۱۷۴ چاپ شده است.

آغاز:

بیا دل بمیخانه اهل زار

بکش جام معنی صورت گداز

۲۶- عرفی شیرازی (۹۶۶-۱۰۰۲ق) ذریعه ۹: ۷۱۲ ساقینامه وی ببحر تقارب و عرفانی بسبك هندی سروده شده، و در «میخانه» ص ۱۸۳-۱۸۵ چاپ شده است.

آغاز:

بیا ساقی این تشنگی را بسنج

پس از آرزوی دل ما مرنج

نسخه‌های این ساقینامه در (برلین ۹۲۰ و ۱۸ و ۱۵) (وبلوشه ۱۸۳۹) و (ایندیا افیس) و (سپهسالار ۱۴۳) و (بادلیان ۱۰۵۲) هست.

۲۷- اقدسی مشهدی. م ۱۰۰۴ق. ساقینامه وی در کشف الظنون یاد شده و در «میخانه» ص ۱۸۹-۱۹۴ چاپ شده و دستنویس آن در (اندیا افیس ۱۷۶۶) هست.

آغاز:

دلا صبح شد خیز و بشکن خمار

چونر گس سر از خواب مستی بر آر

۲۸- عسکری کاشانی، حسن فرزند حسین، که در آغاز سده یازدهم بروم و هند رفته است ساقینامه وی در «میخانه» ص ۳۸۰-۴۹۱ چاپ شده است.

آغاز:

دلا تا توانی ز غم شاد باش

ز اندیشه باطل آزاد باش

۲۹- صادقی کتابدار (۱۰۱۰ - ۰۰ ق) آقای احمد گلچین معانی ساقینامه‌یی از مثنوی رزمی او «فتحنامه عباسی» بیرون آورده و نسخه آن نزد خود او در تهران است.

آغاز:

بیا ساقی آن ساغر مده بدست

که بر قلبگاه غم آرام شکست

۳۰- اسد بیک قزوینی. م ۱۰۱۴ ق. پسر محمد مراد معترف به شیخ ابوالفضل ساقینامه وی مثنوی ببحر تقارب در ۱۲۵ بیت است.

آغاز:

بیا کرد خرد پای برتر نهیم

بفرق خردمندی افسر نهیم

نسخه آن نزد آقای احمد گلچین معانی در تهرانست.

۳۱- حیاتی کیلانی. م ۱۰۱۵ ق. (ذریعه ۹: ۲۶۹) دوم مثنوی ببحر هزج دارد. اول «سلیمان و بلقیس» در سه هزار بیت. دوم متمم «تعلق نامه» و آقای گلچین معانی ساقینامه‌یی در ۹۸ بیت از «سلیمان و بلقیس» بیرون آورده است.

آغاز:

بیا ای ساقی خمخانه در دست

مراد خویش را چون باده کن مست

۳۲- شرف زرد تبریزی. م. ۱۰۱۶ ق. (ذریعه ۹: ۵۱۳) در دانشمندان آذربایجان

ص ۱۹۲، سه بیت از ساقینامه او را که مثنوی است از «خرابات ج ۳» نقل کرده است و در فهرست (بلوشه ۱۹۹۳) بنام میر شرف الدین دیده میشود.

۳۳- نوعی خبوشانی. م. ۱۰۱۹ ق. ساقینامه وی در «میخانه. ص ۲۰۲ - ۲۱۶»

و «و مآثر رحیمی ۳: ۶۳۸ - ۶۷۱» چاپ شده است و نسخه آن در (برلین ۹۲۸) (ایندیا افیس ۱۴۸۵) و بریتیش موزیوم (ربو ۲: ۶۷۴) و (بادلیان) و (سپهسالار ۱۴۳) هست.

آغاز:

توئی اولین پیر میخانه ها

بیاد تو شبگیر پیمانها

۳۴- سنجر کاشانی (۹۸۰-۱۰۲۱ ق) هاشم بن حیدر معامی (ذریعه ۹، ۴۷۲).

ساقینامه‌ی مثنوی بحر تقارب در پانصد بیت دارد که در «میخانه. ص ۲۵۲-۲۵۸» چاپ شده است.

آغاز:

آلهی سینه‌ی درد آشنا ده

غم از هر دل که بستانی بماده

۳۵- تقی مازندرانی پسر پیرزاد مشهدی م. ۱۰۲۱ ق. وی در «مآثر رحیمی.»

ص ۱۰۵۷، در شعرای دربار جهانگیر شمرده شده است. و ساقینامه وی در ص ۱۰۶۵-۱۰۸۹ آن چاپ شده است.

آغاز:

ندارم سر خصمی روزگار

من و ساغر و دست و دامان یار

۳۶- صحیفی شیرازی کتابدار و صحاف م: ۱۰۲۲ ق. پدراسیری شیرازی است. ساقینامه وی مثنوی بیحر تقارب است و در «میخانه» ص ۲۴۵-۲۴۹ چاپ شده است.

آغاز.

بده ساقی آن آب فکرت گداز

که بیرون دهد دل از این پرده راز

۳۷- شکیبی اصفهانی محمد رضا (۹۶۴-۱۰۲۲ ق) «ساقینامه وی «عشرت آباد» نام دارد (ذریعه ۹، ۱۳۷) و در «میخانه» ص ۲۳۸-۲۴۴ و «مآثر رحیمی ۳: ۸۸-۹۴» چاپ شده است.

آغاز؛

بیا تا ز میخانه بستان کنیم

بویرانه گشت گلستان کنیم

نسخه آن در (بادلیان ۳۷۶) هست.

۳۸- ظهوری ترشیزی نورالدین محمد (۹۳۳-۱۰۲۴ ق). داماد ملک قمی. (ذریعه ۹: ۶۵۶) «ساقینامه او مثنوی بیحر تقارب است و چلبی آنرا ۸۰۵ بیت شمرده و دیگران آنرا مثنوی و غزل و در ۴۰۰ بیت دانسته اند. بهر حال آنرا بنام برهان نظام شاه م ۹۶۱ ق. سروده است.

آغاز:

ثنا می کنم ایزد پاک را

ثریا ده طارم تاك را

نسخه آن در (برلین ۱۷۶۴ و ۹۳۱) و (دانشگاه ۱۴۷۱ و ۲۶۱۸/۲۲) و (بلوشه ۱۸۶۶) و (سپهسالار ۱۴۳) و (بریتیش موزیوم - ربو: ۶۷۸) و (تاشکند) و (ایندیافیس ۱۵۰۱). و (فخرالدین نصیری) هست.

این منظومه در «میخانه ۲۶۹-۳۲۱» چاپ شده و نیز بتهائی در لکهنو ۱۲۶۳ ق. در ۲۲۵ ص پخش شده است.

۳۹- دیری ترشیزی ابراهیم حسینی زنده ۱۰۲۵ ق شاگرد نوعی خوبوشانی. مثنوی ساقینامه ببحر تقارب دارد.

آغاز:

خمار می کهنه نو گشت باز

مغنی توهم ساز هستی بساز

این منظومه در نسخه خطی میخانه متعلق باقay گلچین معانی هست.

۴۰- ملک قمی. م. ۱۰۲۵ ق. ساقینامه او در «میخانه» ص ۲۶۲-۲۶۷ چاپ شده و در (ایند یا فیس) هست.

آغاز:

خراباتیم باده ناب کو

بیابانیم چشمه آب کو

۴۱- عتابی تکلوه حسن بیک پسر بخشی بیک. م. ۱۰۲۵ ق. ساقینامه او مثنوی ببحر تقارب است و در نسخه خطی میخانه آقای احمد گلچین معانی موجود است.

آغاز:

جهان را رباطی شمر چار در

تو از رفتن و آمدن بی خبر

۴۲- فغفور گیلانی. م. ۱۰۲۸ ق وی ترجیع بندی مستقل عرفانی دارد. وفخر الزمانی

گوید: «که چه شرط بحر تقارب در آن نیست، ولیکن چون مفهوم ساقینامه دارد»

آنرا آوردم... و در «میخانه» ص ۳۳۶-۳۴۲ چاپ شده است.

آغاز:

ساقی بده آن باده که خورشیدش را راست

چون آتش گلریز بدامان بهار است.

۴۳- عارف ایگی «سراج الدین حسن» (۹۷۶-۱۰۲۸ ق) او در سده یازدهم در بنگاله

شعر بفارسی سره سروده است، و منظومه در وصف میهن خود شبانکاره سروده است.

(ذریعه ۹: ۶۶۶) ساقینامه او در «میخانه» ص ۴۲۷-۴۳۰ چاپ شده است.

آغاز:

چه داند کسی زیر این پرده چیست

روانده چار سرمایه کیست

۴۴- ملکی قزوینی. ساقینامه بی در ۱۰۲۹ ق. سروده و در آن شاه پرویز راستوده

است. و در «میخانه» ص ۴۶۴-۴۶۷ چاپ شده است.

۴۵-۴۶- نظام دست غیب شیرازی م. ۱۰۲۹ ق. مثنوی ساقینامه او در (بادلیان

۱۲۱۴) و ایندیا افیس ۱۵۳۴) و (برلین ۱۶۰۶) هست.

آغاز:

دلا چند بینی شکست خمار

شکستی گرت هست در توبه آر

و نیز ترجیع بندی دارد که آغازش چنین است:

ساقی بده آن باده که رنك لب یار است

آن می که رخ ساقی از ورشك بهار است

۴۷- زکی همدانی م ۱۰۳۰ ق. که مدتی مداح پرنك حاکم لار بوده است. (ذریعه

۹: ۴۰۳) ساقینامه او در «میخانه» ص ۳۹۷-۴۰۱ چاپ شده است.

آغاز:

دلا تابکی بی می لاله گون

چونر کس بود جام عیشت نگون

۴۸- اوحدی بلیانی، تقی الدین کازرونی (۹۷۳-۱۰۳۰ ق) صاحب «عرفات العاشقین»

(ذریعه ۹: ۱۷۳) ساقینامه او «نشاء بی خمار» نام دارد، و در فهرست (بادلیان) باو منسوب شده است.

۴۹- اوجی کشمیری م ۱۰۳۲ ق. فرزند ملا نامی کشمیری (ذریعه ۹: ۱۱۱) ساقینامه

وی مثنوی ببحر تقارب در «میخانه» ص ۴۹۳-۴۹۷ چاپ شده است.

آغاز:

چنین تابکی ترك ساغر كنیم

لب دل ز خون چکر تر كنیم

۵۰- طالب آملی م ۱۰۳۶ ق. (ذریعه ۹: ۶۳۶) ساقینامه او که نامش در میخانه

ص ۳۸۴ آمده است ۳۵۰ بیت از مثنوی او بنام «جها نگیر نامه» می باشد و نزد آقای گلچین معانی در تهران هست.

آغاز:

دلا تا توانی کم آزار باش

بهر کار چون عقل هشیار باش

۵۱- محمد صوفی مازندرانی م ۱۰۲۵ ق. چلبی ساقینامه وی را ۲۸۹ بیت شمرده

و در «میخانه» ص ۳۴۷-۳۶۰ چاپ شده، و نسخه اش در (برلین) هست.

آغاز:

الا ای دل مانده از کار و بار

به هستی و دیوانگی سرب آر

۵۲- سروری کاشانی، محمد قاسم زنده ۱۰۳۶ ق. ترکیب بندی از وی بنام ساقینامه در مجموعه آقای گلچین آمده است.

آغاز:

ساقی بده آن آینه روی کرم را

آن شعله زن خرمن اندوه و الم را

۵۳- شقائی اصفهانی شاعر پزشک، م ۱۰۳۷ ق- ترکیب بندی از وی بنام ساقینامه در «میخانه» ص ۳۷۷-۳۷۹ چاپ شده است.

آغاز:

ساقی بده آن روغن چشم بلسان را

تا دست و دلی چرب کنم شعله جان را

۵۴- غزتی قزوینی، عبدالنبی فخر الزمانی (۹۹۸ قزوین- ۱۰۳۷ ق. هند). وی در ساقینامه خود «نبی» تخلص کرده است. او ساقینامه هایی را که می شناخت در کتابی بنام میخانه گرد آورد که در ۱۹۲۶ م در لاهور چاپ شده است (ذریعه ۹: ۷۱۵). و ساقینامه خودش در (ص ۵۱۰-۵۲۳) آن چاپ شده است.

آغاز:

شبی با خرد گفتم ای پیر کار

زمانه جوان شد ز فیض بهار

۵۵- امانی هندی. م ۱۰۴۴ ق. یا ۱۰۴۶، پسر مهابت خان پزشک شاه جهان (ذریعه ۹۵: ۹) ساقینامه وی مثنوی ببهرتقارب (انديا افيس ۱۵۷۰) هست.

آغاز:

۵۶- مشرقی ملک. م ۱۰۵۰ ق. ساقینامه وی در «میخانه» ص ۴۰۴-۴۰۸ چاپ

شده و در (بادلیان ۱۲۱۴) هست.

آغاز:

دلا تابکی از هجوم خمار
چو مستان کنی گریه بی اختیار
۷۷- فیاض لاهیجی. م ۱۰۵۰ ق. مثنوی است ببحر تقارب.

آغاز:

بیا ساقی اسباب می ساز کن
سر خم بنام خدا باز کن
نسخه آن مندرج در «تسکین القلوب» نوشته سده یازدهم در ترکیه است و رونوشت آن توسط آقای مینوی برای آقای احمد گلچین معانی تهران ارسال شده است.
۵۸- فرقتی، ابوتراب پسر بیک خواجه علی انجدانی معاصر سلطان محمد صفوی و فصیحی شاعر. م ۱۰۲۶ ق. ساقینامه او ترکیب بند است و در میخانه ۳۲۴-۳۳۱ چاپ شده است.

آغاز:

ساقی بده آن باده که ماه شب تار است
آن باده که گلگون تر خسار بهار است
۵۹- فروزی استرآبادی هاشم بیگ که «بحیره» را در کشمیر نگاشته. وی در ۱۰۲۵ ق. درد کن ساقینامه‌یی ساخته و برای شاه عباس فرستاده و آن در «میخانه» ۴۴۹-۴۴۴ چاپ شده است.

آغاز:

در این فصل کز فیض بادشمال
نسیم ارم را دهد گوشمال
۶۰- باقر خرده کاشی شاگرد محمود نقطوی بود و پس از قتل عام ایشان محکوم بمرگ شده، اما او اسنشهد درست کرد که نه برای تعلم بلکه برای عشق بعا هروی بی آن مکتب میرفته است، و ازین راه شاه محکومیت او را به تبعید بشیراز تبدیل کرد (نذیریه ۹: ۱۱۹) ساقینامه او مثنوی تقارب در ۱۹۳ بیت در مجموعه گلچین در تهرانست.

آغاز:

دلی دارم از درد ناساز تر

شبی دارم از ناله غماز تر

۶۱- برهان کاشی میرغزوری ساکن شیراز و لارومداح حاکم آن سامان «پرناک»

بود. ساقینامه او در میخانه ص ۴۵۱-۴۵۶، و در «مآثر رحیمی» ج ۳: ۱۱۵۲-۱۱۶۸، چاپ شده است.

آغاز:

ثنا گسترم پیر میخانه را

تجلی ده طور پیمانه را

۶۲- رابط اصفهانی، ملک محمد شاعر سده یازدهم که از نظامی پیروی کرده است.

(ذریعه ۹: ۳۴۴). در فهرست (بادلان ۳۹۰) ساقینامه یی بوی نسبت داده است.

۶۳- رشدی، مداح خان خانان، که غیر از رشدی فعلی است. مثنوی ساقینامه ببهر

تقارب از وی در «مآثر رحیمی» ص ۱۲۰۲-۱۲۱۱، چاپ شده است.

آغاز:

بیا سوی میخانه ایدل بیا

بیا طالب فرد کامل بیا

۶۴- رضی آرتیمانی شاعر اصفهانی سده یازدهم (ذریعه ۹: ۳۷۱) ساقینامه او

مثنوی در ۱۳۹ بیت ببهر تقارب، در دنبال دیوان منوچهری تصحیح شیخ عبدالکریم بن عبدالحسین ج. سنگ تهران ۱۲۹۵ ق. و چاپ دوم آن، چاپ شده است.

آغاز:

آلهی بمستان میخانه ات

بعقل آفرینان دیوانه است

نسخه های آن در (بریتیش موزیوم) و (بادلان) و (ایندیافیس ۱۵۲۲) و (برلین

۶۷۴) و (سپهسالار) و (سلطان القرائی) و (فخرالدین نصیری) و (سید محمد جزایری در نجف) میباشد.

۶۵- شوکتی شاعر سده یازدهم. ساقینامه وی مثنوی در ۸۸ بیت ببحر تقارب در مجموعه گلچین خط ۱۲۶۸ ق. موجود است.

آغاز:

آلهی دلم را شکستی رسان

چو دیوانه کردی بمستی رسان

۶۶- صفی اصفهانی شاعر سده یازدهم اصفهان (ذریعه ۹: ۶۱۴) ساقینامه ناقص وی در «میخانه» ص ۵۴۸ آمده است.

۶۷- ضیائی جوئی شاعر سده یازدهم چند بیت از ساقینامه وی در «میخانه» ص ۵۷۳ آمده است.

۶۸- طالب اصفهانی. شاعر سده یازدهم و از تبریزیانی است که بعباس آباد اصفهان کوچانیده شدند (ذریعه ۹: ۶۳۷) نصر آبادی در تذکره خویش (ص ۱۲۷) ساقینامه او را یاد کرده است.

آغاز:

الهی بمستان صهبای عشق

بمجنون نهادن صحرای عشق

۹۶- فصیحی خراسانی در سده یازدهم. فخر الزمانی گوید: گرچه ساقینامه ندارد

لیکن ترکیب بندی بمعنی ساقینامه سروده است. و آن در «میخانه» ص ۳۹۴-۳۹۶ چاپ شده است.

آغاز:

ساقیا آن قدح نور بیا

آن چراغ دل منصور بیا

۷۰- فوجی نیشابوری فرزند ملا فیدی. ساقینامه او در بریتیش موزیوم هست

(فهرست ربو ج ۲ ص ۶۹۰).

۷۱- کامل چهارمی، قوام‌الدین بن نظام‌الدین طباطبائی، معاصر عزتی فخرالزمانی در سده یازدهم بوده، ساقینامه‌وی در «میخانه» ص ۶۹-۷۷ یاد شده است.

آغاز:

ساقی بده آن می که زیانش همه سود است

چون دست و دل پیر هغان مایه جود است

- کلیم‌همدانی. ابوطالب. ۱۰۶۱ق. ساقینامه وی در (بادلیان ۱۱۱۷) و (بریتیش موزیوم-فهرس ریو ۶۸۶، ۲) هست.

۷۲- گدائی. برادر فداخان ندیم‌خان خانان هندی. ساقینامه وی ببحر تقارب در «مآثر رحیمی» ج ۴ ص ۱۳۱۶ - ۱۳۲۷ چاپ شده است.

آغاز:

بیاساقی اکنون که جشن سده است

دگر بار فتح در می‌کده است

۷۳- مایل، قطب دهلوی. نصرآبادی بعضی از اشعار ساقینامه او را یاد کرده است:

بنام چمن آفرین جهان حبابی کن شیشه آسمان

۷۴- محب علی‌سندی فرزند حیدر علی قنوی. بخشی از ساقینامه‌وی در «میخانه» و تمام آن در «مآثر رحیمی» ج ۳ ص ۵۰۲ - ۵۱۳ چاپ شده. و نسخه آن در (بادلیان) هست.

آغاز:

دلا صبح شد آفتابی برار

بنیلو فری جام آبی درار

۷۵- مرشد بر و جردی در سده یازدهم ساقینامه‌بی بنام محمد قلی پرنالک حاکم لار دارد. و در «میخانه» ۴۱۴-۴۲۰ چاپ شده و (بادلیان ۶۱۳) هست.

آغاز:

بهارست دل مست و من درخمار

بیا ساقیا ساغر می بیار

۷۶- مسیح‌ای کاشانی در سده یازدهم، ساقینامهٔ وی در «میخانه ۳۶۹-۳۷۵» چاپ شده است و در (بادلیان ۲۱۴) هست.

آغاز:

دلا چند ازین دست برد خمار

بتاراج میخانه دستی برار

۷۷- مشرب کاشانی ساقینامهٔ وی در (این‌دیا فیس ۱۷۶۶) هست.

۷۸ و ۷۹- قدسی مشهدی، حاجی محمد جان، م ۱۰۵۶ ق. ساقینامهٔ وی در (بادلیان) و (این‌دیا فیس) و (بلوشه ۱۹۹۱) هست.

آغاز:

بنام خدائی که روز نخست

پیمان‌دهام کرد پیمان درست

و نیز ترجیع بندی دارد که بر گردان آن چنین است:

عمریست که در پای خم افتاده خرابیم

همسایهٔ دیوار بدیوار شرابیم

۸۰- ادهم همدانی توپسرکائی پسر رضی‌ار تیمانی م ۱۰۶۰ ق. ساقینامهٔ او در «سرو

آزاد» ص ۸۴ یاد شده، و در (بادلیان) و (برلین ۷-۵۷) موجود است. از آنست:

دماغم ز میخانه پوئی شنید حذر کن که دیوانه هوئی شنید

۸۱- کلیم کاشانی همدانی میرابوطالب م ۱۰۶۱ ق، ساقینامه‌ی در (بادلیان ۱۱۱۷)

و (بریتیش موزیوم) هست (ریو ۲: ۶۸۶).

۸۲- سالک قزوینی میرزا ابراهیم . زاده ۱۰۲۱ ق . وزنده ۱۰۶۱ ق . (ذریعه ۹: ۴۱۹) ساقینامه او در (مجلس) هست (فهرست ۳ : ۲۹۶) و سوا کند نامه نیز در آن هست .

آغاز:

بنام خدایی که از صنع پاك
بگسترد خاك وبر آورد تاك

۸۳- فوقی یزدی فوق الدین احمد شاعر هزل انتقادی ، معاصر شاه عباس (۱۰۵۲- ۱۰۷۷ق) و صاحب خمسه هزلی (ذریعه ۷: ۲۶۲) ساقینامه هزلی او در (مجلس) هست. (فهرست ۳: ۳۷۵). دارای ۵۴ بیت هزل انتقادی است، و نشان دهنده دشمنی هیئت حاکمه وقت مرعلم و هنر را می باشد .

آغاز:

جوی حاصلم نیست چون از هنر
کجا چینم از نخل دانش ثمر
و در علت اقدام بهزل سرائی گوید:
در این روزگار مزخرف صفت
بگارت نیاید جوی معرفت
کسی را که شد مضحکه پیشه اش
ز گرك حوادث چه اندیشه اش

۸۴- عزت هروی . م ۱۰۸۰ ق . از امیران هند (ذریعه ۹: ۷۱۴-۷۱۵). ساقینامه وی ببحر تقارب در مرآت الخیال . ص ۱۲۱ چاپ شده است .

۸۵ و ۸۶ - آشنای شاهجهانی . میرزا محمد طاهر پسر ظفر خان احسن هندی (۱۰۸۰-۱۰۸۰ق) (ذریعه ۹: ۷) ساقینامه بی منوی به بحر تقارب دارد (اندیا افیس - فهرست . ص ۸۶۶) .

آغاز:

بنام خدائی که از قدر و شان
 خم باده را نام کرد آسمان
 و نیز در همان فهرست . ص ۸۶۷ ساقینامه دیگری بروش ترجیع بند از او یاد
 شده است .

آغاز:

ای باده کشان مژده که ایام بهار است .
 ۸۷- رشیدای زر گری عباسی شاعر شاه عباس که در ۱۰۸۱ ق . در گذشته ساقینامه او
 مثنوی تقارب در مضمون دیوانش در کتابخانه ملک هست (ذریعه ۹ : ۳۶۲) نسخه ناقص
 و ۲۸۵ بیت است و پس از آن جواهر الاسرار است .

آغاز:

زهی عالم از نخل صنعت بری
 ز خمخانه ات نه فلك ساغری
 ۸۸- بیخود لاهوری، جامی نامدار خانی . م ۱۰۸۴ ق . و استاد سرخوش . (ذریعه ۹:
 ۱۵۲) ساقینامه وی مثنوی بیبحر تقارب است و در (ایندیا افیس ۲۸۹۹) هست . و در فهرس
 بلوشه . ص ۴۷۸ ش ۱۹۱۵ اورا عارف بی خود نامیده است .

آغاز:

الهی بمستان بزم نیاز . . .
 ۸۹- والا، اسلامخان بهادر . ساقینامه خود را در ۱۰۷۴ ق . سرود، و نسخه آن در
 (بنگاله ۲۷۱) هست .

آغاز:

بنامی کزو باده مستی گرفت
 ز شوقش عدم رنگ هستی گرفت

و مثنوی دیگر بنام «رزمیه» همانجا بشماره ۲۷۲ هست که چنین آغازد:

بده ساقی آن باده خوشگوار

که غم شکر آراست از هر کنار

۹۰- اظهاری. چلبی ساقینامه‌یی بوی نسبت داده گوید ۱۲۹ بیت است (کشف

الظنون) و شاید یکی از چند شاعر باشد که در ذریعه ۹: ۸۰-۸۱ یاد شده است.

۹۱- محمدرضا مشهدی. چلبی ساقینامه‌یی بوی نسبت داده و گویا همان نوعی

خوشانی باشد.

۹۲- عاشقی. چلبی ساقینامه‌یی در ۲۵۰ بیت بوی نسبت داده، لیکن ممکن است

ترکی باشد.

۹۳- هلالی. چلبی ساقینامه‌یی بوی نسبت داده است.

آغاز: خوش آن دم که در بزمگاه است.

۹۴- ملهم کاشی، فرزند ملاعلی تجلی کاشانی (ذریعه ۹: ۱۶۷) پدر این شاعر

در ۱۰۲۱ ق. در گذشته است. ساقینامه وی در ۲۰۸ بیت در مجموعه آقای گلچین هست.

آغاز:

الهی بمستان شوریده حال

بآن می که هر گز ندارد زوال

۹۵- مشرب کاشی. در عهدشاه عباس اول در تبریز در گذشته است. ساقینامه وی در

(ایندیا فیس ۱۷۶۶) هست.

۹۶- دوستی سمرقندی. در سده یازدهم در هند. فخر الزمانی مثنوی بیجر تقارب بنام

ساقینامه بدون نسبت داده، که در «میخانه» ص ۴۳۲-۴۳۸ چاپ شده است:

آغاز:

بیا تا تماشای عالم کنیم

سری در سراپرده غم کنیم

۹۷- ذهنی کشمیری، در سده یازدهم. ساقینامه مثنوی داشته، و چند بیت آن در

«میخانه» ۵۷۲ آمده است.

۹۸- طغرای مشهدی. م. ۱۱۰۰ ق. (ذریعه ۹: ۶۴۰) نسخه ساقینامه‌وی که مثنوی
ببحر تقارب است و در (بادلیان) و (ایندیا فیس ۱۵۸۶) هست.

آغاز:

زهی لطف سازنده آب و خاک

برقص آور سبز طاوس تاج

۹۹- عاقل هندی خافی رازی. م. ۱۱۰۸ ق. (ذریعه ۹: ۶۷۴). ساقینامه‌یی بنام وی
در فهرست (بادلیان ۱۱۴۸) یاد شده است.

۱۰۰- ناصر علی سر هندی. م. ۱۱۰۹ ق. ساقینامه‌او در (ایندیا فیس ۱۹۵۲) هست.

آغاز:

بیا ساقی که فصل نو بهار است

قلع گلرنک و می مطرب هزار است

۱۰۱- اشرف مازندرانی محمد سعید. م. ۱۱۱۶ ق. (ذریعه ۹: ۷۸) چند بیت از ساقینامه
او در «گلستان مسرت» ص. ۴۳ و ۴۳۸ آمده است.

۱۰۲- سرخوش لاهوری (۱۰۵۰-۱۱۲۶ ق.) (ذریعه ۹: ۴۳۹) ساقینامه او در پیشگفتار
چاپ کتابش «کلمات الشعراء» یاد شده است.

۱۰۳- واضح. م. ۱۱۲۹ ق. «میر مبارک الله اراد تخان» ساقینامه او یک دیباچه دارد.

آغاز دیباچه:

شربنا علی ذکر الی الحبيب مدامه

سکرنا بها من قبل ان یخلق الکرم

آغاز متن:

بهشیار مستی که تاج آفرید...

نسخه آن در (ایندیا فیس ۱۶۷۴) هست.

۱۰۴- بیدل دهلوی لاهوری، عبدالقادر (۱۰۵۴-۱۱۳۰ ق) صاحب «سرمه اعتبار» و «سوغندنامه» و «نکات بیدل». در فهرست تاشکند ۲: ۲۹۷ ساقینامه‌یی بنام «محیط اعظم» بوی نسبت داده است. و همچنین در گلستان مسرت ص ۴۲۴، ۴۳۳.

۱۰۵- آرزو اکبر آبادی سراج‌الدین علیخان (۱۱۰۱-۱۱۶۹ ق). دانشمند و مؤلف هندی (ذریعه ۹: ص ۵) ساقینامه او در فهرستهای (بادلیان) و (برلین) یاد شده است.

۱۰۶- اشراق مراغی، میر عبدالفتاح شیخ الاسلام مراغه. م ۱۱۷۵ ق. ساقینامه وی در ۲۰ ص. با مثنوی او «ریاض الفتوح» در تبریز سال ۱۳۳۸ خ در مجموعه ۲۰ + ۵۲ + ۲۲ + ۷ ص. چاپ شده است و با آن ستعلیقات سید یونسی و پیشگفتار از میرزا جعفر سلطان القرایی است.

۱۰۷- وارن، محمد شفیع شاعر سده نوزدهم و معاصر محمد شاه هندی و نادر شاه افشار. نام ساقینامه او در فهرست ریو ۱: ۲۲۶ آمده است.

۱۰۸- منشی بمرودی کرمانی، فرزند غلامرضا کرمانی که از شاگردان شیخ حر عاملی م ۱۱۰۴ ق. و مستوفی نادر شاه بوده است اندکی از ساقینامه او در تاریخ قهستان تألیف آیتی. ص ۲۶۸ چاپ شده است.

۱۰۹- میر ابوطالب فندرسکی نواده میر فندرسکی فیلسوف. وی دنباله‌یی برای «حملة حیدری» منظوم باذل خراسانی ساخته. و بنقل ذریعه از «ریاض العلماء» يك ساقینامه نیز سروده است (ذریعه ج ۹: ۴۲ و ج ۱۲).

۱۱۰- راغب هندی، میر مبارک فرزند سیدعاصم، پدرانش بلخی بودند که به هند رفته و خود در مدراس ۱۲۰۳ ق. در گذشت ساقینامه فارسی سروده است (ذریعه ۹: ۳۴۹).

۱۱۱- فتح‌علیشاه قاجار م ۱۲۵۰ ق. ساقینامه او با دیوانش در هند چاپ شده است و نسخه آن نزد سلطان القرایی در تبریز و در کتابخانه (ایندیا افسیس) هست. گویا این شاه

میخواست لکه ننگ عقب‌ماندگی و شکستهای نظامی خود را با ساختن وجهه ادبی برای خود جبران کند که این شعرها را سروده و یا دستور داده بنام او بسرایند و «خاقان» تخلص کنند.

۱۱۲- آقا محمدود کرمانشاهی م ۱۲۷۱ ق. پسر آقا محمدعلی بهبهانی است. او بعکس پدر صوفی کش خود ذوق عرفانی داشت، و ساقینامه‌یی سرود که در «مجمع الفصحاء» ج ۲ ص ۴۵۴، برخی از آن چاپ شده است.

۱۱۳- ساقی خراسانی م ۱۲۸۶ ق. (ذریعه ۹: ۴۱۶) ساقینامه او در دیوانش (ص ۱۴۱ - ۱۵۵) در مجلس هست (فهرست ۳: ۲۹۵).

۱۱۴- اسرار سبزواری، حاجی ملاهادی م ۱۲۸۹ ق. (ذریعه ۹: ۷۲) ساقینامه وی مکرراً چاپ شده است.

۱۱۵- هدایت رضاقلی م ۱۲۹۸ ق. ساقینامه‌یی دارد.

آغاز:

الای خراباتیان الست

که از باده عشق هستید هست

۱۱۶- علی بن مهدی خراسانی م ۱۳۲۰ ق. معروف به شیخ الرئیس. ساقینامه‌یی بفارسی سروده است (ذریعه ۱۲: ۱۱۱).

۱۱۷- ادیب کرمانی، قاسم بن زین العابدین. م ۱۳۴۸ ق. ساقینامه او بوسیله آقای گلچین معانی از منظومه های انتقادی او که بلهجه کرمانی است بیرون آورده شده است.

آغاز:

بده ساقی آن جام لب ریز شود
که از هستیم بگسلد تار و پود

ناشناسها:

اضافه بر آنچه گذشت چند ساقینامه دیده میشود که تاریخ سرودن آن درست شناخته نمیشود.

- ۱۱۸- حکیم عطائی. ساقینامه او در فهرست (ایندیافیس ۱۷۶۶) یاد شده است.
۱۱۹- عیانی فرزند رفیقی. ساقینامه او در (ایندیافیس ۱۴۸۳) هست.

آغاز:

بیا ای که عمرت بغفلت گذشت
زمن گوش کن یکدم این سر گذشت

- ۱۲۰- لسانی وجیه الدین. ساقینامه او در فهرست (بریتیش موزیوم) یاد شده است
(ریو: ۶۵۷).

- ۱۲۱- منشی محمد صادق. ساقینامه او در فهرست کتابخانه تاشکند ج ۲
ص ۸۳۱ یاد شده است.

- ۱۲۲- نائی. ساقینامه یی بنام او در فهرست (بادلیان ۱۲۰۳) یاد شده است.
۱۲۳- نشمی ساقینامه او در فهرست (بادلیان ۱۲۴۱) یاد شده است.
۱۲۴- نافع درویش مولوی. ترجیع بند ساقینامه بنام او در فهرست (بلوشه ۱۸۸۰)

دیده میشود.

- ۱۲۵- نظر. ساقینامه یی بنام او در فهرست (بادلیان ۱۲۴۱) دیده میشود.
۱۲۶- هاشم نقشبندی پسر محمد قاسم. ساقینامه او بنام «سبعة سیاره» است
و برای اختر سروده است (ایندیافیس ۲۸۹۸).

۱۲۷- آگاه. نظام الدین ، احمد. ساقینامهٔ او در فهرست (بادلیان ۱۷۳) یاد شده است .

۱۲۸- ژسوانت‌رای منشی هندو ساقینامه‌یی داشته که در فهرست (ایندیا فیس ۱۶۹۵) یاد شده است .

۱۲۹- غیاثا . شاعری غیر از منصف یاد شده است ، و شاید حلوائی باشد. ساقینامهٔ وی نزد آقای گلچین معانی هست و ۸۰ بیت میباشد.
آغاز:

زهی بهر تسبیحت ای نورپاک

بکف سبزه از خوشه بگرفته تاج

۱۳۰- مسیحی. ساقینامهٔ او را که جزو « گوی و چوگان » اوست . تقی اوحدی و والهدر « ریاض الشعراء » یاد کرده اند.

آغاز:

ساقی وحدت قدحی از خم آر

باز رهان جان مرا از خمار

نسخهٔ ناقص آن نزد آقای گلچین معانی در تهران هست .

منتخبی از کتابهای فارسی خطی کتابخانه ملی فرهنگ

آقای دکتر مهدی محقق

۱- آگهی گستر: محمد علم الهدی ۲۰۸ صفحه، شماره ۱۲۹۹

۲- اختیارات بدیعی: علی بن الحسین الانصاری، تاریخ تحریر ۸۳۵، ۵۰۴ صفحه، شماره ۲۲۳

۳- ارشاد المضلین فی اثبات نبوت خاتم النبیین: محمد رضا بن امین الهمدانی ۳۴۹ صفحه، شماره ۱۲۸۵

۴- اشجار و اثمار: علی شاه بن محمد بن قاسم الخوارزمی بخط، محمد فصیح بن محمود الحافظ ۱۰۶۰، ۲۵۴ صفحه، شماره ۱۵۵

۵- اصطلاح العرفا: شیخ عبدالرزاق کاشی بخط، محمد حسن بن علی محمد اللواسانی ۱۲۹۲، ۶۴ صفحه، شماره ۱۲۷۹

۶- اعلام الناس فی احوال بقدر عباس: سدید السلطنه ۴۳۸ صفحه، شماره ۱۰۸۲

۷- اکسیر العبادات: آخوند ملا آقا در بندی، ۳۰۶ صفحه، شماره ۶۹۴

۸- امان البلیه: امان الله میرزا پسر خاقان مغفور ۶۸ صفحه، شماره ۶۶۵

۹- انیس الموحدین: مهدی بن ابی ذر النراقی بخط: میرزا محمد بن غلام علی آبادی ۱۲۲۰، شماره ۱۰۸۸

۱۰- بحر الاسرار (مثنوی) میرزا محمد تقی مولوی کرمانی تاریخ تحریر ۱۲۲۸ ۲۲۲ صفحه، شماره ۲۶۱

۱۱- بحر الاوصاف (دراخلاق): مشکوة الملك، تالریخ تحریر ۱۲۹۸، ۲۴۰ صفحه

شماره ۹۰۸

۱۲- بحر المعارف: آخوند ملا عبدالصمد همدانی، تاریخ تحریر ۱۲۶۷ ۳۷۴

صفحه، شماره ۱۱۵۶

۱۳- بدایع الانوار: میرزا مهدیخان بدایع نگار، ۳۶۴ صفحه، شماره ۳۲۰

۱۴- بدایع السحر فی صنایع الشعر بخط: فخر الکاتب در سال ۸۱۱، ۱۵۱ صفحه

شماره ۱۷۳

۱۵- البراهین الجلیه فی رد مخالفی اثنی عشریه: شیخ علی معصومی بیدختی

شماره ۱۰۸۱

۱۶- پادزهر نامه: محمد تقی طبیب کاشی، ۱۶۴ صفحه شماره ۵۹۷

۱۷- تاریخ بیهقی: ابوالفضل بیهقی بخط: صادق بن کاظم شیرازی ۱۲۹۱، ۷۳۲

صفحه، شماره ۱۱۲۰

۱۸- تاریخ سلاطین عجم: وقار بن وصال، ۶۰۹ صفحه، شماره ۱۲۱۱

۱۹- تاریخ طبرستان: محمد بن حسن بن اسفندیار بخط: عباس الهمدانی،

۵۳۰ صفحه، شماره ۱۲۰۹

۲۰- تاریخ هندوستان: ترجمه اسماعیل پسر صحاف باشی ۴۳۶ صفحه

۲۱- تحفه رضویه: قاضی بن کاشف الدین محمد بن دی، ۴۹۱ صفحه، شماره ۲۹۳

۲۲- تحفه العرافین خاقانی بخط لطفعلی بن محمد شیرازی متخلص بفکار ۱۲۸۴

۲۰۲ صفحه، شماره ۱۲۰۵

۲۳- تحفه المؤمنین: حکیم مومن بخط محمد بن محمد امین العامری السبزواری

۱۱۹۲، ۶۵۶ صفحه، شماره ۱۱

۲۴- تحقیق در مذهب علی الهی، تاریخ تحریر: ۱۳۱۰، ۳۰ صفحه، شماره ۹۱۸

۲۵- ترجمه تاریخ الحکما شهرزوری، ۶۲۵ صفحه شماره ۱۶۰

۲۶- ترجمه تاریخ طبری: بلعمی ۱۰۹۷ صفحه، شماره ۱۱۴۲

۲۷- ترجمه خطوط کوه بیستون ۳۹ صفحه، شماره ۲۹۱

۲۸- ترجمه الخواص: کلینی، محمد علی بن ملا فتحعلی اردبیلی ۱۲۵۴، ۶۲۶

صفحه شماره ۱۱۴۹

۲۹- تشریح الابدان: علی بخش قاجار ۴۷۶ صفحه، شماره ۱۱۵۱

۳۰- تیرشهاب دررد سیدباب، ۱۲۴ صفحه، شماره ۷۰۹

۳۱- جغرافیای دره رودبار: حاجی محمد میرزای مهندس بخط محمد علی نفرشی

۱۲۹۳، ۸۱ صفحه، شماره ۸۰۸

۳۲- جغرافیای قدیم و جدید طالقان از: صنیع الدوله ۱۰۸ صفحه، شماره ۶۰

۳۳- جغرافیای کاشان: عبدالحسین لسان السلطنه ۵۲ صفحه، شماره ۱۰۴۴

۳۴- جغرافیای لار: صنیع الدوله، ۴۷ صفحه، شماره ۶۳۹

۳۵- جلاء العیون، محمد باقر مجلسی، تاریخ تحریر: ۱۲۶۶، ۷۱۱ صفحه

شماره ۱۱۴۴

۳۶- جهانگشای نادری: میرزاهمدی خان استرآبادی بخط محمد بن ملا

محمد سلیم: ۱۲۲۶، ۲۸۱ صفحه شماره ۵۷

۳۷- جهان نما از میرزا محمد حسین فراهانی، تاریخ تحریر: ۱۲۶۳، ۳۱۰ صفحه

شماره ۵۵

۳۸- حبیب السیر خواندمیر (جزء ۳)، تاریخ تحریر: ۱۰۹۱، ۵۷۸ صفحه

شماره ۴۲

۳۹- حفظ الصحه: حاجی میرزا موسی ساوجی بخط: مهدی آقا بابا شه میرزادی

۳۵۰ صفحه، شماره ۱۳۲

۴۰ - حفظ‌لصحه ناصری : محمدکاظم کیلانی ، تاریخ تحریر : ۱۲۷۶ ، ۳۱۶

صفحه شماره ۹۰۵

۴۱ - حدیقه سنائی تاریخ تحریر ۱۰۳۹ ، ۲۹۷ صفحه : شماره ۱۳۰۰

۴۲ - حدیقه الطب : میرزا عبدالجواد ابن ابی‌القاسم اصفهانی ۴۴۵ صفحه ،

شماره ۴۲۶

۴۳ - حرمة الشطنج ، ۱۸۶ صفحه ، شماره ۳۲۴

۴۴ - حق‌الیقین ، محمدباقر مجلسی بخط : مشهدی محمداسماعیل ۱۲۶۱ ، ۱۸۷

صفحه شماره ۱۱۵۴

۴۵ - خرد نامه مظفری : رضاقلی هدایت بخط فضل‌الله منشی طباطبائی ۱۲۸۱ ،

۹۱ صفحه ، شماره ۷۳۴

۴۶ - خلاصه التجارب فی علم الابدان ، بهاءالدوله نوربخش بخط : محمدالمرافی

۴۵۶ صفحه ، شماره ۱۱۶۹

۴۷ - دیوان اشعار : ابوالنصر شیپانی ۲۳۲ صفحه ، شماره ۴۴۶

۴۸ - دیوان اشعار ازرقی . ۱۲۵ صفحه ، شماره ۶۲۳

۴۹ - دیوان اشعار امیر خسرو دهلوی ، ۵۷۰ صفحه ، شماره ۶۵۹

۵۰ - دیوان اشعار انوری ، تاریخ تحریر ۱۰۲۹ ، ۵۴۳ صفحه ، شماره ۱۱۹۰

۵۱ - دیوان اشعار بابا کوهی بخط : محمد حسن ، ۱۲۲۶ ، ۱۷۶ صفحه

شماره ۱۲۴۴

۵۲ - دیوان بسحق اطعمه بخط : محمدیحیی ، ۳۰۲ صفحه شماره ۱۱۶۶

۵۳ - دیوان جمال‌الدین عبدالرزاق بخط : محمدرضابن میرزاندلی کاتب خاتون

آبادی ، ۱۰۲۴ ؛ ۱۳۴ صفحه ، شماره ۹۲۱

۵۴ - دیوان اشعار خاقانی . ۴۸۵ صفحه ، شماره ۱۱۵۰

۵۵ - دیوان اشعار : داوری ۷۶۱ صفحه ، شماره ۱۲۱۰

۵۶ - دیوان اشعار . رستم الحکما ، تاریخ تحریر : ۱۲۴۹ ، ۷۶۸ صفحه ،

شماره ۴۹۷

۵۷ - دیوان اشعار سحاب اصفهانی ، ۳۴۷ صفحه ، شماره ۲۷

۵۸ - دیوان اشعار شاه نعمت الله ولی : شماره ۱۰۷۸

۵۹ - دیوان اشعار شرر (حسینعلی بک) ، ۲۴۸ صفحه ، شماره ۱۲۱۳

۶۰ - دیوان اشعار شوریده ۲۶۰ صفحه ، شماره ۴۵۳

۶۱ - دیوان شهاب اصفهانی ۱۱۵ صفحه ، شماره ۶۵۸

۶۲ - دیوان اشعار صائب تبریزی ۳۹۹ صفحه ، شماره ۳۹

۶۳ - دیوان اشعار ظهیری ۱۴۴۵ صفحه ، شماره ۲۴۰

۶۴ - دیوان اشعار ظهیر فاریابی ۲۷۶ صفحه ، شماره ۷۸۳

۶۵ - دیوان اشعار عاشق اصفهانی ۳۶۲ صفحه ، شماره ۳۹۲

۶۶ - دیوان اشعار علی آبادی (میرزاتقی) ۳۹۵ صفحه ، شماره ۱۱۹۲

۶۷ - دیوان فرخی ۴۴۱ صفحه ، شماره ۱۴۴

۶۸ - دیوان اشعار فروغی بخط : محمد شاه چراغی ۱۲۷۱ ، ۹۱ صفحه :

شماره ۷۷۸

۶۹ - دیوان اشعار قاسم انوار ، تاریخ تحریر ۱۱۲۳ ، شماره ۱۰۳۰

۷۰ - دیوان اشعار مایل ۳۰۲ صفحه ، شماره ۳۱۹

۷۱ - دیوان اشعار محتشم کاشانی بخط : محمد بدیع بن محمد رضی ۱۰۸۸ ، ۹۷۳ صفحه

شماره ۴۵۸

۷۲ - دیوان اشعار مشتاق ۷۱ صفحه ، شماره ۱۱۹۴

۷۳ - دیوان اشعار مغربی بخط محمد تقی درویش ۱۲۶۲ ، شماره ۱۰۹۸

۷۴ - دیوان اشعار منوچهری دامغانی ، علی بن محمد حسن الفروینی ، ۱۲۸۹

۴۳۹۴۲

شماره ۱۰۸۰

- ۷۵ - دیوان اشعار نزاری قهستانی ۶۱۸ صفحه ، شماره ۱۱۳۶
- ۷۶ - دیوان اشعار نظیری ۱۶۲ صفحه، شماره ۱۲۳۳
- ۷۷ - دیوان اشعار نورعلی شاه ۲۰۴ صفحه ، شماره ۷۴۱
- ۷۸ - دیوان اشعار والیه ۶۵ صفحه شماره ۸۷۴
- ۷۹ - درالنظیم: احمد بن حاجی محمد السکاکی الطبسی تاریخ تحریر: ۱۲۷۴ ،
۲۳۸ صفحه ، شماره ۴۵۰
- ۸۰ - دره نادره: میرزا مهدی خان منشی بخط: قزوینی ۱۲۴۰ ، ۴۹۲ صفحه ،
شماره ۱۱۱۷
- ۸۱ - رساله جهادیه از: حاجی ملامحمد رضا همدانی بخط: محمدحسن المازندرانی
۱۲۲۶ ، ۱۲۸ صفحه، شماره ۹۰۰
- ۸۲ - الرسالة الجهادية المسماة بالمحمدية: عبدالرحیم المرافی بخط : علی نقی
۱۲۵۲ ، ۱۷۱ صفحه شماره ۶۲۱
- ۸۳ - رساله در اثبات خلافت حضرت امیر : کمال الدین حسین اردکانی تاریخ
تحریر: ۱۰۶۷ ، ۳۱۳ صفحه، شماره ۲۹۹
- ۸۴ - رساله در ارث: سید احمد بهبهانی بخط: حسینعلی زنجانی ۱۳۰۹ ، ۱۳۸
صفحه شماره ۳۹۰
- ۸۵ - رساله درزیج مرانده، ۲۱ صفحه، شماره ۳۶۸
- ۸۶ - رساله در مخارج حروف: محمد بن عبدالنبی نیشابوری ، ۱۳۰ صفحه ،
شماره ۱۲۱۶
- ۸۷ - رساله معارف: ملاعبداللہ نوزی بخط: محمد باقر جهرمی ۱۲۳۹ ، ۶۲ صفحه
شماره ۶۸۰
- ۸۸ - رساله مفتوح العنوة: محمد تقی بن ابیطالب یزدی اردکانی تاریخ تحریر:
۱۲۶۳ ، ۳۲۰ صفحه، شماره ۷۸۶

۸۹ - الرسالة الموبدیه در مسئله جبر و اختیار: ملا محمد علی جدلی ، ۵۱ صفحه

شماره ۶۱۷

۹۰ - رطب اللسان میرزا صادق وقایع نگار ۴۴۹ صفحه، شماره ۴۴

۹۱ - روضة الاحباب: عطاء الله بن فضل الله الملقب بجمال الحسینی ۱۲۱۰ صفحه ،

شماره ۱۲۷۷

۹۲ - روضة النبی ، احمد بن تاج الدین حسن بن سیف الدین الاسترآبادی ۴۵۵

صفحه، شماره ۲۷۲

۹۳ - ریحانة الصدور : محمد علی بن عبدالرحیم زنجانی تاریخ تحریر ۱۲۵۷، ۲۴۰،

صفحه شماره ۸۹۸

۹۴ - زبدة الآثار: ابوالنصر شیبانی، ۳۳۰ صفحه شماره ۹۳۶

۹۵ - زبدة الحقائق فی كشف الدقائق: عین القضاء همدانی شماره ۹۲۸

۹۶ - زیج الغریک ۵۴۲ صفحه ، شماره ۱۱۳۵

۹۷ - سفرنامه ناصر خسرو بخط: فرج الله بن نصر الله تفرشی ۱۲۹۸، ۱۰۹ صفحه

شماره ۱۱۸۳

۷۸ - سنگالاح: میرزا مهدی خان منشی استرآبادی ۱۴۶۰ صفحه، شماره ۱۱۴۱

۹۹ - سیف الامه : محمد مهدی بن ابی ذر نراقی ۵۱۶ صفحه، شمار ۳۸۰

۱۰۰ - شاهنامه فتحعلی خان صبا بخط: مهدی الکاتب الطهرانی ۱۲۰۲،

شماره ۱۱۱۱

۱۰۱ - شرح بر هیئت آقا علی قوشچی: محمد مصلح الدین لاری انصاری ۱۸۹

صفحه شماره ۶۸۷

۱۰۲ - شرح مفتاح الفلاح: آقا جمال خوانساری بخط: عبدالعزیز بن محمد صادق

کرمانی ۱۱۲۱، ۳۸۶ صفحه شماره ۶۸۱

۱۰۳ - شرح نهج البلاغه: فتح الله کاشی بخط: ابن حاجی میرزا محمد شکر الله -

الحسینی ۹۶۲ صفحه، شماره ۲۲۴

۱۰۴ - شیرازنامه : ابوالعباس احمد بن ابی الخیر الشیرازی ، ۲۲۸ صفحه ، شماره ۱۲۲۵

۱۰۵ - شیرین و فرهان: وحشی بافقی ۲۳۶ صفحه ، شماره ۱۲۲۱

۱۰۶ - صرف و نحو فارسی: محمود طسوجی ، تاریخ تحریر، ۱۲۸۷ ، ۸۶ صفحه شماره ۴۰۲

۱۰۷ - صفات الحیوان : منصور بن حسن بن ابراهیم ، تاریخ تحریر : ۱۲۶۳ ، شماره ۲۴۷

۱۰۸ - ظفر نامه تیموری: شرف الدین علی یزدی ، ۵۱۶ صفحه ، شماره ۱۱۵۵

۱۰۹ عبرت نامه: میرزا محمد کلانتر ۱۴۸ صفحه شماره ۱۲۰۸

۱۱۰ عقد العلی للموقوف الاعلی : افضل الدین احمد بن حامد کرمانی ، ۱۳۷ صفحه شماره ۹۲۶

۱۱۱ - غایة المسئول و نهایة المأمول : نظام الدین عبدالسمیع یزدی ، شماره ۱۱۰۶

۱۱۲ - فرحة الانام : حاجی شیخ محمد واعظ تهرانی ، تاریخ تحریر ۱۴۲۳ ، ۲۰۵ صفحه ، شماره ۴۶۰

۱۱۳ - فرهنگ جهانگیری ، تاریخ تحریر: ۱۲۲۵ ، ۸۷۳ صفحه ، شماره ۹۷

۱۱۴ (فرهنگ سروری بخط : سهیل بن علی شهاب ۱۰۱۱ : ۸۰۰ صفحه شماره ۶۹۹

۱۱۵ - فرهنگ فرهنگ : ابوالقاسم فرهنگ بن وصال ، تاریخ تحریر ۱۲۷۶ ، شماره ۱۲۱۲

۱۱۶ - فرهنگ مظفری از : عبدالحسین بن محمود زند ۹۱۳ صفحه ، شماره ۲۴۹

۱۱۷ - فواکه السحر فی بدایع الشعر : فتح الله ناصری چهل حصاری ۱۱۱۴ صفحه

شماره ۲۱۴

۱۱۸ - قصص الخفافی : ولی قلیخان بن داود قلی شاملو ، ۷۳۸ صفحه ،

شماره ۱۱۴۰

۱۱۹ - کشف الحقایق : عزیز بن محمد النسفی ، تاریخ تحریر ۱۲۸۱ ، ۲۲۴

صفحه ، شماره ۱۱۹۹

۱۲۰ - کنز اللغات : محمد بن عبد الخالق ۶۲۴ صفحه ، شماره ۱۲۶۷

۱۲۱ - کیمیای سعادت غزالی طوسی ۵۴۹ صفحه ، شماره ۳۶

۱۲۲ گنج گهر : ابوالنصر شیبانی ۳۴۴ صفحه ، شماره ۱۱۷۴

۱۲۳ - گنجینه نشاط از معتمد الدوله نشاط - تاریخ تحریر ۱۲۳۸ ، ۲۰۳ صفحه

شماره ۴۷

۱۲۴ - گوهر مراد از عبدالرزاق لاهیجی بخط : علی تبریزی ۱۰۷۰ ، ۵۴۳

صفحه ، شماره ۱۷

۱۲۵ - لسان المتزیل (لغات قرآن بفارسی بترتیب سور) شماره ۷۷۵

۱۲۶ - لمعات الهیه در معارف ربوبیه : عبدالله الزنوزی التبریزی ۳۵۹ صفحه ،

شماره ۱۱۱۴

۱۲۷ - لوازم الانشا : ملا میر گیلانی ۹۷۹ صفحه ، شماره ۲۰۱

۱۲۸ - لوازم الاشراف فی مکارم الاخلاق ، ملا جلال دوانی ، تاریخ تحریر ۱۰۰۹

شماره ۹۹۲

۱۲۹ - المبسوط فی القرات السبع المضبوط ۵۵ صفحه ، شماره ۱۲۰۶

۱۳۰ - مجالس سعدی ۲۴ صفحه شماره ۱۲۷۱

۱۳۱ - محاربات نادر شاه ، کشمکش اف ترجمه از روسی بفارسی بوسمله

مصطفی الموسوی ۵۲۷ صفحه ، شماره ۱۶۲

۱۳۲ - محرق القلوب از مهدی بن ابی ذر نراقی بخط مصطفی کاتب ۱۲۲۲ ، ۴۷۴

صفحه ، شماره ۶۵

۱۳۳- مختارنامه: شعاعی، تاریخ تحریر ۱۲۵۹، ۲۹۰۰ صفحه شماره ۱۸۲

۱۳۴- مختصر زیج الغ بیک بخط محمدعلی کاتب اصفهانی ۱۲۱۷، ۲۶۸ صفحه

شماره ۴۹

۱۳۵- مدخلیت ایران در مسئله شرقی، فیلکس ویچرسکی ترجمه آوانس

مسیحی در ۱۳۰۶، ۵۲ صفحه شماره ۱۸۷

۱۳۶- مشکوة السنیه: میرزا علی محمد طبیب اصفهانی تاریخ تحریر ۱۳۰۸،

۵۷۰ صفحه شماره ۶۴۵

۱۳۷- مصابیح القلوب از حسن شیعی سبزواری معروف بسلمی، ۶۱۹ صفحه،

شماره ۱۲

۱۳۸- مصادر اللغه: روزنی ۳۰۸ صفحه شماره ۶۱۵

۱۳۹- مطلع السعدین و مجمع البحرین، عبدالرزاق سمرقندی شمار ۱۱۱۳

۱۴۰- مظاهر محمودیه در تجوید و ترتیل از محمدبن مهدی الحسینی ۸۹۰ صفحه

شماره ۲۳۳

۱۴۱- معین العوام، محمدتقی فاضل کاشانی بخط محمد حسین بن محمدعلی

کلیایگانی ۱۳۰۲، ۱۵۶ صفحه شماره ۵۲۵

۱۴۲- مفتاح الامان، محمدالرازی الکنی (فخرالاطبا) تاریخ تحریر ۱۲۸۰، ۹۰

صفحه شماره ۱۵۳

۱۴۳- مفتاح الفلاح، احمدبن محمد مهدی الموسوی الکاشانی تاریخ تحریر

۱۲۷۷، ۴۹۸ صفحه شماره ۵۶۰

۱۴۴- مقالات شیبانی، ابوالنصر شیبانی ۲۹۴ صفحه شماره ۱۱۴۷

۱۴۵- مقام الفضل، محمدعلی بن محمد باقر اصفهانی بخط نجفعلی همدانی

۷۷۴ صفحه شماره ۱۱۴

۱۴۶- مکاتبه جلال الدوله و کمال الدوله، آخونداف ۲۱۶ صفحه شماره ۱۱۲۳

۱۴۷- ملا جعفری خروس باز ۱۶ صفحه شماره ۴۲۸

۱۴۸- ملوک الکلام: میرزا تقی علی آبادی صاحب دیوان رسائل فتحعلی شاه
بخط آغا بیگم (دختر مؤلف) ۲۹ صفحه

۱۴۹- المنازلات فی اسرار الصلوة، محمد باقر لاهیجی تاریخ تحریر ۱۲۵۷،

۱۲۸ صفحه شماره ۳۹۷

۱۵۰- منطق الحمار ۱۱۵ صفحه شماره ۸۵۳

۱۵۱- منیر القلوب و کشف الکروب، محمد حسن بن محمد عسکری الحسنی السمنانی

بخط محمد صادق بن محمد سعید عامری ۱۲۴۹ ۷۵۷ صفحه شماره ۱۱۲

۱۵۲- نزہة القلوب، حمد الله مستوفی بخط ابن ایوب ۱۰۳۷ ۵۱۵۱ صفحه، شماره ۱۰۵

۱۶۳- نفحات الانس عبدالرحمن جامی بخط ابن یوسف هدايت الله القزوينی ۹۷۴،

۴۷۱ صفحه شماره ۱۲۹۷

۱۵۴- الوجیزة المشتملة لامهات الصلوة، محمد جعفر بن محمد صفی الفارسی ۲۳۲ صفحه

شماره ۷۰۷

۱۵۵- هفت اورنگ، جامی تاریخ تحریر ۱۰۵۶ ۶۳۰ صفحه شماره ۹۷۳

آثار چاپ نشده از عباس اقبال

ایرج افشار

در دیماه ۱۳۳۵ قسمتی از کتابخانه مرحوم عباس اقبال که در رم بود و به طهران نقل گردیده بود با توجه مخصوص جناب آقای تقی زاده برای کتابخانه مرکزی دانشگاه طهران خریداری شد. در ضمن آنها اوراق و نوشته‌هایی متفرق بود که در همان موقع به نظر مفید و درخور استفاده آمد.

بعدها که به آن اوراق باز نگریستم به کتاب وزارت در عهد سلاجقه برخورد و خوشبختانه طبع آن توسط دوستان فاضل آقای محمد تقی دانش پوره و یحیی ذکاء در جزه انتشارات دانشگاه طهران (۱۳۳۸ ش) انتشار یافت.

اکنون که نخستین نشریه کتابخانه مرکزی بطبع میرسد مناسب دانست که فهرست آثار دیگر چاپ نشده مرحوم اقبال را که در دست و در کتابخانه مرکزی دانشگاه محفوظ است بدست بدهد تا بر دوستانان دانشمند مرحوم و جمیع اهل تحقیق زحمات بسیار وی معین و معلوم باشد.

مخفی نماند که این آثار بسبب نقل و انتقال از رم به طهران بکلی درهم و مخلوط شده و اوراق نوشته‌های مختلف بهم در آمیخته بود. با توجه و دقت يك يك را از هم مجزا کردم و همه در کتابخانه مرکزی بصورت منظم نگاهداری می‌شود. ناگفته نماند که اوراق و نوشته‌هایی هم از آن دیگران در میان آنها موجود است که برای درج در مجله یادگار فرستاده شده بوده است و طبعاً ذکر آنها موضوع بحث در این فهرست نیست.

همچنین بعضی اجزا کتابهای درسی از تألیفات آن مرحوم موجود است که همه چاپ شده است و از بدست دادن آنها در این فهرست خودداری شد.

الف - ترجمه‌ها

۱- دائرة المعارف اسلامی - در سالهای ۱۳۲۸ تا ۲۳۳۰ هیأتی مأمور ترجمه دائرة المعارف اسلامی زیر نظر جناب آقای سید حسن تقی زاده شد. از جمله مرحوم عباس اقبال ترجمه مقالات مربوط به تاریخ و زبان و ادبیات عرب و ممالک افریقایی را تعهد کرد. نسخه دوم مقالاتی که مرحوم عباس اقبال ترجمه کرده است در ۷۱۵ برگ در دست است.

۲- ادبیات ایران (Persian Literature تألیف استوری C.A. Storey) - مرحوم اقبال ترجمه این کتاب را آغاز کرده بود و ترجمه جزوه اول از جلد اول مربوط به علوم قرآنی را در ۱۴۴ ورق و قسمتی از جزء دوم مربوط به تاریخ را در ۵۰ ورق تمام کرده است.

در همین نشریه قسمت مربوط به علوم قرآنی آن طبع می شود و قسمت مربوط به تاریخ در وقت دیگر بچاپ خواهد رسید.

۳- تاریخ طب در ایران (A Medical History of Persia and the Eastern Chalipate تألیف Cyril Elgood) - ترجمه مقدمه کتاب تا آخر فصل سوم (از ظهور اسلام تا مرگ خلیفه پنجم عباسی هارون الرشید) در ۳۲ ورق در دست است.

ب - تألیفات

۱- وزارت در عهد سلاجقه: بکوشش آقایان محمد تقی دانش پژوه و یحیی ذکاء چندی پیش در سلسله انتشارات دانشگاه طهران بطبع رسید.

۲- تاریخ مختصر ادبیات ایران: (از قدیمترین دوره‌های تاریخی تا عصر حاضر) از نظر جناب آقای سید حسن تقی زاده گذشته است و ملاحظات بخط ایشان در آن دیده می شود. کتاب به ذکر چند نمونه از نشر دوره سامانی در ۵۲۰ فقره (مطلب) ختم شده است.

(قطع ربعی در ۲۵۴ صفحه).

۳- تاریخ جواهر در ایران: مرحوم عباس اقبال این کتاب را برای بانك ملی ایران تألیف کرده و متأسفانه ناسلام مانده است. کتاب به سه قسمت تقسیم شده: تاریخ جواهرات در دوره‌های پیش از اسلام، در دوره اسلامی، جواهرات حالیه.

از نسخه خط مرحوم عباس اقبال فقط قسمت پیش از اسلام در ۸۲ ورق باقی است (دو نسخه ماشین شده از آن در ۳۲ ورق نیز وجود دارد). از قسمت مربوط به بعد از اسلام فقط صفحات ۲ و ۳ و ۲۸ تا ۳۲ و ۳۷ و ۴۰ بصورت ماشین شده در دست است.

۴- میرزاتقی خان امیر کبیر: در میان آثار چاپ نشده مرحوم عباس اقبال این اثر واجد ارزش خاص و مهمترین اثر است و باید نسبت به طبع آن اقدام کرد. مرحوم عباس اقبال با جمع آوری اسناد و مکاتیب بسیار چه شخصاً و چه بامباشرت و همکاری مرحوم دکتر قاسم غنی و مراجعه به کتب و مدارك چاپ شده اروپایی و فارسی ظاهراً مستندترین کتاب را درباره زندگانی و آثار میرزاتقی خان امیر کبیر تألیف کرده است. بعضی از ابواب این کتاب را در مجله یادگار با عناوین مختلف بطبع رسانید.

در میان اوراق و اسناد آن مرحوم جزوه دانی وجود دارد که در آن علاوه بر مطالب مربوط به این کتاب مقداری سواد اسناد و مکاتبات و سناشیر مربوط به امیر کبیر یا از امیر کبیر وجود دارد. چهار دفتر تماماً بخط مرحوم دکتر قاسم غنی و از کتابخانه مشارالیه است که در تصرف عباس اقبال بوده است. البته بدست دادن فهرست کامل و مشروح این اسناد فرصتی بیشتر و موقعی مناسب تر می خواهد طبعاً در فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی ذکر آنها از طرف آقای دانش پژوه مؤلف و مدون فهرست مذکور خواهد آمد.

مواد این کتاب آماده است اما با دقت در متن کتاب معلوم میشود که

مرحوم اقبال از طرح نخستین خود و فهرست بندی اولی منصرف شده بوده است ، زیرا عناوین مواد و مطالب موجود با آنچه در آغاز برای کتاب در نظر گرفته شده است تفاوت‌هایی دارد .

مرحوم اقبال فصولی از این کتاب را در مجله یادگار به تفاریق بطبع رسانیده و عنوان فصول کتاب را به اقتضای مقاله تغییر داده است .

ج- تصحیح هتون

۱- **مثنوی ورقه و گلشاه** : اثر عیوقی شاعر در ۱۴۹ ورق که استنساخ و تصحیح شده است (معلوم نیست از روی کدام نسخه) .

۲- **سیرت شیخ کبیر** : تألیف ابوالحسن الدیلمی از روی نسخه مورخ ۷۵۴ بخط حسن بن یوسف بن علی استرآبادی سمنانی در ۱۸۸ ورق (این کتاب توسط ا.شمعیل طاری در سلسله انتشارات دانشکده الهیات دانشگاه انقره در ۱۹۵۵ طبع شده است) .

۳- **الرسالة الثانية** : تألیف مسعود بن مهملهل با حواشی و بعضی اصلاحات و یادداشتها از مرحومان عباس اقبال و محمد قزوینی . (این اثر مهم جغرافیایی مربوط به ایران را ولادیمیر مینورسکی بعنوان « الرسالة الثانية » بسال ۱۹۵۵ در قاهره در جزء انتشارات وزارت التربية والتعليم مصر بطبع رسانیده است) .

۴- **رساله در فن انشاء** : از معین الدین محمد بن عبد الخالق میهنی ، قسمتی است از رساله مذکور که از روی نسخه نامعلومی استنساخ شده است (در ۱۱۹ ورق) .

د - مقالات

۱- **يك نسخه نفیس بخط خواجه نصیر الدین و امضاهای الغ یك و سلطان احمد جلایر** (در هشت ورق) که در همین نشریه به چاپ میرسد .

۲- **حزین لاهیجانی گیلانی** (در ۵ ورق کوچک و ناقص است) .

۳- **شاهنامه و فردوسی - يك قطعه شعر از دقیقی** (در سه ورق) .

۴- **ابو جعفر محمد بن حسین الخراسانی الصنعانی الخازن** (در سه ورق) .

۵- **یزدانی شاعر** (در پنج ورق) .

[این چهار مقاله اخیر در مجله دانشکده ادبیات بطبع میرسد] .

۶ - مقاله‌ای بی عنوان در اهمیت و وظایف اجتماعی طبیب در جامعه (دریازده ورق).

ه - یادداشتهای پراکنده

۱ - اسپهبدان باوندی و فارنی - دفترچه‌ای است خشتی محتوی بر یادداشتهای و منقولات از کتب .

۲ - دفترچه محتوی بر «مختصری در تاریخ مغول که در ۶۸۰ تألیف شده و علی‌المجاله نمیدانم مؤلف آن کیست» (در پنج ورق ، بخط مرحوم اقبال نیست) ، شرفشاهیان جعفری (در هشت صحیفه) .

۳ - فهرست رسائل مجموعه سی و یک رساله‌ای شماره ۲۴۲۶ کتابخانه فاتح در هفت ورق .

و - فیش‌ها

مقادیری فیش مربوط به اعلام تاریخی و جغرافیایی در میان اورای بازمانده از آن مرحوم وجود دارد که محتوی بر فواید است و نشر آنها مورد نظر اولیای کتابخانه مرکزی است .

ادبیات فارسی

تألیف استوری، ترجمه عباس اقبال

کتاب مشهور Persian Literature تألیف خاور
شناس مشهور استوری که تا اکنون از جلد نخستین آن
دو جزء و از جلد دوم جزء مر بوط به ریاضیات نشر شده از
آثاری است که مرحوم عباس اقبال به ترجمه آن دست
زده بوده است و خوشبختانه در میان اوراق و نوشته‌های
بازمانده از آن مرحوم ترجمه نخستین دفتر از کتاب
مذکور که مر بوط به علوم قرآنی است در دست می‌باشد
و عیناً در اینجا به چاپ می‌رسد. محمد تقی دانش پژوه

مقدمه
در مقابل کتاب تاریخ ادبیات عرب تألیف بروکلین تألیف کتابی در
تاریخ ادبیات فارسی جهت مطالعه طلاب این زبان از ضروریات بود
بخصوص که این اواخر برخلاف سابق مقتضیات جهت اقدام باین کار موجود شده است.
علاوه بر مجاهداتی که اخیراً از طرف کتاب شناسان مخصوصاً در هندوستان
در راه معرفی نسخ خطی بعمل آمده و فوق العاده باین امر خدمت کرده انتشار فهرست
کتابهای چاپی موزه بریتانیا در سال ۱۹۲۲ بتوسط مستر ادواردز^۱ که اولین
شرح تفصیلی از يك مجموعه بزرگ از کتب چاپی است این کار را بسیار آسان
نموده است.

با این مقدمات امروز میتوان در راه تألیف تاریخ ادبیات فارسی با اطلاعات
جامعتری قدم برداشت و این کاری است که چندی قبل خالی از صعوبت نبود بخصوص

۱- Edwards, Catalogue of Persian Printed Books in the British Museum.

که از کتابخانه‌های ایران که سرچشمه حقیقی این اطلاعات بشمار می‌آید هنوز بدبختانه چنانکه باید فهرست‌هایی انتشار نیافته و کسی بآنها دسترسی و از احوال آنها اطلاعی ندارد. این کتاب منقسم به قسمتهائی است هر يك مربوط بیک شعبه از ادبیات و چنانکه طبیعی است هر يك در ذیل شعبه‌ای که بآن مربوط است عنوان شده.

اگر از یکی از مؤلفین چندین کتاب در شعب مختلفه در دست باشد شرح حال او در صورتیکه در آن باب اطلاعی داشته باشیم باختصار فقط در يك موضع آن هم در طی بیان بزرگترین یا مهمترین یا مشهورترین تألیفات او مذکور خواهد شد و در موارد دیگر خوانندگان را باین موضع حواله میدهیم.

در همین موضع خصوصیات نسخ خطی و چاپهای مختلف هر يك از کتابهای موجود هر مؤلف راجع بآن شعبه مذکور خواهد شد و تألیفات دیگر او هر يك را در شعبه یا شعبی که بآنها مربوط میشود یاد میکنیم و در صورتیکه ممکن باشد برای اطلاعات بیشتر در باب شرح حال و تألیفات اوصفحاتی از همین کتاب را که در آنجا این معلومات قید شده نشان خواهیم داد.

در این کتاب از مؤلفاتی که نسخه آنها موجود نیست صحبتی به میان نخواهد آمد مگر گاه بگاهی آنهم برای آنکه نوع کار و اشتغال یکنفر مؤلف را بخوانندگان معرفی کنیم بهمین وجه از کتب موجوده هم که مربوط ببحث مادر يك شعبه نیست (مثل تألیفات زواری در غیر موضوعات قرآنی) صرف نظر شده و بحث در باب آنها را بموضع دیگر محول نموده‌ایم.

بنای کار ما در هر شعبه بر اساس رعایت زمان است یعنی هر مؤلف را که زمان او بر زمان دیگران مقدم است پیشتر ذکر کرده و بهمین ترتیب پیش آمده‌ایم و در آخر هر شعبه یا تقسیمات جزء آن خاتمه‌ای مذکور است که در طی آن مؤلفاتی را که زمان تألیف آنها معلوم نیست آورده ایم و اینکه میگوئیم زمان تألیف آنها معلوم نیست البته تا تاریخی است که ما آن شعبه را در دست نگارش داشته‌ایم والا همچنانکه در خاتمه جزء اول از همین قسمت اصلاح کرده ایم ممکن است که بعد ها زمان تألیف عده‌ای

از آنها بدست آید و در آینده بتوان آنها را بترتیب زمانی در جای خود قرارداد.^۱
 ذکر نسخه‌ها در این کتاب تا آنجا که از فهرست‌ها بر می‌آمده بترتیب زمانی یا تقریباً بآن صورت است مگر موقعی که چند نسخه از یک کتاب را که متعلق بیک کتابخانه واحد است ذکر کرده‌ایم و یا عللی دیگر از این قبیل در پیش بوده ولی در مورد کتاب‌های جدید این نظم همه وقت رعایت نشده مگر وقتی که در فهرست‌ها تاریخ آنها مذکور باشد.

ماخذ مربوط بترجمه احوال مؤلفین که ما آنها در آخر نام هر مؤلف در میان دو قلاب آورده‌ایم همیشه بارعایت نظم زمانی است.

در این کتاب نسخه‌های ناقص همه وقت بهمین شکل وصف شده و در غالب موارد تا آنجا که امکان داشته است بمقدار موجود از آنها اشاره رفته است.

کتاب‌هایی که وصف آنها در یکی از فهرست‌های موزه بریتانیا یعنی فهرست کتاب‌های چاپی تألیف ادواردز یا فهرست کتب عربی تألیف الس A.G. Ellis آمده بایک دایره کوچک در طرف راست تاریخ آنها مشخص شده و اگر بجای این علامت خنجر کوچکی باشد نشانه آنست که وصف آن کتاب در آن فهرست‌ها مذکور نیست و نسخه آن در کتابخانه دیوان هند نیز وجود ندارد بلکه در یکی از فهرست‌های کتبی که بشکل مجله در یکی از ایالات هند انتشار یافته ذکر آن آمده است مانند صورت مجلس ۲۵ راجع بسال ۱۷۶۷ تحت عنوان: صورت مطبوعات و جراید جهت ضبط نسخ چاپی در هند انگلیس و فهرست بعضی از کتب.

کتبی که من خود دارم یا دیده‌ام و وصف و ذکر آنها در هیچیک از سه فهرست مذکور در فوق نیست با دو خنجر علامت گذاشته‌ام.

باید دانست که بعضی از ترجمه‌های احوالی که در این جزوه آورده شده در

۱- این خاتمه ایضاً متضمن کتبی است که بعد از چاپ این جزو انتشار یافته یا اطلاعی باحوال آنها حاصل شده. البته این قبیل تألیفات هم باید در موقع خود در محل مناسب در متن گنجانده شود.

حقیقت خلاصه و مقدمه ایست از آنچه بعد ها در مواقع مناسب دیگر مفصلتر بیان خواهد شد.

در خاتمه از آقای گنسالو H.L.T. Gonsalves که در تهیه مجلدات فهارس مطبوعات هندوستان بمن کمکهای ذیقیمت کرده و مادرم که در مرتب ساختن مواد کار از هیچ محبتی دریغ نداشته و از آقای استفن اوستن Stephen ustin و پسرانش که در نفاست چاپ کتاب و دقت در این کار بیش از حد انتظار من قبول زحمت کرده‌اند صمیمانه تشکر میکنم .

استوری (C.A.Storey)

ماه مارس ۱۹۲۷

قسمت اول

علوم قرآنی

درس و آزاد حکایت کرده که عماد اصفهانی بر کلام قاضی عبدالرحیم نسائی اعتراض کرد قاضی جواب نوشت: «قد وقع لی شیء و ما دری اوقع لك ام لا و هو ان الانسان لا يكتب شيئاً فی یومه الا یقول فی غده لو غیر هذا لكان احسن ولو ترك ذلك لكان اولی و هذه عبرة عظيمة علی استیلاء صفة النقصان علی طبع الانسان» .

(نقل از اتحاف النبلاء ص ۲۶۶) .

۱- علوم قرآنی

الف - ترجمه ها و تفاسیر قرآن

۱ - ترجمه تفسیر کبیر طبری را در تاریخ علوم قرآنی بزبان فارسی باید اولین اثر نمایان شناخت^۱ چه این ترجمه علاوه بر اهمیت یکی از قدیمترین کتابهایی است که بزبان فارسی برای ما باقی مانده است^۲ .

۱- متن عربی این کتاب درسی مجلد در سال ۱۳۲۱ تا ۱۹۰۳ در مطبعه مینیه در قاهره بطبع رسیده. اسم آن با اینکه در مقدمه مذکور نیست ظاهراً «جامع الیابان عن تأویل آی القرآن» است. رجوع کنید بمقدمه دخویه de Goye بر تاریخ طبری صفحه دوازدهم و مقاله Lt O. Loth در همین باب در مجله انجمن شرق شناسی آلمان ZDMG ص ۵۸۸ - ۶۲۸ سال ۱۸۸۱ .

۲- تاریخ تألیف چند کتاب ذیل نیز با همین ایام مقارن است، یکی ترجمه مختصر تاریخ طبری بفارسی بتوسط ابوعلی محمد بن محمد البلعی بفرمان ابوصالح منصور بن نوح در سال ۳۵۲/۹۶۳-۹۶۴ (تاریخ ادبیات براون ج اول ص ۱۱-۱۲ و ۳۶۹-۸ و ۴۷۷، دیگر کتاب الانبیه عن حقایق الادویه... تألیف ابو منصور موفق بن علی الهروی بنام امیر مزبور (تاریخ ادبیات براون ایضاً) و کتاب حدود العالم در جغرافیا که در سال ۳۷۲/۹۸۲-۳ تألیف و نسخه آن در سال ۱۸۹۲ بتوسط تومانسکی A. Tumansky در بخارا بدست آمده (رجوع کنید بمجله زایسکی Zapisky مجلد دهم صفحه ۱۲۱ یبعد و مقاله بار تولد Bartbold در مجله BSOS جلد دوم صفحه ۸۳۶، و شاید تفسیر فارسی کتابخانه کیمبرج هم که عنقریب از آن صحبت می کنیم زماناً در ردیف این کتب باشد .

ابو جعفر محمد بن جریر الطبری در سال ۹۲۴/۳۱۰ در بغداد بدرود حیات گفته^۱ و امیر ابوصالح منصور بن نوح سامانی امیر ماوآء النهر و خراسان که این ترجمه را بنام او ساخته اند از سال ۹۶۱/۳۵۰ تا ۹۷۶/۳۶۶ امارت میکرد است. تاریخ ترجمه فارسی تفسیر طبری معلوم نیست لیکن در مقدمه فارسی آن بوقایعی اشاره رفته است که در ایام ترجمه رخ داده^۲.

متن عربی تفسیری را در چهل مجلد برای ابوصالح منصور بن نوح آورده بودند و او چون مطالعه آنرا بر بی مشکل یافت مایل شد که آنرا بفارسی ترجمه کنند در این باب از علمای ماوآء النهر که ایشانرا بهمین نیت بحضور خواسته بود رأی خواست. ایشان گفتند مطالعه ترجمه فارسی آن برای کسی که عربی نداند شرعاً اشکالی ندارد و باین آیه استشهاد کردند: « وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ » و گفتند که از عهد آدم تا اسمعیل جمیع انبیاء و ملوک بفارسی تکلم میکردند و اسمعیل اول پیغمبری است که بر بی سخن گفته.

بعد از تحصیل این فتوی منصور بن نوح علمای بخارا و سمرقند و بلخ و فرغانه^۳ و بعضی از بلاد دیگر را جمع آورد و ایشان بامر امیر از میان خود عده‌ای را برای

۱- برای اطلاع بیشتری در باب ترجمه احوال طبری رجوع کنید بالفهرست ص ۲۳۵- ۲۳۴ و این خلکان شماره ۵۸۱ و سبکی ج ۲ ص ۱۳۵ و روضات الجنات ج ۴ ص ۱۶۳ و مقاله گلدزیهر Goldziher در WZKM ج ۹ ص ۳۵۷-۲۵۸ و مقدمه دخویه بر تاریخ طبری و بروکلن ج ۱ ص ۲۴ یا غیره.

۲- متن فارسی این مقدمه در فهرست Rieu - Cureton مذکور است.

۳- این علما عبارت بودند از ابو بکر محمد بن فضل الانام [یا الفضل الفضلی الکباری که در ۹۹۱/۳۸۱ در بخارا مرده، رجوع کنید بالجواهر المضية ج ۲ ص ۱۰۷ و الفوائد البهیة ص ۱۸۴] و محمد بن اسماعیل الفقیه و ابو بکر احمد بن حامد الفقیه و خلیل بن احمد السجستانی یا سجزی متوفی سال ۹۷۹/۳۶۸ در سمرقند (رجوع کنید بالجواهر المضية ج ۱ ص ۲۳۴ و ابن فطلو بقاص ۷۳ و سمعی ورق ۲۹۱ ب) غرض از جهد العلماء که در این مقدمه آمده بلاشبیه العلماء ابو جعفر محمد بن علی و ابو الجهم خلیل بن هانی المتفق است ؟

ترجمه بر گزیدند و مترجمین مزبور با حذف اسانید تفسیر طبری را در ترجمه مختصر کردند و بعضی حوادث مربوط بسال ۳۴۵ را بر آن افزودند.

امروزه این ترجمه و تفسیرهای فارسی قدیمی که در همین ایام تألیف شده از این لحاظ که بمعرفت زبان فارسی در اوفاتی که رو بنضج میرفته [کمک میکنند] حائز اهمیت مخصوصی هستند.

ترجمه تفسیر طبری (کشف الظنون ج ۲ ص ۳۱۶۱ ببعد)، کتابخانه رامپور (سوره های اول و دوم و سوم و چهارم شامل ۶۶ ورق در حدود ۶۰۰ هجری) رجوع کنید بصفحه ۱۱ از فهرست نذیر احمد، کتابخانه ملی پاریس (فهرست بلوشه ج ۱ ص ۲۵) (سوره های اول و دوم و سوم و چهارم که مابین سنوات ۶۰۷ و ۶۲۲ در آذربایجان نوشته شده)، کتابخانه انجمن آسیائی بنگاله (فهرست ایوانف ص ۹۵۵) متضمن سوره های ۲ - ۱۷ (این نسخه ظاهراً در قرن هفتم یا هشتم هجری در خراسان نوشته شده)، موزه بریتانیا (فهرست ریو ج ۱ ص ۸ ب) که در سال ۸۸۳ در جونپور به کتابت آمده.

از روی ترجمه فارسی تفسیر طبری ترجمه ای نیز بر زبان ترکی شده و نسخه ای از آن در کتابخانه ایاصوفیه بشماره ۸۷ و در کتابخانه دولتی شهر در سدن تحت شماره ۲۲ موجود است.

۲- با احتمال قوی تفسیری که جلد سوم و چهارم آن (سوره های نوزدهم از آیه دوم تا آیه سیزدهم از سوره هشتاد و نهم و سوره های نود و دوم از آیه پنجم تا سوره نود و چهارم) در کیمبریج بافیست و در تاریخ ۱۲۳۱/۶۲۸ نوشته شده متعلق بزمانی نزدیک بزمان ترجمه تفسیر طبری است.

اگرچه تا کنون درست مشخصات این تفسیر یعنی مؤلف و زمان تألیف آن بدست نیامده لیکن وضع زبان و خصوصیات دیگر آن که ادوارد براون در طی مقاله ای

در روزنامه انجمن همایونی آسیائی (ص ۴۱۷ - ۵۲۴) در سال ۱۸۹۴ و در فهرست نسخ فارسی کیمبریج صفحه ۱۳- ۳۷ اشاره کرده احتمال فوق را تأیید مینماید.

۳- ابوبکر عتیق بن محمد السور آبادی الهروی ۱ از معاصرین الب-
ارسالان (۴۵۵-۴۶۵/۱۰۶۳-۱۰۷۲) ۲.

تفسیر السور آبادی (حاجی خلیفه ج ۲ ص ۳۱۹۵ و ۳۲۹۳)، کتابخانه دیوان
هند شماره ۳۸۴۰ (سوره بیست و سوم و ۵۸ بیست و چهارم و بیست و هفتم ۱۴۷-بیست
و هشتم ۳ و بیست و هشتم ۱۶-۵۸ و نود و هشتم ۱۶-۲۹ مورخ بسال ۵۲۳/۱۱۳۹)،
کتابخانه دولتی برلین (فهرست آهلوارن شماره ۹۳۸ سوره دوم ۳۴-۱۸۴ و ۲۲۹
تاسوره چهارم آیه ۱۵۲ زمان کتابت حدود ۷۰۰ هجری)، ایضاً کتابخانه دیوان هند
بشماره ۳۸۳۸ (سوره های اول تا چهارم بخط دبیر نام بتاریخ ۷۳۰) و بشماره ۳۸۳۹
(سوره های هشتم تا آیه ۴۰ از سوره چهاردهم بهمان خط).

کتابخانه لیدن (فهرست دزی ج ۴ شماره ۱۶۵۸، سوره های هفتم تا بیست
و هشتم که در حلب بتاریخ ۷۶۹ نوشته شده)، کتابخانه در سدن شماره ۱۱ (سوره های
اول تا سوم) و ایضاً کتابخانه لیدن (فهرست دزی ج ۴ شماره ۱۶۵۷ از آیه ۶۵ سوره
چهارم تا آیه ۵۲ از سوره هفتم)

تفسیری که در فهرست بلوشه (ج ۱ ص ۳۰) شامل سوره های هشتادم تا صد و
چهاردهم مذکور و تاریخ کتابت آن سال ۷۸۰ و همان نوع سؤال و جوابها را متضمن
است ظاهراً جلدی از همین تفسیر باشد.

-
- ۱- در پشت جلد نسخه لیدن (شماره ۱۶۵۸) نام مؤلف عتیق بن محمد النیسابوری
مذکور است، و ظاهراً النیسابوری در این نسخه تحریری است از السور آبادی - ذکر
سور آباد را هیچک از جغرافین و لغت نویسان در کتب خود نیاورده اند.
 - ۲- نام البارسالان در مقدمه کتاب مذکور نیست.

کتاب ارشادالتفسیر فی بشارات التذکیر (فہرست دارالکتب المصریہ ص ۴۰۷ شامل سورہ ہای نوزدہم تا نود و چہارم مورخ بسال ۶۹۴) ظاہراً خلاصہ ایست از ہمین تفسیر سورآبادی و در فہرست مذکور آنرا بشکل « المستخرج من التفسیر العتیق » وصف کردہ:

(رجوع کنید بکشف الظنون ج ۲ شماره ۳۱۹۵ و ۳۲۹۳ و ج ۷ صفحہ ۶۷۷ و ذیل آن ج ۲: ۳۶۴/۱۲) .

۴ - عمادالدین ابوالمظفر طاہر بن محمد اسفرائینی معروف بشاہفور یا شہفور متوفی سال ۴۷۱ / ۱۰۷۸ - ۱۰۷۹ کہ معاصر خواجہ نظام الملک بودہ و خواجہ نسبت باونظر التفات داشتہ . وی مولف کتابی است در بیان فرق اسلامی باسم التبصیر فی الدین و تمیز الفرقة الناجية من فرق الهالکین (رجوع کنید بہ - فہرستہای اہلوارد شماره ۲۸۰۱ و دسلان شماره ۲۴۵۲) . وفات اسفرائینی بسال ۴۷۱ / ۱۰۷۸ - ۱۰۷۷ اتفاق افتادہ .

تاج التراجیم فی تفسیر القرآن للاہاجیم کہ گاہی نیز آنرا تفسیر طاہری خواندہ اندہ اند (رجوع کنید بحاجی خلیفہ ج ۲ ص ۲۰۴۳) .

کتابخانہ پاریس (فہرست بلوشہ ج ۱) شماره ۲۶ از آخر سورہ نہم تا ابتدای سورہ چہاردہم (تاریخ قرن چہاردہم دیلادی) . شماره ۳۲ (استخراجات) . کتابخانہ اکسفرڈ فہرست اوری شماره ۱۹ (نیمہ اول (بتاریخ ۹۴۸ ہجری) شماره ۲۰ نیمہ دوم.

کتابخانہ دیوان ہند (فہرست اتہ شماره ۲۹۹۶ (سورہ ہای ۱۹ تا ۹۶) .

کتابخانہ کمپنہاس (فہرست مہرن) سورہ ہای از اول تا چہدہم . برای شرح حال اسفرائینی رجوع کنید بطبقات سبکی ج ۳ ص ۱۷۵ و تاریخ

ادبیات بروکلمن ج ۱ ص ۳۸۷).

۵ - ابو نصر احمد بن الحسن بن احمد السلیمانی (۱) معروف بزاهدی وی در

سال ۵۱۹ (۲) - ۱۱۲۵ تفسیری نوشته است بنام :

تفسیر زاهدی، کتابخانه مجمع آسیائی بنگاله (فهرست ایوانف مجموعه کرزن) شماره ۳۳۲ (سوره‌های ۱۶-۲، تاریخ نسخه حدود ۱۷۰۰ میلادی) شماره ۳۳۳ (سوره‌های ۱۹ - ۹۶) بتاریخ ۱۱۲۱ هجری، ایضاً همان کتابخانه فهرست کتب عربی تألیف اشرف علی صفحه ۱۳۵ دست راست شماره ۳۰ که ظاهراً قسمتهای متفرقی است از آن تفسیر و در زمان سلطنت او رنگ زیب تحریر شده.

کتابخانه آصفیه (فهرست آن ج ۱ ص ۵۶۴ شماره دوم) شماره ۱۳۳ (نصفه اول) شماره ۱۳۴ (نصفه دوم) شماره ۲۷۳ تاریخ اتمام تحریر آن ۱۰۷۰ هجری). کتابخانه بانکپور (فهرست نسخ خطی فارسی آن شماره‌های ۱۱۲۱-۱۱۲۲) (بتاریخ ۱۱۲۵ و ۱۱۲۲).

کتابخانه پیشاور شماره ۳۹ (؟) (سوره‌های ۱-۱۸)، رامپور (بتاریخ ۹۸۰) رجوع کنید بفهرست نظیر احمد شماره ۸.

۱- در فهرست کتب خطی که بدست حکومت هند در انجمن آسیائی بنگاله جمع آوری

شده نام مؤلف بشکل احمد بن حسن در داجکی مذکور گردیده..

۲- تاریخ ۶۵۸ هجری (۱۲۵۹ م) که نظیر احمد ظاهراً بتبعیت از مؤلف محبوب- الالباب تاریخ فوت مؤلف دانسته اشتباه است چه سال مذکور تاریخ فوت زاهدی دیگری است که مختار بن محمود نام داشته (رجوع کنید بتاریخ ادبیات بروکلمن ج ۱ ص ۳۸۲ و تاج التراجم ابن فطلوبقا ص ۲۲۳)

۶- جمال الدین حسین بن علی بن محمد بن احمد الخزاعی النیسابوری

معروف بابوالفتوح رازی از معاصرین زمخشری (متوفی سال ۵۳۸/۱۱۴۴) وی از استادان منتجب الدین علی بن عبیدالله... ابن بابویه قمی^۱ (متوفی در سنین بعد از ۵۸۵) و رشید الدین محمد بن علی بن شهر آشوب مازندرانی^(۱) (متوفی سال ۵۸۸) است.

روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن که بقول مؤلف روضات -

الجنات تفسیر مبسوطی است بمذاق شیعه و امام فخر الدین در مفاہیح الغیب خود (رجوع شود بکشف الحجب والاستار شماره ۱۵۹۰) از آن استفاده بسیار کرده.

کتابخانه بانکیمپور فهرست نسخ خطی فارسی آن شماره های ۱۱۳۷ - ۱۱۳۹

(تفسیر سوره های ۱-۱۸ بتاریخ ۷۳۴ هجری).

برای شرح حال او رجوع کنید بمجالس المؤمنین ص ۲۱۱ و منتهی المقال ص ۱۱۳

و روضات الجنات ص ۱۸۳).

۷- محمد بن محمود نیسابوری^(۲) این شخص همان کسی است که او را بهرام

شاه پادشاه غزنه (۵۱۱-۵۵۲/۱۱۱۸-۱۱۵۷) در سال ۵۲۹ موقعی که سلطان سنجر

۱- مؤلف فهرست معروف باسم او در باب مصنفات و مصنفین شیعه (رجوع کنید به-

فهرست اهلوارد شماره ۱۰۰۴ و کشف الحجب والاستار شماره ۲۲۵۰)

۲- مؤلف معالم العلماء که فهرستی است نظیر فهرست منتجب الدین (کشف الحجب

والاستار شماره ۲۹۹۲).

۳- لقب او بقول عوفی در لباب لباب فخر الدین است. حاجی خلیفه او را ظهیر الدین

ابوجعفر میخواند. صاحب هفت اقلیم و حاجی خلیفه (مگردج تحت شماره ۱۸۵۰) او را

محمود بن احمد بن محمود نامیده اند.

قصد حمله بغزنه را داشت بواسطت نزداین پادشاه فرستاد .

وی مولف دیوانی (حاجی خلیفه ج ۳ شماره ۵۶۵۷) و ترجمه‌ای از کتاب غرر-

السير ثعالبی است بنام رأی آرای (حاجی خلیفه ج ۳ شماره ۶۸۵۵) و او معارضه‌ای

داشته است بین تیمغ و قلم بنام صحیفه الاقبال (حاجی خلیفه ج ۴ شماره ۷۷۲۷) که

ظاهراً تمام آنها از میان رفته است و چیزی که از او باقیست تفسیری است بنام:

تفسیر بصائر یمنی (رجوع کنید بلباب الالباب و هفت اقلیم) یا البصائر فی-

التفسیر (۱) (حاجی خلیفه ج ۲ شماره ۱۸۵۰).

کتابخانه موزه آسیائی پترزبورغ شماره ۴۵ (ظاهراً) از سوره ۴۹- تا آیه

۴۵ از سوره ۴۸ بتاريخ ۶۰۳.

فهرست ایوانف شماره ۹۵۶ (ظاهراً) از سوره ۲۸ تا آیه ۸ سوره ۳۴ بابعضی

سقطات بتاريخ قرن هفتم هجری.

کتابخانه بایزید شماره ۶۸ که مقداری از آخر آن افتاده است.

(برای شرح حال او رجوع کنید بلباب الالباب ج ۱ ص ۲۸۱ و هفت اقلیم

شماره ۷۳۵).

۸- محمد بن الحسین بن فضیل الواعظ معروف بجمال ساجی، وی بر اثر

۱- تاریخ اتمام این کتاب را حاجی خلیفه در حال ۱۱۸۱/۵۷۲-۱۱۸۲-۱۱ نوشته

لیکن چون از ملاحظه القابی که در مقدمه آن مذکور است مسلم میشود که کتاب بین الدوله

بهرامشاه اهداء شده و همین نکته را صاحبان لباب الالباب و هفت اقلیم نیز ذکر کرده‌اند

بنابر این شکی نمی‌ماند که تاریخ اتمام بصائر یمنی مدت‌ها قبل از تاریخی بوده است که حاجی خلیفه

ذکر نموده است.

مصائبی که بر وطنش غزنین وارد آمد^۱ از آنجا با چند تن دیگر در سال ۶۱۸/۱۲۲۱ خارج شد و پس از تحمل مشقات دیگر در سمرقند مستقر گردید.

زادالمذکرین که تفسیری است از ۵۸ سوره منتخب از قرآن (فهرست کتابخانه مجمع شرقی آلمان جلد اول).

۹- **حمیدالدین ناگوری** از سران صوفیه فرقه چشتی. در قرن هفتم (سیزدهم

میلادی) دوفرباین لقب شهرت یافته اند لیکن شهرت اولی باین لقب بیشتر است^۲ و او قاضی حمیدالدین محمد بن عطاء ناگوری است. وی در بخارا تولد یافت و از آنجا در عهد معزالدین محمد بن سام با پدر خود بدلهلی آمده و در مدت سه سال قضای ناگور^۲ را در عهده داشته.

حمیدالدین در بغداد بخدمت شیخ شهاب الدین سهروردی رسیده و بمقام خلافت او نایل آمده بوده سپس مدتی در مدینه و مکه زیسته است. وفاتش بسال ۶۴۳/۱۲۴۶ اتفاق افتاده و در دهلی ب خاک سپرده شده است.

از تألیفات او یکی لویح است دیگر طوابع الشمس و این دومی شرح ۹۹ اسم است (رجوع کنید بسیر العارفین فهرست اته شماره ۶۳۷ ورق ۱۷۸ ب و اخبار -

۱- در این سال او گتای پسر چنگیز خان بزغزین استیلا یافت و قسمت اعظم مردم آنجا را کشت و بقیه را با سیری برد و غزنین بعد از این مصیبت دیگر روی آبادی بخود ندید. این بطوطه که قریب به صد سال بعد یعنی در تاریخ ۷۳۳ آنجا را دیده آنرا بشکل تلی از خاک یافته بوده است (رجوع کنید بماده غزنه در دائرة المعارف اسلامی).

۱- دومی در سیر الاولیاء و منابع دیگر حمیدالدین سوالی خوانده شده است.

۲- ناگور قصبه ایست کوچک در ولایت جودپور، در عهد اکبر شاه این قصبه شهر عمده یکی از سرکارهای صوبه اجمیر بشمار میرفته (آئین اکبری صفحه ۵۱۲)

۳- بقول رحمان علی، ۶۰۵ و در خزینة الاصفیاء: ۶۷۸

الاخيار (D.p.572) ورق ۳۵ الف و سفینه الاولیاء ص ۱۱۳ شماره ۱۴۹ و ذکر جمیع اولیاء دهلی (D.P.634) ورق ۸ ب و سواطع الانوار ورق ۱۱۶ ب و خزینة الاصفیاء ج ۱ ۳۰۹-۳۳ ورحمان علی ص ۵۲ و غیره).

حمیدالدین ثانوی شیخ حمیدالدین ابواحمد سعیدی ناگوری رسوالی^۱ است که سلطان الطارقین لقب داشته و از خلفای خواجه معین الدین سنجرى چشتی بوده است. وی در سال ۶۷۳/ ۱۲۷۴ وفات یافته و در ناگور مدفون شده است. بهترین تألیفات او کتاب اصول الطریقه است.

(برای ترجمه احوال او رجوع کنید بسیر الاولیاء ص ۱۵۶ و سیر العارفین ورق ۱۶ ب و اخبار الاخیار ورق ۲۸ الف و سفینه الالیاء ص ۹۴ شماره ۱۱۱ و سواطع الانوار ورق ۱۰۶ ب و خزینة الاصفیاء ج ۱ ص ۳۰۸ ورحمان علی ص ۵۲ و غیره).

تفسیر پارچه که نسخه آن در کتابخانه آصفیه (فهرست آن ج ۱ ص ۵۶۲ شماره ۵۰۳) موجود است یکی از جمله کتب عدیده ایست که باین دوتن حمیدالدین ناگوری نسبت داده شده و اگرچه شکى نیست که آن نگارش یکی ازدو حمیدالدین مذکور است لیکن قطعاً نمیتوان گفت که از کدام یکی است.

۱۰- سعدی (؟) - بشاعر معروف فارسی سعدی متوفی در سال ۱۲۹۱/۶۹۱ ترجمه ای ازقرآن نسبت داده شده است که آنرا يك بار در سال ۱۲۹۹ با کتاب فتح الرحمن ولی الله دهلوی و ترجمه های اردوی رفیع الدین و عبدالقادر و بار دیگر در ۱۸۸۷ با همان سه ترجمه و يك بار هم در فاصله سنین ۱۳۱۴ - ۱۳۱۷ با همان ترجمه ها و تفسیر اردوی رحیم بخشی دهلوی در دهلی بچاپ سنگی بطبع رسانده اند و همین کتاب با ترجمه عبدالقادر دو بار نیز در اگره یکی در سال ۱۳۱۲ - ۱۳۱۳ و دیگری در ۱۳۱۳ بچاپ رسیده.

۱ - بنابنوشته سواطع الانوار رسوالی مرضعی است در ناحیه ناگور.

نوشته دیگری که بسعدی نسبت داده شده ملاحظاتی است در شأن نرول سور مختلفه قرآن که آنهم بهمین عنوان یکبار در سال ۱۲۹۹ (۱۸۹۰) (فقط از صفحه ۵۴-۱) یکبار هم در ۱۸۹۱ و در ۱۳۱۳ در اگره بچاپ سنگی منتشر شده (رجوع کنید به کتاب هانری ماسه H. Massé تحت عنوان Essai sur le poète Saadi چاپ پاریس سال ۱۹۱۹ و تاریخ ادبی ایران تألیف براون ج ۲ ص ۵۲۵ - ۵۳۹ و اساس فقه اللغة ایرانی (بآلمانی) ج ۲ ص ۲۹۲ - ۲۹۶ و دائرة المعارف اسلامی تحت عنوان سعدی).

۱۱ - جمال الدین محمد بن محمد آقسرائی، جمال الدین محمد بن محمد آقسرائی از نوادگان امام فخر الدین رازی است، وی مدتی در مدرسه^(۱) سلسله در ولایت قرمان وظیفه معیدی داشته و چند کتاب به عربی تألیف کرده مثل:

۱- حواشی کشاف.

۲ - ایضاح الايضاح که شرحی است بر کتاب ایضاح خطیب دمشق (کتابخانه اسکوریان شماره ۲۵۸).

۳- حل المجاز که شرحی است بر خلاصه قانون ابن سینا از ابن النفیس و این کتاب بهترین تألیفات اوست و در سال ۱۸۷۰ (۴) در دهلی و در سالهای ۱۸۷۷ و ۱۳۲۶ در لکهنو بطبع رسیده (فهرست نسخ خطی کتابخانه بدلین ج ۱ ص ۶۲۹)، وفات وی در فاصله سنوات ۱۳۶۸-۱۳۶۹ و ۱۳۷۸/۷۸۰ و ۱۳۷۹ اتفاق افتاده.

الاسئلة و الاجوبة المتعلقة بالقرآن والحديث (فهرست فلوکل ۱۴۸۰ (۲) بتاریخ ۱۰۳۹ هجری)، کتابخانه ایاصوفیه ۶۹ ب، ۱۰۳۳/۷۲/۷۱/۷۰ (وظاهراً ۶۶)، کتابخانه پاریس فهرست بلوشه شماره ۶۶، کتابخانه فاتح شماره ۹۹ (وظاهراً

۱- بگفته صاحب فوائد نام این محل «المدرسة المسلسلة» بوده است.

۹۸)، کتابخانه لیدن (فهرست آن ج ۴ ص ۱۶۸۸).

(برای ترجمه احوال او رجوع کنید بالشقایق النعمانية ج ۱ ص ۲۰ والفوائد

البهية ص ۱۹۱).

۱۲- سعد الدین مسعود بن عمر التفتازانی (متولد ۷۲۲/۱۳۲۲ در تفتازان و متوفی ۱

۷۹۲ در سمرقند) وی از مشاهیر علمایست که در عهد امیر تیمور میزیسته و مورد التفات وی بوده و بهر بی تألیفات عدیده دارد مانند تهذیب المنطق والکلام و شرح العقائد النفسية که هنوز آنها را در مدارس اسلامی شرق درس میدهند.

کشف الاسرار و هدهد الابرار در تفسیر (حاجی خلیفه ج ۵ شماره ۱۰۶۷۴)،

فهرست کتب دینی جامع ص ۸۰ شماره ۴۳.

برای احوال او رجوع شود ببغیة الوعاة ص ۳۹۱ و مجالس العشاق ص ۲۸۷ و

حبیب السیر مجلد سوم جزء ۳ ص ۸۷ والفوائد البهية ص ۱۲۸-۱۳۰ و ۱۳۴-۱۳۷ و بروکلمن ج ۲ ص ۲۱۵ و تاریخ ادبیات بران ج ۳ ص ۳۵۳.

۱۳- خواجه محمد پارسا محمد بن محمد بن محمود الحافظی البخاری معروف

بخواجه محمد پارسا از شاگردان بهاء الدین نقشبندی (۲) است.

وی در سال ۸۲۲-۱۴۲۰ بخارا را بعزم حج ترک گفت و در ۲۴ ذی الحجه همان سال در

۱- یا ۷۹۱ (بغیة ۳۹۱ وفوائد ص ۱۳۶)

۲- بهاء الدین نقشبندی سرسلسله فرقه نقشبندیه است (رجوع کنید بنفحات الانس

شماره ۴۴۲ و مجالس العشاق شماره ۳۷ (ص ۲۶۸) و رشحات ص ۵۳ و حبیب السیر مجلد سوم

جزء ۳ ص ۸۷ و خزینة الاصفیاء ج ۱ ص ۵۴۸ و بروکلمن ج ۲ ص ۲۰۵ و مجلة Der Islam

ج ۱۴ ص ۱۱۴ بقلم Babinger و غیرها ،

درمیدینه بجوار حق شتافت ^۱. کتاب مشهور او فصل الخطاب است (رجوع کنید بفهرست های اته ۱۸۵۵ و ایوانف ۱۲۱۸ و مقاله بابینگر در Der Islam ج ۱۳ ص ۱۰۶ و ج ۱۴ ص ۱۱۲ و مقاله بروکلن در همان مجلد ج ۱۳ ص ۲۸۶ و غیرها).

تفسیر محمد پارسا (حاجی خلیفه ج ۲ شماره ۳۲۶۴ که میگوید این تفسیر فقط راجع است ببعضی از سور دوثلث اخیر قرآن) کتابخانه محمد مراد (استانبول) شماره ۷۲ (بخط جامی)، کتابخانه اسعدافندی شماره ۸۴ (!)

تفسیر ثمانیه که تفسیری است از هشت سوره از سور قرآن (از سوره ۹۷ تا سوره ۱۰۴) و نسخه آن در کتابخانه رامپور باقی است ظاهراً از همین محمد پارسا است لیکن نظیر احمد که آن نسخه را در فهرست خود تحت شماره ۷ و صف کرده نام مؤلف را محمد بن محمود الحافظی البخاری قید نموده. نسخه رامپور در سال ۱۱۸۱/۱۷۶۷ از روی نسخه خط مؤلف استنساخ شده است

مقدمه تفسیر و تفسیر سورة القدر و تفسیر سورة لم یکن که تحت شماره ۳۶۵۵ در کتابخانه لاله لی محفوظ و بمحمود بخاری منسوب است ظاهراً استخرجاتی است از همین کتاب.

(برای ترجمه حال او رجوع کنید بنفحات الانس ص ۴۴۸ و رشحات ص ۵۷ و حبیب السیر مجلد سوم جزء ۳ ص ۱۴۲ و الشقایق النعمانیة ج ۱ ص ۴۸۶ و سفینه الاولیا ص ۷۹ شماره ۸۳ و خزینة الاصفیا ج ۱ ص ۵۵۹ و الفوائد البهیة ص ۱۹۹ و مجله

۱- بن ۷۳ بقول صاحب سفینه الاولیا این گفته باقول اینکه او در سال ۷۵۶ (الفوائد البهیة ص ۱۹۹) تولد یافته درست در نمی آید. پسر وی یعنی ابو نصر محمود بن محمد الحافظی البخاری پارسا که نیز مانند پدر از متصوفه مشهور بوده بسال ۸۶۵/۱۴۶۰-۱۴۶۱ مرده و در بلخ مدفون شده است (نفحات الانس ص ۴۴۴ و حبیب السیر مجلد ششم جزء ۳ ص ۱۴۲ و الفوائد البهیة ص ۱۹۹).

Der Islam مذکور در فوق).

۱۴- شاه نعمه‌الله ولی شاعر و صوفی معروف، شاه نورالدین نعمه‌الله بن عبدالله کرمانی مشهور بشاه نعمه‌الله ولی مؤسس سلسله درویش نعمت‌اللهی و از مقبولین دستگاه شاهرخ در حلب تولد یافته و پس از آنکه قسمت عمده جوانی را در عراق بسر برده در ۲۴ سالگی بزیارت مکه مشرف شده و در آنجا درس‌لک مریدان یافعی صوفی و مورخ معروف متوفی سال ۷۶۸/۱۳۶۶-۱۳۶۷ (رجوع کنید ببروکامن ج ۲ ص ۱۷۶) در آمده و قسمت اخیر از عمر خویش را در سمرقند و هرات و یزد و ماهان گذرانده و بالاخره در این محل اخیر بسال ۸۳۴/۱۴۳۱ (۱) وفات یافته است.

۱- شرح **فائده الکتاب** (فهرست ایوانف شماره ۱۲۳۹ قسمت نهم رجوع کنید ایضاً بهمان فهرست همان شماره) (از قرن هجدهم) و فهرست ریوج ۸۲۹، ۲ قسمت هشتم و فهرست کورتن و ریو ۸۸۶ (دوم) بتاریخ ۱۱۶۵-۱۱۷۴)

۲- **رسالة الاخلاص** در تفسیر سوره ۹۲، فهرست ایوانف شماره ۱۲۳۹ قسمت دوازدهم (از قرن هجدهم).

برای شرح حال او رجوع کنید بتذکره دولتشاه ص ۳۳۳-۳۴۰ و حبیب‌السیر مجلد سوم جزء ۳ ص ۱۴۳ و فهرست ریوج ۲ ص ۶۳۴ ب و تاریخ ادبیات براون ج ۳ ص ۴۶۳-۴۷۳ و غیرها.

۱۵- یعقوب چرخ، یعقوب بن عثمان بن محمود بن محمد غزنوی چرخ‌ی از شاگردان بهاء‌الدین نقشبند متوفی سال ۷۹۱/۱۳۸۹، رجوع شود بحاشیه ۳ از صفحه ۷)

۱- دولتشاه و بعضی دیگر سال وفات او را ۸۲۷ نوشته‌اند.

و مربی صوفی بزرگ بهاء الدین خواجه عبدالله احرار (متوفی سال ۸۹۵/۱۴۹۰) در چرخ از قرای نزدیک بغزنین تولد و در ۸۳۸ (۱/۱۴۳۴-۱۴۳۵) وفات یافته و در قصبه حصار شادمان بخاک سپرده شده است.

تفسیر یعقوب چرخنی که تفسیر موجزی است از سوره اول و سوره های از ۴۷ تا ۴۹ (رجوع کنید بکشف الظنون ج ۲ شماره های ۳۳۰۸ (ظاهراً) و ۳۳۶۱ و ۳۴۳۳- فهرست کتابخانه پیشاور شماره ۱۰ ب (ب بتاریخ ۹۴۰ هجری) و فهرست کتابخانه دیوان هند D.p.۸، (سوره های ۳۸ تا ۹۴ بتاریخ ۱۰۳۸) و ایوانف شماره ۹۵۷ (سوره های ۴۷-۳۷ بتاریخ ۱۰۸۲) و اته شماره ۲۶۷۸ (بتاریخ ۱۰۸۹ هجری) و د کوردمانش ج ۲/۱۶۷۲ P.S. (بتاریخ ۱۲۴۲ هجری) و ایوانف (کرزن ۳۳۴) و اسعد افندی شماره ۸۸ و فهرست Aumer ص ۱۲۷ شماره ۳۲۸، ایا صوفیه شماره ۴۰۴ و فهرست قاهره ص ۴۰۸ و فاتح شماره ۲۹۹ و دیوان هند D.p. ۵، ب، فهرست رزن M.A شماره ۴۷ (۳)، ینی جامع ص ۷۹ شماره ۲۲ (سوره اول) از چاپهای این تفسیر یکی چاپ پیشاور است (قبل از ۱۸۶۸) لاهور ۲ (قبل از ۱۸۶۸) و سالهای ۱۸۷۰ و ۱۸۸۰ و ۱۸۸۵ و ۱۸۸۹ (دو چاپ) ۱۳۳۱ هجری، بمبئی در ۱۲۹۷ و ۱۳۲۶ و قادیان در ۱۸۹۳.

چاپ سال ۱۳۳۱ لاهور بعلاوه متضمن تفسیری بر تفسیر است از مولوی ولی محمد قندهاری.

۱- این تاریخ قول صاحب طبقات شاهجهانی است (ورق ۴۶ الف) ولی مولف خزینة الاصفیا (ج ۱ ص ۵۶۷) سال وفات یعقوب چرخنی را سال ۸۵۱/۱۴۴۷ - ۱۴۴۸ دانسته است.

۱- ذکر این طبع و طبع لاهور در پشت صفحه اول از چاپ دیگر لاهور (سال ۸۷۹) آمده و بنای این چاپ اخیر بر آن دو طبع بوده است.

سایر تألیفات یعقوب چرخ‌ی را نیز بعدها در موارد دیگر مذکور خواهیم داشت.

(برای ترجمهٔ احوال او رجوع کنید بنفحات الانس ص ۴۵۵ و رشحات ص ۶۵- ۶۸ و طبقات شاهجهانی (فهرست آن شماره ۷۰۵) ورق ۴۶ الف و سفینه الاولیاس ۸۰ شماره ۸۶ و خزینة الاصفیاج ص ۵۶۶).

۱۶ شهاب‌الدین دولت‌آبادی، شهاب‌الدین بن شمس‌الدین بن عمر زاولی دولت‌آبادی درد و لت‌آباد کن‌متولد شده و در عهد حملهٔ امیر تیمور بهنداز آنجا فرار نموده و در جونپور اقامت گزیده و بامر ابراهیم شاه شرقی (مدت سلطنتش از ۸۰۴ تا ۸۴۴/۱۴۰۱- ۱۴۴۰) بامرد یوان عدالت آن شهر منصوب گردیده و لقب ملك العلماء یافته است.

از نوشته‌های او حواشی بر کافیه در نحو و کتابی بنام الارشاد در شرح کتاب الاصول بزدوی و یک عده دیگر از کتب عربی^۱ و فارسی از او بجاست. وفاتش در سال ۸۴۹/ ۱۴۴۵ یا قبل از این تاریخ اتفاق افتاده است.

بهره‌وج تفسیر مشروحی است که مؤلف آنرا بابر ابراهیم شاه شرقی تقدیم داشته (فهرست آنه ج ۲ شماره ۳۰۷۳ (سوره‌های اول تا ششم بتاریخ ۹۶۲ هجری) و ج ۱ شماره ۲۶۷۹ (سوره‌های اول تا هجدهم بتاریخ ۱۱۸۷ هجری) و ایوانف شماره ۹۵۸ (سوره‌های ۱۹-۹۴ بتاریخ ۱۱۸۷) و آصفیه ج ۱ ص ۵۶۲ شماره‌های ۹۶ (نصف اول) و ۱۳۵-۱۳۸ (کامل بتاریخ ۱۲۶۵) و ۲۹۸ (هفت قسمت) و بانیکپور (فهرست

۱- رجوع کنید بفهرستهای Casiri ص ۸۰ و ۱۵۱-۱۵۲ و کورتین - ریو ص ۵۲۵ و لینن ص ۲۳۲ Loth ص ۹۷۴-۹۷۵ و غیرها.

۲- مولف تجلی نور دو تاریخ بدست میدهد یکی ۸۴۰ (قول صاحب تاریخ فرشته) دیگری ۸۴۲ و در الحقائق انحفیه ۸۴۸ آمده است.

نسخ خطی فارسی شماره‌های ۱۱۰۵ - ۱۱۰۸ (بتاریخ ۱۲۶۵) و ۱۱۰۹ (جلد چهارم بتاریخ ۱۱۰۱) و ۱۱۱۰-۱۱۱ (جلدهای ۱-۲ قرن هفدهم) فهرست قاهره ص ۴۰۷ و نوری عثمانیه ۲۳۴ - ۲۳۵ (!) و پیاور ۱۷ (سوره‌های ۳۸-۹۴).

از این کتاب در لکنهو در سال ۱۲۹۷ فقط سوره‌های ۱-۴ بچاپ رسیده. کتب دیگر این مؤلف را بعدها مذکور خواهیم داشت.

برای ترجمه حال او رجوع شود باخبارالاخیار ورق ۱۶۰ الف و تاریخ فرشته ج ۲ ص ۵۹۵ و سبحةالمرجان ص ۳۹ و فهرست رحمان علی ص ۸۸ و تجلی نورج ص ۳۳ و دائرةالمعارف اسلامی ج ۱ ص ۹۳۲.

۱۷- علاءالدین مصنفک، علاءالدین علی بن محمد الشاهرودی البسطامی الهروی معروف بمصنفک ۱ از احفاد امام فخرالدین رازی است.

وی در سال ۸۰۳/۱۴۰۰ درهرات متولد شده و تحصیلات خود را در آنجا بانجام رسانده سپس در ۸۴۸ بآناطولی عزیمت کرد و درقونیة بتدریس پرداخته است. چون بمرض ثقل سامعه مبتلا گردید عازم قسطنطنیه شد و سلطان محمدثانی (۸۵۵-۸۸۶) وظیفه‌ای جهت او بمبلغ ۸۰ درهم درروزمعین کرد، وفاتش بسال ۸۷۵/۱۴۷۰-۱۴۷۱ اتفاق افتاده.

علاءالدین مصنفک تألیفات عدیده دارد که اکثر آنها عربی است متضمن حواشی برچند کتاب وچندتصنیف او حکم کتاب درسی را پیدا کرده است.

- ۱- وی چون درعین جوانی بکار تصنیف مشغول شده بود باین لقب مشهور گردید.
- ۲- رجوع کنید بشقایق و فواید و بعضی مواضع از کشف الظنون ولی حاجی خلیفه در بعضی مواضع دیگر وفات او را بسال ۸۷۱ و در پک مورد هم سال ۹۳۰ (!) دانسته است.

از کتب فارسی او یکی انوار الاحداق است دیگری حدائق الایمان لاهل
الیقین والعرفان، دیگر تحفة السلاطین و تحفة المحمودیه و شرح شمسیه و
و از مشهورترین آنها:

المحمدیه یا **تفسیر مصنفك** است كه به علت تفصیل بقول حاجی خلیفه
نا تمام مانده و آنرا مصنف در سال ۸۶۳ بفرمان سلطان محمد ثانی شروع بتالیف کرده
و بهمین جهت هم نام آنرا المحمدیه گذشته (رجوع کنید بکشف الظنون ج ۲ شماره
۱۴۰۳ و ج ۱۱۵۴).

ظاهراً ابن تفسیر همان نسخه هائی است كه در فهرستهای كتابخانه ایا صوفیه
س ۲۸۵ (سوره های ۷۷-۹۶) و بایزید ص ۲۶۰ و ۲۶۱ (سوره های ۹۶-۷۷) و فاتح ص
۶۳۶ قید شده ولی در هیچيك از این فهرستها نام آن مذکور نیست فقط در فهرستهای
بایزید و فاتح آنرا الشفاء نامیده اند.

(بران احوال او رجوع کنید بالشقایق النعمانیة ج ۱۸۱ والفوائد البهیة ص ۱۹۲
و بروكلمن ج ۶ ۲۱۴).

۱۸ مولانا عبدالرحمن جامی، اگر بگفته مؤلف فهرست كتابخانه سلیمیه
بشود اعتماد كرد شاعر و عالم و صوفی مشهور مولانا عبدالرحمن بن احمد جامی
متوفی سال ۸۹۸/۱۴۹۲ تفسیری داشته تحت عنوان:

تفسیر مجزء النباء كه تفسیر سوره های ۷۸ تا ۹۴ است و نسخه آن در كتابخانه
مذکور شماره ۴۹ باقیست.

۱۹- معین مسکین، معین الدین بن شرف الدین حاجی محمد فراهی هروی معروف
بمعین مسکین از واعظ مشهور بوده و يك سال نیز سمت قضاء هرات را داشته است، مشهورترین

کتاب **امعارج النبوة** است در سیرت حضرت رسول. وفات او بسال ۹۰۷/۱۵۰۱-۱۵۰۲
رخ داده است، از تألیفات دیگر او:

۱. **تفسیر صوره فاتحه**، بانکپور (فهرست نجح خطی فارسی شماره ۱۱۲۸)

بتاریخ ۱۱۰۹، هجری، کتابخانه ریوان هند D.P.I، آصفیه ج ۱ ص ۵۶۴ شماره ۱۰۵،
پیشاور شماره ۹۹ ب (ظاهراً خلاصه‌ای از آن).

۲. **تفسیر صوره یوسف** یا (**الحسن النبوی**)، بانکپور (فهرست نسخ خطی

شماره‌های ۱۱۲۳ - ۱۱۲۶، بدلیان شماره‌های ۴۵۳ و ۱۸۱۳ (قسمت اول) که ظاهراً
جزئی از آن است، ایوانف (کرزن شماره ۳۳۵)، فهرست نظیر احمر شماره ۱۵
(م. محدث، رامپور).

چاپها: طهران ۱۲۸۸ (که بخطا بمعین جونی نسبت داده شده)، لاهور ۱۸۷۳

چاپ سال ۱۳۰۷ سال ۱۳۰۷ که محل آن معلوم نشد (فهرست آصفیه ج ۱ ص ۵۶۴)
لکنو سال ۱۹۰۲ میلادی (م).

از ملاحظه مقدمه تفسیر صوره یوسف چنین بر می‌آید که این کتاب و تفسیر
سوره فاتحه و تفسیر سوره البقره که بقول مصنف بانجام رسیده برد همه بایستی از اجزاء
تفسیر بزرگی باشند که معین مسکین می‌خواسته است آنرا بنام **حدائق الحقائق** باتمام
برساند (کشف الظنون ج ۳ شماره ۴۴۳۸).

(برای شرح حال معین مسکین رجوع کنید بحبيب السیر مجلد سوم جزء ۳

ص ۳۳۸ و مخزن الغرایب (نسخه کتابخانه بدلیان ۳۹۵ شماره ۲۲۹۳ و حدائق الحنفیه

۱- از تفسیر عربی معین مسکین بنام بحر الدرر (کشف الظنون ج ۲ شماره ۱۶۵۸)

یک نسخه در کتابخانه بانکپور باقیست (رجوع کنید بفهرست نسخ خطی عربی آن تحت
شماره ۲۰۹).

۳۵۸ فهرست ریوج اول ص ۱۴۹).

۲۰ - ملاحسین کاشفی کمال‌الدین حسین بن علی الواعظ کاشفی برادرزن جامی و مولف معروف انوار سهیلی و روضه الشهداء تألیف دیگر (رجوع کنید به فهرست اند تحت شماره‌های ۲۱۸۸ و ۲۶۸۰) از واعظ معروف است که در ایام سلطنت سلطان ابوالغازی حسین بایقر او وزیر نامی او امیر علی شیر نوائی در هرات بوعظ اشتغال داشته و در سال ۱۴۹۹/۹۱۰ - ۱۴۵۰ وفات کرده است.

۱ - جواهر التفسیر (تفسیر الامیر که تفسیر مفصلی است بنام امیر علی شیر لیکن مولف فقط با تمام جلد اول آن شامل تفسیر سوره‌های ۱ و ۲ و ۳ و ۴ تا آیه ۸۴ توفیق یافته (کشف الظنون ج ۲ شماره ۴۲۷۴)، فهرست آیه شماره ۲۶۸۰ (بتاریخ ۹۶۷ هـ)، بانکیپور (فهرست نسخ خطی فارسی شماره ۱۱۳۱ شامل تفسیر سوره‌های ۱-۳ از قرن شانزدهم میلادی، و شماره ۱۱۲۳ شامل سوره‌های ۱-۴ (تا آیه ۹۸۴)، ریوج ۱ ص ۱۱ الف (قسمت اعظم از مقدمه و تفسیر سوره اول بتاریخ ۱۰۲۱ هجری) و ج ۱۱ ب (تفسیر سوره دوم بتاریخ ۱۰۶۷ هـ)، قاهره (فهرست آن ص ۴۰۸) شامل تفسیر سوره‌های ۱ و ۲ (فهرست Vollers شماره ۸۹۹۹) (تفسیر سوره‌های ۱ و ۲ و ۳ تا آیه ۱۹۳ و ناقص از ابتدا).

از آنجا که مولف در مقدمه تفسیر آتی‌الذکر خود یعنی مواهب علیه نامی از جواهر التفسیر برده است بعضی از نویسندگان فهرست‌ها بخطا مواهب علیه را همان جواهر لتفسیر پنداشته اند بهمین جهت تادلل دیگری بدست نیایند نمیتوان یقین کرد که نسخ شماره ۱۴۵ کتبخانه بایزید و شماره ۲۷۹ نوری عثمانیه و شماره ۱۹ ینی جامع واقعا همانطور که نگارندگان فهرست‌های آنها نوشته اند همان جواهر التفسیر باشد.

۲ مواهب علیه یا تفسیر حسینی تفسیر موجزی است که مولف در فاصله بین

سنوات ۸۹۷ ۸۹۶ بعد از آنکه معلی از تعقیب خیال خود در اتمام جواهر التفسیر منصرف شده بنام امیرعلیشیر بانجام رسانده است (رجوع کنید بکشف الظنون ج ۲ شماره ۳۲۵۹ و ج ۶ شماره ۱۳۳۷۳).

چون نسخ این تفسیر فراوان است خود را ازدادن تفصیل بیشتری در آن باب بی‌نیاز میدانیم، برای اطلاعات بیشتر رجوع کنید بفهرستهای Auberystwyth شماره ۱۸ (بتاریخ ۹۸۹ هـ) و Aumer ۳۲۶-۳۲۷ (بتاریخ ۹۲۸ هـ) و بانکیپور (فهرست نسخ خطی فارسی شماره‌های ۱۱۴۵-۱۱۵۶ که یکی از آنها ۹۰۹ هجری تاریخ دارد و دیگری (۹۴۱)، بلوشه‌ج ۱ شماره ۲۷ (مورخه ۹۳۶ هجری)، بدلیان ۱۸۰۵-۱۸۰۸، فهرست نسخ خطی براون ص ۳۷-۴۰، نسخ دستی ۱۲۹۱، ذیل آن ۱۲۷۸-۱۲۷۹، دارن ۲۵۱، انه ۲۶۸۱-۲۶۹۰، لیدن ج ۴، ۱۶۹۲، ۲۷۱ مورخه ۹۲۶ هجری، مهرن ۲-۳، ریوج اول ۹ب-۱۱ الف و غیرها.

چاپها: (معمولاً در حاشیه قرآنها)، کلکته ۱۸۳۷ (فهرست زنکر ج ۱ شماره ۱۳۶۸)، میروت ۱۲۸۴ و ۱۲۸۸ - ۱۲۸۹، بمبئی ۱۲۷۹ و ۱۲۹۰ و ۱۲۹۷-۱۲۹۵ و ۱۳۰۳-۱۳۰۷، لکنهو ۱۸۷۱ و ۱۸۷۴ و ۱۸۸۸، لودیانا ۱۸۷۷، دهلی ۱۲۹۴ و ۱۳۰۴ و ۱۸۸۹ (چاپ دوم) و ۱۸۹۳ (۳۶ صفحه فقط)، اگره ۱۳۰۸، کاونپور ۱۸۹۵. از مواهب علیه‌چند ترجمه بترکی وارد و پشتونیز بعمل آمده:

چاپهای لکنهو و کاونپور فقط متضمن متن قرآن است بامواهب علیه در حاشیه ولی دو چاپهای بمبئی کتاب فتح الرحمن ولی الله دهلوی نیز بر آنها ضمیمه شده مگر چاپ سال ۱۲۷۹ که يك ترجمه فارسی از قرآن را هم بدون ذکر نام مترجم شامل است.

چاپهای دهلی و میروت ترجمه اردوی رفیع‌الدین را ضمیمه دارند و یکی از آنها که در سال ۱۸۸۹ بطبع رسیده متضمن دو کتاب فتح الرحمن و فتح‌العزیز نیز هست، چاپ اگره ترجمه اردوی عبدالقادر را شامل است و چاپ لودیانا مشتمل بر یکک

ترجمه اردوست که نام مولف آن در مجلات راجع بفهرست های کتابخانه های مذکور نشده .

درنهرست کتابخانه پیشاور شماره ۴۰ يك ترجمه فارسی قرآن نیز بملاحسین کاشفی منسوب گردیده است.

(برای تفصیل احوال کاشفی رجوع شود بمجالس النفایس ورق ۷۰۰ الف و حمیب السیر مجلد سوم جزء ۳ ص ۳۴۱ و مجالس المومنین ص ۲۳۵ و روضات الجنات ص ۲۵۶ و منتخبات فارسی شفر ج ۱ ص ۱۹۰ - ۱۹۷ و تاریخ ادبیات براون ج ۳ ص ۴۴۱-۴۴۳ و ۵۰۳-۵۰۴ و دائرة المعارف اسلامی ج ۲ ص ۷۸۰) .

۲۱- ابوالفتح حسینی ، ابوالفتح حسینی که برای شاه طهماسب صفوی (۹۳۰- ۹۸۴/۱۵۴۴-۱۵۷۶) از کتاب صفوة الصفاء ابن بزاز نسخه مذهبی ساخته (رجوع کنید بفهرست ریح ص ۳۴۵) بدستور همین پادشاه ،

تفسیر شاهي را که تفسیری است بمذاق شیعه از سوری از قرآن که متضمن احکام است تألیف نموده و از این کتاب نسخه ای در کتابخانه بهار ۱۲۵ (مورخه ۱۰۸۸ هجری) و نسخه ای در کتابخانه آصفیه (فهرست آن ج ۱ ص ۵۶۲) بشماره ۲۵۱ تحت عنوان تفسیر آیات احکام موجود است ، اما در اینکه کتاب ترجمه رساله اعتقادیه که ترجمه اعتقادات محمد بن علی بن بابویه است (رجوع کنید ببروکلن ج ۱ ص ۱۸۷) از او باشد جای شبهه است .

برای ترجمه های دیگر کتاب اعتقادات رجوع کنید بصفحه آینده و کشف الحجب والاستار تحت شماره ۳۱۸۵ و فهرست ایوانف (کرزن ۳۸۶) .

۲۲- **فخر الدین زواری**، فخرالدین ۱ علی بن حسن زواری ۲ که اواخر عمر خود را در خدمت شاه طهماسب ۹۳۰-۹۸۴/۱۵۲۴-۱۴۷۶) [بسربرده] صاحب تالیفاتی است که اهم آنها بقراردیل است :

۱- **ترجمه النور الحسن** یا **تفسیر زواری** که تفسیری است که تفسیری است بمذاق شیعه و در ۹۴۶/۱۵۳۹-۱۵۴۰ بانجام رسیده (کشف الحجب والاستار شماره ۵۳۵)، اته ۲۶۹۳ (بتاریخ ۹۵۹ هجری)، بانیکپور (فهرست نسخ خطی ۱۱۱۲-۱۱۱۳ بتاریخ ۱۰۷۸-۱۰۷۹) بهار ۱۴۳-۱۴۴ (سوره های ۱-۱۸، قرن هفدهم میلادی)، ایوانف شماره ۱۰۹۸ (سوره های ۱-۱۸ قرن هفدهم) شماره ۱۰۹۹ (سوره های ۱-۱۸ بتاریخ ۱۲۶۰ هجری) A.S.B. مجموعه کتب دولتی در فاصله ۱۹۰۳-۱۹۰۷ شماره ۲۱۷، کتابخانه بشیر آغا (استانبول) ۳۷-۳۹ (ناقص)، لیدن فهرست آن ج ۵ شماره ۲۶۵۵ (سوره های ۱-۷).

۲- **لوامع الانوار الی معرفه الائمه الاطهار** که خلاصه ایست از کتاب احسن الکبار فی مناقب الائمه الاطهار تألیف محمد بن ابی زبد و رامینی و نسخه ای از آن که ۱۲۴۴ تاریخ دارد در کتابخانه امپراطوری Imp.Lib موجود است (رجوع کنید بفهرست نظیر احمد شماره ۶۹).

۳- **مجمع الهدی** در تاریخ انبیاء و ائمه و اولیاء، فهرستهای ایوانف شماره ۶۱ (بتاریخ ۱۰۸۳ هجری) و اته شماره ۵۹۸.

۱- در فهرست لیدن شماره ۲۶۵۵ چنین است.

۲- زواره نام چند محل است لیکن مشهورترین آنها قریه ایست در شمال غربی اردستان (اراضی خلافت شرقی لسترنج ص ۲۰۸)، لسترنج آنرا زواره و یاقوت (ج ۱ ص ۲۳۴) اوزاره ضبط نموده است.

۴. **روضة الأبرار** که شرحی است بزبان فارسی از نهج البلاغه (راجع باین

کتاب رجوع کنید بتاریخ ادبیات بروکلن ج ۱ ص ۴۰۵)، کشف الحجب والاستار

شماره ۲۰۱۶، فهرست هوتم شنیدلر شماره اول

غیر از این کتب فخرالدین زواری مولفات ذیل را نیز ترجمه کرد:

۵- اجتهاج احمد بن علی طبرسی^۱

۶- اعتقادات محمد بن علی بن بابویه باسم وسیلة النجاة^۲

۷- کشف الغمه فی معرفة الائمة تألیف علی بن عیسی اربلی^۳ باسم ترجمه المتناقب

که آنرا در سال ۹۳۷ بنام امیر قوام‌الدین محمد نوشته، کتابخانهٔ بانکپورج ص

۵۰۹ و Auberystwyh ۱۹ (فقط قسمت کوچکی از آن).

۱- برای ترجمه‌های دیگر این کتاب رجوع شود بشماره ۱۶ که ذیلا بیاید و کشف الظنون

شماره ۵۱۲ و برای اصل عربی آن رجوع کنید بفهرست Loth ۱۵۶، این احمد بن طبرسی

را نباید بامعاصرش فضل بن حسن طبرسی متوفی سال ۵۴۸/۱۱۵۴ مولف تفسیر مجمع البیان

اشتباه نمود.

۲- ترجمه‌های دیگر این کتاب رجوع کنید بصفحه ۱۳ و کشف الظنون شماره ۳۱۸۵

متن عربی اعتقادات در سال ۱۲۸۲ هجری در ایران بچاپ رسیده (فهرست Ellis ج ۱ ص

۶۲۹). برای مولف آن که در ۹۹۱/۳۸۱-۹۹۲ مرد رجوع شود بروکلن ج ۱ ص ۱۸۷

و دائرة المعارف اسلامی ج ۲ ص ۳۶۵ و غیره‌ها.

۳- برای ترجمه احوال مولف که کشف الغمه را در رمضان ۴۸۷/۱۲۸۸ بانجام

رسانده و در ۶۹۲/۱۲۹۳ مرده رجوع کنید بآمل‌الامل ص ۵۴ و دروشت الجنات ص ۳۹۶ و

و برای شرح متن عربی آن که در طهران ظاهر آ در سال ۱۲۹۴ منتشر شده رجوع کنید

بفهرست Ellis ج ۱ ص ۲۴۳.

۸- مکارم الاخلاق رضی الدین حسن بن الفضل طبرسی بنام مکارم الکرائم ۱ (کشف
الظنون شماره های ۵۷۴ و ۳۰۸۸).

۹- تفسیر منسوب با امام حسن عسکری ۲

۱۰- الطرائف فی معرفة مذهب الطوائف از علی بن موسی... طاوس ۳ بنام طراوة
اللطائف فی ترجمة کتاب الطرائف (کشف الظنون شماره ۲۰۹۵).

۱۱- عدة الداعي ابن فهد بنام مفتاح النجاح ۴، فهرست آصفیه ج ۱ ص ۶۲،
(رجوع شود بروضات الجنات ص ۴۰۷).

۲۳- ملافتح الله کاشفی، فتح الله بن شکر الله الشریف الکاشانی از شاگردان
فخر الدین زواری مذکور در فوق است، وی نیز در تألیف همان سیره استاد خود را

۱- برای ترجمه های دیگر این کتاب رجوع کنید به فهرست رجوع ص ۱۵۱، یکی ترجمه
محمد بن عبدالکریم انصاری استر ابادی دیگری بنام محبوب الالباب ترجمه علی بن طیفور بسطامی
و کشف الظنون شماره ۵۷۵. متن عربی در سال ۱۳۰۰ در بولاق و در ۱۳۰۳ و ۱۳۱۱ در قاهره
بچاپ رسیده (فهرست Ellis ج ۲ ص ۴۹۹) این مؤلف پسر مؤلف تفسیر مجمع البیان است.

۲- برای ترجمه های دیگر این تفسیر مراجعه کنید بشماره ۴ مذکور در صفحه ۲۹
آتی و فهرست کتابخانه آصفیه ج ۱ ص ۵۶۲ شماره ۲۳۸. متن عربی در سال ۱۲۶۸ در طهران
(فهرست Ellis ج ۱ ص ۶۳۰) و در ۱۸۹۳ در لکنه بچاپ رسیده. برای ترجمه احوال امام
حسن عسکری رجوع شود بدائرة المعارف اسلامی ج ۱ ص ۴۸۹.

۲- برای احوال ابن طاوس که در ۶۶۴ / ۱۲۶۶ وفات کرده رجوع کنید بروضات
الجنات ص ۳۹۲، برای ترجمه دیگر آن که در قرن نوزدهم میلادی بعمل آمده و در ۱۳۰
در طهران بچاپ رسیده رجوع شود به فهرست Edwards صفحه ۱۱ و لی در این فهرست نام
آن بخطاکشف الحجه ضبط شده.

۳- برای ترجمه دیگر این کتاب از محمد بن عبدالکریم انصاری مذکور در حاشیه ۲
از صفحه قبل رجوع کنید بکشف الظنون شماره ۵۵۷ و برای نسخه عربی آن رجوع شود
بمحبوب الالباب ص ۴۸۴. احمد بن محمد بن فهد حلّی در سال ۱۴۳۷/۸۴۱ فوت کرده (رجوع
شود بمنتهی المقال ص ۳۹ و روضات الجنات ص ۲۰ و بروکلن ج ۱ ص ۴۹۸. ۲- بقول صاحب
مراة الصفا) بنقل رپو در فهرست خود ج ۱ ص ۱۰۷۷.

تعقیب نموده و در آخر عمر بفرمان شاه طهماسب بترجمه کتابی مشغول شده و در ۱۵۷۰/۹۷۸-۱۵۷۱ یا در ۱۵۸۰/۹۸۸-۱۵۸۱ وفات یافته است^۱، مهمترین تألیفات او بقرار ذیل است :

۱- منهاج الصادقین فی الزام المخالفین که تفسیر مفصلی است بمذاق شیعه در پنج مجلد (کشف الظنون شماره ۳۱۹۲)، فهرست بدلیان ۱۸۰۹ (بتاریخ ۱۰۶۴-۱۰۶۵ هجری، فهرست انجمن سلطنتی آسیای ص ۱) (تفسیر سوره‌های ۱-۳ که قدری از ابتدای آن افتاده) و ص ۲ (تفسیر سوره‌های از ۴۸ تا ۹۴ بتاریخ ۱۱۰۷ هجری)، آصفیه ج ۱ ص ۵۶۸ شماره ۲۸۷ (تفسیر سوره‌های ۸-۱۵) و شماره ۲۸۸ (تفسیر سوره‌های ۶۹-۳۷) و شماره ۲۸۹ (تفسیر سوره‌های ۱۹-۲۳) و دیوان هند ۲۴ D.P. با حاشیه تفسیر سوره ۱ و ۲ تا آیه ۷۵.

چاپها : ۱۲۹۰ (؟) فهرست آصفیه ج ۱ شماره‌های ۳۷۳-۳۷۵، طهران در سال ۱۲۹۶-۱۲۹۷.

۲- خلاصه المنهاج، که مختصر کتاب سابق است (کشف الظنون شماره ۱۰۶۶) فهرست ربوج ۱ ص ۱۱ ب (تفسیر سوره‌های ۱-۱۸ بتاریخ ۱۰۷۱ هجری) و ص ۱۲ الف (سوره‌های ۱۹-۹۳ بهمان خط) ص ۱۲ ب (سوره‌های ۱۹-۹۴ بتاریخ ۱۰۸۲ هجری)، فهرست بلوشه ج ۱ ص ۲۹ (سوره‌های ۳۵-۹۴ بتاریخ ۱۰۷۴ هجری)، بهار ۱۴۶ (۱۰۸۵ هجری)، اته شماره ۲۶۹۲ (سوره‌های ۸۱- بی تاریخ) و ۲۶۹۵ (سوره‌های ۳۹- ۹۴ بی تاریخ) ایوانف شماره ۱۱۰۰ (سوره‌های ۱-۱۸ تاریخ تجلید آن ۱۰۹۹ هجری) دیوان هند D.P. شماره ۲۴ (سوره‌های ۱ تا آیه ۹۸ از سوره ۱۸) و ۱۷ (۱-۴)، آصفیه ج ۱ ص ۵۶۴ شماره ۹۸ (نصف دوم)، بانکپور (فهرست نسخ خطی عربی آن ۲ و ۸ و فهرست نسخ خطی آن ۱۱۳۳-۱۱۳۴) (بتاریخ ۱۰۹۹ هجری) و ۱۱۳۵ (بتاریخ

۱۰۷۸) و ۱۱۳۶ (جلد دوم بتاريخ ۱۱۶۶) و Lincei Sendiconti بتاريخ ۱۹۱۲ صفحه ۱۱۲.

این کتاب در سال ۱۲۸۱ در طهران بچاپ رسیده.

از تألیفات دیگر ملافتح الله کاشانی :

۳- تنبيه الغافلين وتذكرة العارفين که تفسیری است از نهج البلاغه و در سال

۹۵۵ تألیف شده (کشف الظنون شماره ۷۱۰)، آصفیه ج ۲ ص ۱۶۰۸ شماره ۱۸۵

(نصف اول)، ذیل فهرست براون شماره ۱۳۴۲، ایوانف (کرزن ۳۷۲)، ریوج ۱

ص ۱۸.

۴- ترجمه قواعد الاحکام حسن بن یوسف بن المطهر الحلی^۱،

۵- ترجمه کتاب احتجاج احمد بن علی الطبرسی بنام کشف الاحتجاج^۲،

۶- ترجمه قرآن،

۷- زبدة التفسیر که بر عری در سال ۹۷۷ بانجام رسیده.

(برای ترجمه حال ملا فتح الله رجوع کنید بروضات الجنات ص ۵۰۸ و فهرست

ریوج ص ۱۰۷۷ ب^۱).

۴۴- میر فخر الدین سماکی، میر فخر الدین محمد بن حسین حسینی سماکی

استرآبادی، ابتدا در سبزوار بتعلیم و شیخ الاسلامی اشتغال داشته سپس بخدمت شاه

طهماسب اول پیوسته و اگرچه مؤلف هفت اقلیم میگوید که او در دستگاه این

پادشاه بصدارت رسیده لیکن نویسنده عالم آرای عباسی این نکته را تأیید نمیکند.

۱- برای ترجمه حال مؤلف اصلی که در سال ۱۳۲۶/۷۲۶ وفات یافته رجوع

کنید بروضات الجنات ص ۱۷۱ و بروکلمن ج ۲ ص ۱۶۴ و غیرها.

۲- برای ترجمه دیگر این کتاب رجوع شود به صفحه ۹۴ از صفحات گذشته

میرفخرالدین سماکی شرحی بر هداية الحکمة میبیدی که در سال ۱۸۷۳ در لکنه و بطبع رسیده نوشته (کشف الظنون ج ۴ ص ۴۷ و فهرست Loth ۴۹۲) همچنین وی مؤلف شرح تهذیب المنطق تفتازانی (کشف الظنون ج ۲ ص ۴۸۰ و کشف الحجب والاستار شماره ۹۰۶) و حواشی بر شرح قوشچی بر تجرید العقاید خواجه نصیر طوسی است (کشف الظنون ج ۲ ص ۲۰۳ و کشف الحجب شماره ۸۹۷).

سماکی در سال ۱۵۴۵/۹۵۲ بنام شاه طهماسب،

تفسیر آیه الکرسی را بمذاق شیعه تألیف نموده (فهرست ایوانف شماره ۱۱۰۱). برای شرح حال او رجوع کنید بهفت اقلیم شماره ۱۱۶۷ و تاریخ عالم آرای عباسی ورق ۴۴ الف.

۲۵- جلال الدین تهنیسری از صوفیه چشتی‌مهرین شاگردان عبدالقدوس بن اسماعیل گنگوهی^۱ است. اکبر شاه موقعیکه برای رفع قننه برادر خود محمد حکیم میرفت بزیارت او آمد. وی بسن نود و پنج در سال ۱۵۸۲/۹۸۹ در تهنیسر وفات یافت و در همانجا مدفون شد.

رساله تفسیر سوره والذین که شرح سوره نود و پنج از قرآنست، فهرست /ته ۱۹۲۴ (۸).

(برای شرح حال او رجوع شود بهفت اقلیم شماره ۲۸۰ و منتخب التواریخ ج ۳ ص ۳ و سفینه الاولیاء ص ۱۰۱ شماره ۱۱۹ و سواطع الانوار (فهرست ته ۶۵۴) شماره ۳۱ و خزینه الاصفیاء ج ۱ ص ۴۳۹ و رحمن علی ص ۴۰).

۲۶- نورالدین محمد واعظ، وی مؤلف تفسیری است از آیه الکرسی که آنرا بنام ابوالغازی عبدالله بهادر خان نوشته، و این ابوالغازی عبدالله ظاهراً یکی از دو تن امیر شیبانی است که هر دو باین نام و کنیه معروف بوده اند اولی از سال

۱۵۳۹/۹۴۶ تا ۱۵۴۰/۹۴۷ سلطنت کرده و دومی از ۱۵۸۳/۹۹۱ تا ۱۶۰۶/۱۰۰۶ (رجوع شود بفهرست کتابخانه دیوان هند D.A ورق ۷۷ الف).

۲۷- نظام الدین تهانیری، نظام الدین عبدالشکور فاروقی تهانیری بلخی برادرزاده و داماد و خلیفه جلال الدین محمد بن محمود تهانیری مذکور در شماره ۲۵ است.

در اواخر سال ۱۰۱۴/۱۶۰۶ یعنی سال اول سلطنت جهانگیر موقعیکه پسر این پادشاه یعنی سلطان خسرو عاصی شد از ترس پدر از اکبر آباد گریخت و بتهانیسر آمد و بشیخ نظام الدین پناه برد، جهانگیر از این معنی در غضب رفت و از شیخ خواست که از هند بیرون رود. شیخ نیز عازم حج شد و در طی اقامت در حریم دوشرخ برلوامع عراقی نوشت (فهرست اته مجموعه ۳۳۷ و تزوکی جهانگیری ترجمه Reverdge, Rogers ج ۱ ص ۶۰) سپس ببلخ آمد و در آنجا مقیم شد و در همین شهر بتاریخ هشتم رجب ۱۰۳۵ یا ۱۰۳۶^۱ (مطابق ۵ آوریل ۱۶۲۶ یا ۲۵ مارس ۱۶۲۷) وفات یافت.

۱- تفسیر سورة اول و سور ۷۸-۹۴ (فهرست کتابخانه دیوان هند D.p. با چند سقط بتاریخ ۱۱۱۴ هجری) ۱۱۸۴ ب (سورة اول فقط).

شبهه‌ای نیست که این تفسیر همان ریاض القادسی است که در کتاب سواطع الانوار باونسبت داده شده و مؤلف این کتاب میگوید که آن تفسیر دوثلث اخیر قرآن است و نیز همانست که رحمن علی آنرا تفسیر نظامی نامیده است.

۲- ملحوظ شیخ نظام الدین تهانیری (فهرست کتابخانه آصفیه ج ۱ ص ۴۸۸ شماره ۸۴۳ بتاریخ ۱۰۲۶ هجری).

۳- شرح لمعات هکی یامدنی که یکی از دو شرح اوست بر لمعات عراقی (فهرست کتابخانه بدلین ۱۲۵۴)،

۱- بگفته رحمن علی وی در سال ۱۰۲۴ وفات یافته.

(برای شرح حال او رجوع شود بهفت اقلیم شماره ۳۸۱ ، سواطع الانوار فهرست اته ۱۶۵۴) ورق ۳۹۳ الف و حدایق الحنفیه ص ۴۰۱ و رحمن علی ۲۴۱ و خزینه الاصفیاء ج ۱ س ۴۶۳) .

۲۸- ملاشاه، شاه محمد بن عبد محمد^۱ بن سلطان علی بن فتح الله ار کسائی رستاقی بدخشی مشهور بملاشاه وملقب بلسان الله یکی از اقطاب فرقه قادریه و مربی دارا شکوه پسر ارشد جهانگیر بوده.

وی در سال ۱۰۲۳/ ۱۶۱۴-۱۶۱۵ م در ار کسا از قصبات نزدیک برستاق در بدخشان تولد یافته سپس در هند مقیم شده و رشته ارادت میان میر لاهوری صوفی معروف را بگردن گرفته و در ۱۰۷۲/ ۱۶۶۲-۱۶۶۳ م (بقول صاحب مرآة الخیال) یا در ۱۰۶۹ (بگفته مؤلف خزینه الاصفیاء) وفات یافته است ولی Beale در مفتاح التواریخ (چاپ اکره در سال ۱۸۴۹) میگوید که برلوح مزار او سال ۱۰۷۰ م رقوم است .

شاه قسیر یا **قسیر شاه** (که ماده تاریخ سال تألیف نیز از همان برمیآید تفسیری است از سور اول ودوم وسوم و دوازدهم قرآن قسمتی بفارسی و قسمتی بمربی و آن بسال ۱۰۵۷ (۱۶۴۷ م) تألیف شده است (فهرست کتابخانه هند D.P ۱۴۲۰ که در عهد مؤلف نوشته و بتوسط او تصحیح گردید، فهرست کتابخانه بانکپور ج ۳ ص ۳۲۶) قرن هجدهم میلادی) ، فهرست ایوانف ۹۶۹ که کاملاً تمام نیست و در اواخر قرن هفدهم بکتابت آمده ، فهرست کتابخانه رامپور نظیر احمد شماره ۹ که گویا فقط شامل سوره‌های اول ودوم وسوم است) از مثنویات ومنظومه‌های او در محل خود صحبت خواهیم کرد .

برای شرح احوال او رجوع کنید بنسخ احوال شاهی (ذیل فهرست ریوشماره ۱۳۰)

و مرآة الخیال ص ۱۲۷ و خزینه الاصفیاء ج ۱ ص ۱۷۲ و فهرست ریوج ص ۶۹۰ و غیره . صورت

او نیز در کتاب نقاشان دربار سلاطین گودکانی The Court painters of the Grand Maguls

۱- ظاهرأ ملاعیدی که در فهرست ربو آمده تحریفی است از ملاعبدی .

تألیف Binyon و Aruld تحت شماره ۳۳ بجاب رسیده .

۴۹- سلطان بن سید خواجگی حسینی، وی در سال ۱۰۸۳/۱۶۷۲-۱۶۷۳ در شهر جلیسر کتابی در تفسیر **صوره واقعه** (سوره ۹۶) تألیف کرده (فهرست ایوانف کرزن ۳۳۶) .

۴۰- محمد صفی قزوینی بن ولی قزوینی مؤلف دو کتاب **تحفة الاخبار** (فهرست ریوج ص ۱۲۵) و **انیس العجاج** (ایضاً ج ۳ ص ۹۸۰) تفسیری دارد که آنرا بنام **زین النساء دختر اورنگ** زیب تألیف کرده با اسم **زیب تفسیر** که تفسیر مشروحنی است، جلد پنجم آن در سال ۱۰۸۱/۱۶۷۰-۱۶۷۱ تألیف شده و تاریخ تألیف قسمت اخیر آن ظاهراً سال ۱۰۸۷ است (رجوع شود بفهرست ریوج ج ۳ ص ۹۸۰)، فهرست بدلین ۱۸۱۰ (سوره های ۸-۱۲ که ظاهراً بخط خود مؤلف است) .

۴۱- محمد امین علوی، محمد امین صدیقی علوی حسینی بنام اورنگ زیب (سلطنتش از ۱۰۶۹ تا ۱۱۱۹ / ۱۶۵۹ - ۱۷۰۷) تفسیری نوشته است تحت عنوان : **تفسیر امینی** (فهرست کتابخانه آصفیه ج ۱ ص ۵۶۲ شماره ۱۶۵)

۴۲- میرزا نورالدین محمد نعمت خان، میرزا نورالدین محمد که اورنگ زیب او را نعمت خان لقب داده بود در شعر علی تخلص میکرد و مؤلف دو کتاب **وقایع حیدر آباد** و **بهادر شاه ناهه** و بعضی کتب دیگر است . وی در سال ۱۱۲۱/۱۷۰۹ یا ۱۱۲۲/۱۷۱۰ وفات یافته و از او تفسیری باقیست بنام

نعمت عظمی که آنرا بسال ۱۱۱۲/۱۷۰۰-۱۷۰۱ شروع کرده و در ۱۱۱۵/۱۷۰۳-۱۷۰۴ بانجام رسانده و باورنگ زیب تقدیم نموده است (رجوع کنید بکتاب **کشف الحجب والاستار** تحت شماره ۳۲۸۰ و فهرست ایوانف کرزن ۳۳۷) آیات قرآنی را که میرزا نورالدین محمد در کتاب **وقایع حیدری** آورده شخصی بنام **کمال الدین احمد صدیقی** در رساله ای با اسم **تحفة الودایع فی حل دقایق الوقایع**^۱ در سال ۱۲۰۴ جمع آورده ۱- چون این عنوان در خود رساله مذکور نیست بنظر میآید که آنرا ناشر رساله بر آن گذاشته باشد .

(فهرست کتابخانه بهار ۴۸۰ و فهرست اته ۱۶۵۹ و مواضع دیگر).

۳۳- جمال‌الدین خوانساری، جمال‌الدین محمد بن حسین خوانساری از فضلالی معروف اصفهان است که چندین تعلیقه و تالیفات دیگر دارد (رجوع شود بکشف الحجب والاستار شماره های ۸۷۷ و ۹۱۶ و ۱۳۹۸) و بگفته مؤلف کشف الحجب (شماره ۱۳۹۸) رساله‌ای نیز در رجعت بنام شاه سلطان حسین صفوی (سلطنتش از ۱۶۹۴ تا ۱۷۲۲ م.) نوشته و بقول صاحب روضات الجنات در ۲۶ رمضان ۱۱۲۵/۱۷۱۴ وفات یافته و در قبری که شاه سلیمان جهت پدر خود ساخته بود مدفون شده. بنابراین وی نمیتواند مؤلف

مواند الرحمن فی ترجمه القرآن ۱ باشد که بامر نادرشاه (۱۱۴۸-۱۱۶۰/۱۷۳۶-۱۷۴۸) تألیف شده و در سال ۱۸۹۳ میلادی در بمبئی بچاپ رسیده و ناشر در پشت جلد آنرا بجمال‌الدین خوانساری نسبت داده است ۲.

(رجوع کنید بروضات الجنات ص ۱۵۵ و قصص العلماء ص ۲۰۸)

۳۴- ترجمه قرآن بامر نادرشاه برای این ترجمه رجوع شود بشماره قبل

۳۵- قطب‌الدین دهلوی، قطب‌الدین احمد بن عبدالرحیم معروف بولی الله دهلوی متولد سال ۱۱۱۴/۱۷۰۳ و متوفای ۱۱۷۶/۱۷۶۲-۱۷۶۳ یکی از علمای بزرگ حدیث و کلام هند است و چندین کتاب بفارسی و عربی نوشته از جمله:

۱- فتح الرحمن بترجمه القرآن که ترجمه فارسی قرآنست و آنرا که مؤلف شماره گذاری نیز کرده در سال ۱۱۵۱ بانجام رسانده است (فهرست کتابخانه آصفیه ج ۱ ص ۵۶۶ شماره ۲۰۴، فهرست کتابخانه بانک پیور مخطوطات فارسی ۱۱۴۰-۱۱۴۱،

۱- این عنوان در متن کتاب مذکور نیست و بنظر میرسد که دیگران آنرا از خود ساخته باشند.

۲- ترجمه قرآنی را بعضی از مؤلفین پیدراو آقاسین بن جمال‌الدین محمد خوانساری نسبت داده‌اند (رجوع کنند بآمل الاصل ص ۴۲ و روضات الجنات ص ۱۹۶-۱۹۸ و قصص العلماء ص ۲۰۷ و کشف الحجب شماره ۵۶۴).

فهرست کتابخانه هند D.P ۱۵، فهرست ایوانف - کرزن ۳۳۱، فهرست کتابخانه
پیشاور متون ۴۳ الف).

چاپهایی که تا کنون از این ترجمه قرآن شده غالباً با یکی یا چند کتاب ذیل
همراه است:

الف - ترجمه قرآن بار دو تألیف رفیع الدین دهلوی، ب - ترجمه عبدالقادر
دهلوی، ج - تفسیر عربی جلالین، د - تفسیر منسوب بابن عباس، ه - تبصیر الرحمن
عربی تألیف المهایمی، و - مواهب علیه (رجوع شود بصفحه ۹۰)، ح - تبجیل التنزیل
(که ذکر آن در صفحه ۱۱۹ بیاید) ز - تفسیر فارسی منسوب بسعدی (رجوع شود
بصفحه ۸۰)، ط فتح العزیز (رجوع شود بصفحه ۱۰۸)، ی - تفسیر فرقان بار دو تألیف
ابومحمد عبدالحق، یا اعظم التفسیر بار دو تألیف رحیم بخش دهلوی، یب - ترجمه
مواهب علیه بار دو، وما ذیلا در ذکر چاپهای فتح الرحمن بکتابهای دیگری هم که
بهریک از آنها ملحق شده، باز کر همان حروف ابجدی که در فوق آنها را بآن نمودیم
بدست میدهیم.

چاپهای دهلی^۱ در سال ۱۲۸۳ (با الف وج)، سال ۱۲۸۵ (با الف وب)، سال
۱۲۸۶ (با الف ه)، سال ۱۲۸۶ (با ب)، ۱۲۹۳ (با الف وب)، ۱۳۹۴ (با الف وب)
۱۲۹۹ (با الف وب وز)، ۱۸۸۹ (با الف و ظاهر آ ب)، ۱۸۸۹ (با الف و و و ط)، ۱۸۹۰
(با ب و ط ولی فقط از تا ۵۴)، ۱۸۹۰ (الف و ب)، ۱۸۹۱ (با ی از صفحه ۱ تا ۱۱۰ فقط)،
۱۸۹۳ (با الف و ط و ی ب ولی ظاهراً فقط تا صفحه ۳۶۶) ۱۳۱۴ - ۱۳۱۷ (با الف وب وز
و یا)، ۱۳۱۵ (با الف وب).

چاپهای میروت: سال ۱۲۸۴ (با الف وج)، ۱۲۸۵ (باب و د)، ۱۲۸۶ (با
(با الف وج و د)، ۱۸۶۹ (با الف)، ۱۲۹۲ (باب و د)، ۱۲۹۶ (با الف وج)، ۱۲۹۹ (با الف وج و د)

۱- اگرچه در این چاپها نام محل نشر بدست داده نشده لیکن از ذکر نام مطبعه بغوی
میتوان بشهرهایی که این چاپها در آنجا بعمل آمده پی برد.

چاپهای گاونپور : سال ۱۲۹۹

چاپهای بمبئی : سال ۱۲۹۰ (با و) ، ۱۲۹۵-۱۲۹۷ (با و) ، ۱۳۰۳ - ۱۳۰۷ (با و) .

چاپ میمالگوت : سال ۱۸۹۹ با دو ترجمه انگلیسی وارد و بدون ذکر نام مترجم (ظاهراً فقط از صفحه ۱ تا ۳۱) .

چاپ لکنو بین سالهای ۱۸۹۹-۱۹۰۲ (با ی) .

علاوه بر این چاپها کتاب فتح الرحمن چندین بار نیز در لاهور همراه کتاب موضح فرقان یا تفسیر محمدی تألیف محمد بن بارک الله بطبع رسیده (جلد اول آن در سال ۱۲۸۸ از چاپ در آمده و پنجمین بار که همین جلد به چاپ رسیده در سال ۱۳۲۱ است ولی سایر مجلدات هفتگانه آن بنظر نمی آید که تا این اندازه به زیر چاپ رفته باشد) .

غالباً این چاپها مقدمه ولی الله را ندارند ولی در چاپهایی که در سنوات ۱۲۸۴ و ۱۲۸۵ و ۱۲۹۲ از این کتاب در میروت شده و در چاپ سال ۱۶۹۴ دهلی مقدمه مزبور موجود است.

این تفسیر بنام التفسیر الجمالی علی تزیل الجلالی بتوسط محمد خیر الدین خان حیدر آبادی بترکی نیز ترجمه شده و در سال ۱۲۹۴ در بلاق به چاپ رسیده است.

۲- الفوز الکبیر فی اصول التفسیر (فهرست کتابخانه آصفیه ج ۱ ص ۵۶۶ شماره ۲۵۹ ، فهرست کتابخانه دیوان هند D.P. ستون ۲۵ و D.A. ستون ۲۷۹ الف ، فهرست کتابخانه پیشاور ستون ۴۳ الف) .

چاپهای این کتاب : در چین سوره بسال ۱۲۴۹ ، در لاهور سال ۱۸۸۳ . نسخه

عربی آن در سال ۱۲۹۷ در دهلی با خاتمه ای باسم جامع البیان تألیف معین بن صفی به چاپ

رسیده و گویا کتابی هم که در حاشیه کتاب سفر السعاده فیروز آبادی در قاهره (ظاهراً بسال ۱۸۸۰) طبع شده همین نسخه عربی الفوز الکبیر است.

قسمت پنجم و فصل آخر این تفسیر، که عربی نگاشته شده شرح کلمات و آیات قرآنی است بترتیبی که نازل شده. این قسمت که عنوان علیحده ای دارد با اسم فتح الکبیر بمالابد من حفظه فی علم التفسیر جدا گانه استنساخ و در سال ۱۲۸۹ در لکنهو بچاپ رسیده (رحوع کنید بفهرست عربی کتابخانه خدیوی مصر ج ۱ ص ۲۰۰).

شرح حال ولی الله دهلوی را که بقلم خود اوست هدایت حسین در سال ۱۹۱۲ مجله آسیایی بنگاله از صفحه ۷۵ تا ۱۶۱ بچاپ رسانده. برای ترجمه احوال اورجوع شود ایضاً بکتاب اتحاف النبلاء ص ۴۲۸ و حدایق الحنفیه ص ۴۴۷ و کتاب رحمن علی ص ۲۵۰ و تاریخ ادبیات عرب بروکلمن ج ۲ ص ۴۱۸ و دائرة المعارف اسلامی ج ۱ ص ۹۷۱ و فهرست کتابهای عربی کتابخانه بانکپور قسمت پنجم شماره ۱۲۵).

۳۶- سید قمر الدین اورنگ آبادی، سید قمر الدین بن منیب الله بن عنایت الله اورنگ آبادی (متولد سال ۱۱۲۳/۱۷۱۱/۱۷۱۲ م. در بالاپور نزد بک برهانپور و متوفای سال ۱۱۹۳/۱۷۷۹ در اورنگ آباد) از خاندان سادات خجندیه است که در بالاپور مقیم شده بودند. وی از دوستان غلامعلی آزاد بلگرامی بوده و این مولف در کتاب سبحة المرجان خود (ص ۱۰۱-۱۱۳) ترجمه حال و قسمتی از یکی از کتب عرفانی اورانام مظهر النور نقل کرده است.

از تألیفات او یکی:

۱- نور الکرمین، است در تفسیر آیات ۲۸ و ۲۹ و ۳۳ از سوره سی و سوم قرآن (فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت فارسی ستون ۳۰ و فهرست کتابخانه آصفیه ج ۱ ص ۴۹۶ شماره ۹۱۱) (بدون ذکر نام مولف)، این رساله در سال ۱۳۰۷-۱۳۰۸ بچاپ

۱- در فهرست کتابخانه آصفیه تاریخ وفات سید قمر الدین ۱۲۹۵ مذکور است.

رسیده (فهرست آصفیه ج ۲ ص ۱۳۵۸). دیگر :

۱- رساله جواب سؤالات بعضی ملحدین از ملاحده هندوستان (فهرست آصفیه ج ۲ ص ۱۳۵۸).

۲- رساله نورالظهور (فهرست آصفیه ج ۲ ص ۱۳۴۶).

۳- رساله سؤالات و جواب او به (فهرست آصفیه ج ۲ صفحه ۱۳۴۴).

برای شرح حال اورجوع شود بخزانۀ عامره ص ۳۸۰؛ سبحة المرجان ص ۱۰۱-۱۱۳، و حدائق الحنفیه ص ۴۵۲ و تذکرۀ علمای هند ص ۱۷۰).

۳۷- حافظ غلام مصطفی، حافظ غلام مصطفی بن محمد اکبر تپانیسری دهلوی بنا بگفته خود او در مقدمۀ تفسیرش مولف کتاب بزرگی است در طب بنام طب مصطفوی به علاوه کتابی دارد به عربی باسم هدایع القادریه و تفسیری بفارسی با چند تألیف دیگر در مواضع کلامی. از تألیفات اوست:

۱- بحر العلوم الاملاهیة یا التفسیر المصطفوی که تفسیر ساده ایست و آنرا مؤلف بسال ۱۱۹۱/۱۷۷۸ بانجام رسانده و بیازده علم تقسیم نموده بشرح ذیل : ۱- رسم الخط، ۲- وقوف، ۳۰- تجوید، ۴- قرآت سبع، ۵- تفسیر، ۶- عقائد اهل السنة والجماعة، ۷- فقه، ۸- تصوف، ۹- سلوک، ۱۰- معارف و حقایق، ۱۱- حدیث نبوی [فهرست کتابخانۀ دیوان هند قسمت فارسی ستون ۲ الف (سوره‌های ۱-۲۸)، فهرست کتابخانۀ رامپور نظیر احمد ص ۱۲ که کامل است]

قسمت رسم الخط این کتاب با فرآنهائیکه در سالهای ۱۲۸۲ و ۱۸۶۶ و ۱۲۸۶ لکنهو و در سالهای ۱۲۸۳ و ۱۲۹۲ در دهلوی و در سنوات ۱۲۸۴ - ۱۲۸۵ - ۱۲۹۶ در میروت و در سال ۱۲۸۴ در لاهور بچاپ رسیده بطبع درآمده است.

۲- شفا فی الحکم شرحی است بفارسی از کتاب فصوص الحکم ابن عربی (کتاب بروکلمن ج ۱ ص ۴۴۲)، رجوع کنید به فهرست آصفیه ج ۱ ص ۴۴۸.

۳۸- سلیمان نحیفی، سلیمان بن ابراهیم نحیفی متوفی سال ۱۱۹۹/۱۷۸۴-۱۷۸۵ بنا بر شرح مذکور در فهرست کتابخانه حمیدیه (ص ۱۰۳ شماره ۱۹) مولف تفسیری است بنام:

لطائف النفسیر.

۳۹- محمد رضا همدانی، محمد رضا بن محمد امین همدانی که در سال ۱۸۲۳ م. در تبریز مقیم بوده و با هانری مارتین Henry Martyn مبلغ عیسوی انگلیسی به معاوضه و احتجاج پرداخته صاحب دورساله است، یکی:

۱- الدر المنظّم در بیان آیات قرآنی و قبل از هر آیه باجمال تفسیری از هر يك از آنها بدست داده. این کتاب در سال ۱۲۷۹ در ایران بچاپ رسیده.

۲- ارشاد المظللین فی اثبات نبوة خاتم النبیین (فهرست کتب فارسی براون ستون ۱۰ و ۹ ب).

این رساله را S. Lee تحت عنوان Controversial Tracts با انگلیسی ترجمه کرده. رجوع کنید بکتاب Controversial tracts .. by Heury Martyn تألیف همین شخص که آنرا در سال ۱۸۲۴ در کمبریج (صفحات ۱۱۸ - ۱۲۱) منتشر ساخته است.

۴۰- عبدالعزیز دهلوی، عبدالعزیز دهلوی پسر ارشد ولی الله دهلوی مذکور در شماره ۳۵ است. وی عمر خود را بتألیف و اصلاح دین گذرانده. تولدش بسال ۱۱۵۹ (۱/۱۷۴۶) م. و وفاتش بتاریخ ۱۲۳۹/۱۸۲۴ م. اتفاق افتاده.

کتب مشهور و مرغوب او عبارتند از: ۱- بستان المحدثین، ۲- سرالشهادتین (بعربی). ۳- تحفه اثنا عشریه، ۴- عجاله نافع.

۱- بهمین مناسبت وی خود را نیز غلام حلیم که بحروف ابجد با ۱۱۵۹ برابر است

می نامیده.

۵- **فتح العزیز یا تفسیر عزیزی** در تفسیر سوره‌های اول و دوم (تا آیه ۱۸۰) و سور ۴۷-۹۴. فهرست آصفیه ج ۱ ص ۵۶۶ شماره‌های ۲۹۰ (تفسیر سوره اول و دوم تا آیه ۱۳۵) و ۲۹۳ (تفسیر سوره‌های ۴۷-۹۴)، فهرست نسخ خطی کتابخانه بانکپور ۱۱۴۲ - ۱۱۴۴، فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت فارسی شماره ۲۲ الف (تفسیر سوره‌های اول و دوم تا آیه ۱۸۰) و شماره ۲۲ ج (تفسیر سوره‌های ۴۷-۹۴) و فهرست کتابخانه برلین شماره ۵۲ رساله پنجم که فقط قسمتی از کتاب را حاوی است.

چاپهای این کتاب: بسال ۱۲۸۴ (فقط قسمت ۲۹ ظاهر آ) و ۱۲۴۹. (تفسیر سوره‌های اول و دوم تا آیه ۱۸۰) در کلکته بسال ۱۲۶۸، در لکنهو (فقط قسمت ۳۰ ظاهر آ) در لاهور بسال ۱۲۹۴ (ظاهر آ فقط قسمت ۳۰) و بسال ۱۸۸۱ (ظاهر آ بعضی قطعات) و ۱۸۸۳ (ظاهر آ قسمتهای اول و ۲۹ و ۳۰) و بسال ۱۸۹۰ (قسمت ۲۹) و بسال ۱۸۹۴ (ظاهر آ فقط قسمت ۳۰). در بمبئی در فاصله سنوات ۱۲۹۴ - ۱۲۹۵ (قسمتهای اول و ۲۹ و ۳۰) و بسال ۱۸۸۹ (ظاهر آ فقط قسمت ۳۰). در دهلی بسال ۱۸۸۹ (رجوع شود بصفحه ۲۱) و بسال ۱۸۹۳ (ظاهر آ از صفحه ۱ تا ۳۶ فقط). در فهرست کتابخانه آصفیه از چاپهای سال ۱۲۵۹ و ۱۳۰۰ ذکر می‌گردد ولی محل طبع آنها معین نشده (رجوع کنید بآن فهرست ج ۱ ص ۵۶۶ شماره‌های ۱۴۶ - ۱۴۸ و صفحه ۵۶۴ شماره ۴۰۹).

از قسمتهای ۲۹ و ۳۰ ترجمه‌هایی نیز بزبان اردو انتشار یافته است.

برای ترجمه احوال عبدالعزیز دهلوی رجوع کنید بآثار صنادید ج ۴ ص ۶۹ و اتحاف النبلاء ص ۲۹۶ و کمالات عزیزی (که کتابی است در تراجم احوال بزبان اردو تألیف نواب مبارک علیخان و در سال ۱۸۷۳ در میروت بطبع رسیده) و حدائق الحنفیه ص ۴۷۰ و تذکره علمای هند ص ۱۲۲.

۴۱- رفیع الدین دهلوی، محمد رفیع الدین دهلوی پسر دوم ولی الله دهلوی
 مذکور در فوق مؤلف ترجمه ایست از قرآن بزبان اردو و بعضی تألیفات دیگر.
 وفات وی بسال ۱۲۴۹/۱۸۳۳-۱۸۳۴ اتفاق افتاده^(۱)، از نوشته های او:

۱- بحث در باب آیه ۵۶ از سوره شصتم قرآن که آنرا بسال ۱۲۰۳/۱۷۸۸ تألیف
 کرده (رجوع کنید بفهرست کتابخانه دیوان هند قسمت اردو ۳۰ و قسمت فارسی
 ۱۱۴۵).

۲- بحث در باب آیه اول از سوره شصت و پنجم که ظاهراً از اوست و با احتمال
 قوی باید همان رساله شق القمر باشد که مترجمین احوال وی تألیف آنرا باونسبت
 داده اند (رجوع کنید بفهرست دیوان هند قسمت فارسی ۱۱۴۵).

برای شرح حال او رجوع شود بآثار الصنادید ج ۴ ص ۹۱ و کتاب Garcin de Tassy
 ج ۲ ص ۵۱۸ و حقائق الحنفیه ص ۴۶۹ و تذکره علمای هند ص ۶۶.

۴۲- سید ولی الله فرخ آبادی، سید محمد ولی الله بن احمد علی فرخ آبادی
 مؤلف تاریخ فرخ آباد بسال ۱۲۶۵/۱۷۵۱-۱۷۵۲ در شهر ساندی متولد شده ولی
 چون از سال ۱۱۹۶ ببعد پیوسته ساکن فرخ آباد بوده شهرت فرخ آبادی یافته. وفاتش
 در ۱۲۴۹/۱۸۳۳-۱۸۳۴ اتفاق افتاده است. وی مؤلف:

نظم الجواهر و نقد الترائد است که تفسیر است مشروح، شروع آن بسال
 ۱۲۳۳ و انجام آن در تاریخ ۱۲۴۲ بوده است (رجوع شود بفهرست نظیر احمد ۱۴
 که محل وجود آنرا بدست نداده شامل سور ۲۶-۳۰ یعنی جلد دوم سوم).

برای شرح حال او رجوع کنید بکتاب Garcin de Tassy ج ۳ ص ۲۸۸ و
 حقائق الحنفیه ص ۴۷۱ و تذکره علمای هند ص ۲۵۲ و فهرست نسخ خطی فارسی موزه

۱- حقائق الحنفیه وفات او را بسال ۱۲۳۸ نوشته است.

بریتانیا از ریو ص ۹۵۹.

۴۳- مولوی صفدر علی دهلوی، مولوی سید صفدر علی بن سید حیدر علی رضوی دهلوی که بگفته مولوی خدا بخش مجتهدی صاحب افکاری آزاد بوده و در فیض آباد مقر داشته و بسال ۱۲۵۳/۱۸۳۷-۱۸۳۸ کتاب :

احسن الحدائق را تفسیر در سوره نوازدهم قرآن تألیف نموده است (رجوع کنید به فهرست نسخ خطی فارسی کتابخانه بانکیمپور ۱۱۰۱) و برای شرح حال او کتاب محبوب الالباب ص ۱۲ دیده شود .

۴۴- مولوی محمد سعید اسلمی، مولوی محمد سعید اسلمی نائطی شافعی مدرسی بگفته مولف آصفیه (ج ۲ ص ۱۳۳۶ شماره ۲۷۷) بسال ۱۲۷۲/۱۸۵۵-۱۸۵۶ وفات یافته. رحمن علی مولف تذکره علمای هند میگوید که کتاب تحفه اثنا عشریه عبدالعزیز دهلوی را عبری ترجمه و کتابی نیز بنام **مختصر النجاة** تألیف نموده است . از تألیفات او :

۱- **هی اهل الرحمن** است در تفسیر که فقط دو قسمت اخیر آن در سال ۱۲۶۱ در مدرس بچاپ رسیده.

۲- **الانطباقات الزیادة فی شرح الصغیرة** (رجوع کنید به فهرست کتابخانه آصفیه ج ۲ ص ۱۳۳۶ شماره ۲۷۸ در قسمت کلام فارسی).

برای شرح حال او رجوع شود به تذکره علمای هند ص ۲۲.

۴۵- سید رجب علیخان بهادر، سید رجب علیخان بهادر در اداره حکومتی پنجاب میرمنشی بود ، از تألیفاتش :

۱- **کشف الظباء** که تفسیری است بمذاق شیعه از سوره هفتاد و ششم (سوره الانسان) و بسال ۱۲۶۶ برشته تألیف در آمده (کشف الحجب والاستار شماره ۲۶۴۰).

اما چاپهای این کتاب: در لاهور بسال ۱۸۵۱، در بمبئی بسال ۱۸۶۲ (بضمیمه سراج کبر)، در لودیانا بسال ۱۲۸۵ (ایضاً بضمیمه سراج کبر).

۷- سراج کبر که نیز تفسیر است بمذاق شیعه از سوره هشتاد و نهم (سوره الفجر) و بسال ۱۸۶۷ تألیف شده. چاپهای آن: در لاهور بسال ۱۸۵۱، در بمبئی بسال ۱۸۶۲ (با کشف الغطاء)، در لودیانا بسال ۱۲۸۵ (با کشف الغطاء).

۴- افادات هلیه بشعر که چاپ دوم آن در تاریخ ۱۲۷۹ در بمبئی انتشار یافته.

۴۶- سید محمد عبدالحکیم دهلوی، سید محمد عبدالحکیم بن محمد عبدالحکیم دهلوی در سال ۱۲۹۳/۱۸۷۶ کتاب

تفسیر وجیز را تألیف کرده و آن بسال ۱۲۹۵ در دهلوی بچاپ رسیده است.

۴۷- حکیم سید محمد حسن امروہوی، حکیم سید محمد حسن بن کرامت علی امروہوی یا امروہی که در حدود ۱۲۵۰/۱۸۳۴ - ۱۸۳۵ میزیسته ارشاد گردان فضل حق خیر آبادی و معاصرین او بوده و در تصوف ارادت بسید حضرت شاه صاحب رامپوری میورزیده و بعدها خلیفه او شده. وی مدتی در مدرسه اجمیر درس میگفته ولی بسال ۱۸۸۷ از این کار دست کشیده و بوظیفه‌ای که در حق او مقرر گردیده قناعت ورزیده و گاهی نیز بطبابت مشغول بوده، محمد ادریس نام پانزده کتاب از تألیفات او را [نام] میبرد از آنجمله:

۱- معالمان^۱ الانسار فی مکاشفات الانبیاء یا تفسیر حیدر شاهی که در ۱۲۹۵ در دهلوی بچاپ رسیده.

۲- تأویل المحکم فی منشاہ فصوص الحکم که شرحی است بفارسی از فصوص الحکم ابن عربی، چاپ لکنهو در ۱۸۹۳.

۳- تأویلات و اسخ در تصوف که بسال ۱۸۸۶ در دهلوی چاپ شده (رجوع کنید

۱- معالمان چنانکه مؤلف خود در مقدمه کتاب تصریح کرده جمع معالمان است.

بفهرست کتابخانهٔ آصفیه ج ۱ ص ۴۰۶ (شمارهٔ ۳۰۷ و ۱۰۹۹).

برای شرح حالش رجوع شود بکتاب تطیب‌الآخوان محمد ادریس ص ۷۵.

۴۸- سید محمد صدیق حسن، سید ابوالطیب محمد صدیق بن اولاد حسن^۱ بن اولاد علی حسینی بخاری قنوجی در ۱۹ جمادی الاولی از سال ۱۲۴۸/۱۸۳۲ در بریلی تولد یافته و در دهلی و نقاط دیگر بتحصیل معارف پرداخته سپس سکندر بیگم (وفاتش در ۱۲۸۵/۱۸۵۸) اورا ببهوپال خوانده و سید ابوالطیب از سال ۱۸۷۵ در آن خطه مقیم شده ابتدا سمت ممشیگری یافته و بعد بریاست هیأتی که مأمور تدوین تاریخ بهوپال بوده‌اند معین گردیده‌است.

در ایام سلطنت شاه جهان بیگم سید ابوالطیب ابتدا سرپرست کل معارف کشور بهوپال و بعد با القاب میردبیر و خان میر منشی شاه جهان بیگم شده و در ۱۸۷۱ بیگم اورا بشوهری اختیار کرده و سمت وزارت دوم و لقب معتمد المهام داده است.

یک سال بعد از این ازدواج شاه جهان بیگم این سمت را ملغی نمود و شوهر را بالقاب نواب والا جاه امیر الملک ملقب ساخت و سید صدیق حسنخان کم کم غالب اختیارات ملک را بدست خود گرفت ولی حکومت هندوستان در صدد جلوگیری از این توسعهٔ نفوذ بر آمد و در ۱۸۸۵ اورا معزول و القابش را لغو کرد. وی عاقبت در ۲۰ فوریه ۱۸۹۰ م در بهوپال بدار دیگر شتافت.

۱- سید اولاد حسن قنوجی از ادبای مشهور و از شاگردان عبدالعزیز دهلوی و سید احمد بریلوی (رجوع کنید بجلد اول دائرة المعارف اسلامی ص ۱۹۰) بوده و در جهاد این استاد اخیر خود شرکت کرده (رجوع شود باتحاف النبلاء ۲۳۵ و تذکرهٔ علمای هند که او را سید علی حسن میخواند).

۲- تقریر سلطان بیگم که او در ۲ رجب مطابق ۲۲ فوریه فوت کرده ظاهراً صحیح نیست.

اگرچه در جراید آن عصر علت حزن او را سوء اداره واجحاف ب مردم نوشتند لیکن درزمینه های دیگر نیز بر او خرده هایی گرفته میشد از قبیل اینکه میگفتند که او از صراط مستقیم دیانت منحرف شده بمذهب وهابیه^۱ گرویده است در صورتیکه حقیقه چنین نبوده بلکه تعلق شدید او بطریقه اهل حدیث وانکار تقلید وتمسک بسنن سلف او را بوهابی بودن منتسب ساخته است.

آثار ادبی او بزبانهای عربی وفارسی دارد وفوق العاده زیاد است، تنها دردائرة المعارف اسلامی نام ۲۲۲ عدد از آنها برده شده. مهمترین تألیفات او که مشتمل بر عقاید خاصه وی نیز هست (در همان ایامی که کتاب اکسیر را نوشته) یکی تفسیر عربی است بر قرآن بنام:

۱ افاده الشیوخ بمقدار الناصح والمنسوخ که در سال ۱۲۸۶ تألیف شده

و در تاریخ ۱۲۸۸-۱۲۸۹ در کاو نیور و در ۱۹۰۰ در لاهور بچاپ رسیده است، دیگر:

۱۲ گیسر فی اصول التفسیر (که بحساب جمل با سال ۱۲۸۹ برابر در می آید

اگرچه خود مولف در مقدمه از سال ۱۲۹۰ بعنوان سال جاری نام میبرد). بنای این کتاب بر کشف الظنون حاجی خلیفه وفوز الکبیر ولی الله دهلوی (رجوع شود بعاقبل) نهاده شده ومولف آنرا بعنوان مقدمه بر تفسیر عربی خود بنام فتح البیان فی مقاصد القرآن نوشته است (رجوع کنید بفهرست الس ج ۲ ص ۳۷۰). کتاب اکسیر در سال ۱۲۹۰ در کاو نیور بطبع رسیده است.

از سایر مولفات این مولف در موارد خود نام خواهیم برد.

شرح حال سید صدیق حسنخان بقلم خود در چندین کتاب از مولفات وی هست مثل اتحاف النبلاء در صفحات ۲۶۳-۲۷۱ و اکسیر ۱۱۴ ورقه و ترجمه رساله اردوی ترجمان وهابیه در ۴۵ ورق بعنوان Ainterpreter of wehahisme چاپ کلکته به سال ۱۸۸۴

۱- مداخله اودر امر بدعتی که در آن عصر رایج واز تأثیرات مذهب وهابیه بود موجب

تزلزل وشکست کاب حکومت بهوپال گردید.

و مقدمه مترجم آن.

برای تفصیلات دیگر در باب ترجمه احوال او ایضاً رجوع شود بفرست Ellis ج ۲ مجموعه ۳۷۰ و ۳۷۳ و کتاب تاج الاقبال تألیف شاه جهان بیگم (ترجمه Barstow چاپ کلکته سال ۱۸۷۶) صفحات ۱۴۹-۱۵۹، روزنامه The pioneer بتاریخ ۲۹ اکتبر ۱۸۸۵ صفحه ۱ و روزنامه دلی تلگراف پونه بتاریخ فوق صفحه ۳ الف و The Indian Mirror بتاریخ اول نوامبر ۱۸۸۵ صفحه ۲ ه و روزنامه تایمز هند هفتگی بتاریخ ششم نوامبر ۱۸۸۵ صفحات ۱ و ۱۲ ب و ۱۸ ج و بمقاله‌ای تحت عنوان Affairs ni Bhopal و مقاله دیگری بعنوان Adefense of The Nawab - Consort که ابتدا در دفاع سید صدیق حسنخان از طرف روزنامه اشاعه السنه متعلق باهل حدیث لاهور انتشار یافته و بعد بعنوان ضمیمه روزنامه The advocate of Inudia بسال ۱۸۸۷ در بمبئی منتشر گردیده و روزنامه The poona Observer بتاریخ ۲۲ فوریه ۱۸۹۰ صفحه ۲ ز و The pioneer بتاریخ ۲۵ فوریه ۱۸۹۰ صفحه ۱ ب و بتاریخ ۲۶ فوریه ۱۸۹۰ صفحه ۶ ب و روزنامه تایمز بتاریخ سوم مارس ۱۸۹۰ صفحه ۷، و تذکره علمای هند صفحه ۹۴ و تاریخ ادبیات عرب بروکلمن ج ۲ ص ۵۰۳ و کتاب An account of my life تألیف سلطان جهان بیگم (ترجمه Payne چاپ لندن بتاریخ ۱۹۱۲) صفحات ۱۴۳-۱۴۵ و غیره بایک تصویر از او در مقابل صفحه ۱۴۴) و دائرة المعارف اسلامی تحت عنوان «صدیق حسنخان» و در آنجا از رساله ای بquam «مآثر صدیقی» نام برده می‌شود که آنرا علمی حسنخان پسر او بزبان اردو در فاصله ۱۹۲۴-۱۹۲۵ در لکنهو بچاپ رسانیده است.

۴۹- ضمیمه این قسمت شامل اسامی کتبی است که غالباً (ولی نه تمام آنها)

تاریخ تألیف معین ندارند.

الف - تفسیرهای با نام و نشان یا آنها که میتوان در این ردیف معدودشان کرد

۱ احسن القصص در تفسیر سورة دوازدهم منسوب بمعین الدین جوینی که
بسال ۱۲۸۷ در طهران بچاپ رسیده و در حقیقت از معین الدین فراهی است (رجوع
شود بصفحه ۱۱).

۲ انیس المریدین و روضة المعین در تفسیر سورة دوازدهم تألیف ابونصر
احمد بن احمد بن نصر البخاری (فهرست کتابخانه بانکیمپور قسمت نسخ خطی فارسی
۱۱۰۳ بتاریخ ۱۰۰۱ هجری).

۳ اصدق الایمان (فهرست کتابخانه بانکیمپور قسمت نسخ خطی فارسی ۱۱۰۲
(سوره های ۷-۱۷ بتاریخ ۱۰۳۸).

۴ آثار الاخبار که ترجمه ایست از قسمتی از تفسیر عربی منسوب بامام حسن
عسکری، فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت فارسی ۱۴ (بتاریخ ۱۰۷۸).

۵ بحر الانوار در تفسیر سورة اول بنظم بیجر مثنوی تألیف مظفر علی
نعمه اللهی، فهرست کتابخانه برلین ۷ (۱۲).

۶ بحر المعانی تألیف محمد بن خواجی بن عطاء الله معروف بخاوند میمان،
فهرست کتابخانه بانکیمپور قسمت نسخ خطی فارسی ۱۱۰۴ (سوره های ۶۸-۱۹۴
بتاریخ ۱۰۸۸).

۷ ضیاء التفاسیر تألیف محمد صدیق موسوی خوانساری که در طهران یکبار
در ۱۲۸۵-۱۲۸۶ و بار دیگر در ۱۲۹۹ بچاپ رسید.

۸ انتخاب تفسیر سورة مزمل (سوره ۷۳) تألیف طه قطب الدین قادری

کتابانوی (فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت فارسی ۱۱۶۹).

۹. **اصناف الاقلام واصناف الادب** تألیف سیدحامد حسین (قرن نوزدهم) ۱
در تقریر بعضی از آیات قرآنی بمذاق شیعه و در رد اقوال مخالفین، چاپ لکنهو
بسال ۱۳۱۵.

۱۰. **جامع الصانف البسانی** که تفسیر است صوفیانه از سوره یوسف (سوره
دوازدهم) در شصت فصل تألیف تاج الدین سیف النظر جمال الدین ابوبکر بن احمد بن
محمد بن زید الطوسی (بقول ابوانف) یا تاج الدین ابوبکر احمد بن محمد یزید الطوسی
(بگفته اسعد افندی در فهرست کتابخانه خود)، رجوع کنید بفهرست کتابخانه
اسعد افندی ۹۴ و بایزید ۲۷۷-۲۸۸ و ابوانف ۱۲۴۱.

۱۱. **بحر التفسیر** تألیف مجدالدین خاصه شیرازی (فهرست کتابخانه پیشاور
۱۵۸ که فقط مشتمل بر قسمتهای اول تا دهم است.

۱۲. **جلاء الازهان و جلاء الاسرار** ۲ **فی تفسیر القرآن** تألیف ابوالحسن حسین بن حسن الجزجانی الکازرونی
که تفسیر است بمذاق شیعه تألیف ابوالمحاسن حسین بن حسن الجزجانی الکازرونی
رجوع شود بکشف الحجب شماره ۷۷۱ و فهرست کتابخانه بایزید ۲۱۵-۲۱۶ و بهار
شماره ۱۴۹ (که فقط مشتمل بر سور ۱-۱۶ است و در قرن شانزدهم نوشته شده و شماره
۱۵۰ (سوره ۱۹-۱۱۴ مورخه ۹۷۱ هجری).

۱۳. **کلمات یوسفی** در تفسیر سوره دوازدهم (فهرست کتابخانه پیشاور
۱۰۰ (۳).

۱۴. **کشف الاسرار** تألیف ۳ ابوالفضل احمد بن محمد پزودی (فهرست کتابخانه
اسعد افندی ۱۴۵ و ۱۴۶ در تفسیر سوره های ۱-۶ و ۲۶ و ۱۱۴.

۱- رجوع شود بکشف الحجب والاستار مقدمه مؤلف صفحه ۳

۲- در کشف الحجب والاستار ترتیب این دو جمله مقلوب است.

۳- در کشف الحجب نام تفسیری باین عنوان مذکور است از تألیفات الامام البزدوی.

۱۵. **لوامع التنزیل و صواطع التأویل** که تفسیر است بمذاق شیعه و آنرا سید ابوالقاسم بن الحسین الرضوی القمی^۱ شروع کرده و بعد پسرش سید علی الحائری (طاهراً از جلد ۱۳ به بعد) بشکمیلتش پرداخته و آن در سال ۱۸۸۱ در لاهور بطبع رسیده (رجوع کنید بفهرست کتابخانه آصفیه ج ۱ ص ۵۲۶ شماره های ۱۹۹-۲۰۲ و ۲۴۴).

جلد چهارم این تفسیر (تفسیر سوره های پانزدهم از آیه دوم تا شانزدهم) در فاصله ۱۳۲۴ - ۱۳۲۵ نوشته و ۱۳۲۶ انتشار یافته است، مجلدات ۶ و ۸ و ۹ و ۱۳ (۱۸۹۹-۱۹۰۷) از این کتاب درموزه بریتانیا هست.

۱۶. **لمعة التفسیر** که تفسیر مفید و موجزی است از تمام قرآن (فهرست کتابخانه لیدن ج ۴ ص ۱۷۰۹).

۱۷. **معالم التنزیل** (رجوع کنید بترجمه معالم التنزیل).

۱۸. **مجمع البحار** تألیف مظفر علی نعمه اللهی که آنرا بقصد استنباط جمیع احکام مذهب شیعه از سوره اول قرآن نوشته است (فهرست برلین ۸۱۸)،

۱۹. **مظہر الحق** (فهرست کتابخانه آصفیه ج ۱ ص ۵۶۶ شماره ۲۸۶ و فهرست کتابخانه بانیکپیور قسمت نسخ خطی فارسی ۱۱۲۹ از قرن نوزدهم).

۲۰. **مباح الماشقین** در تفسیر سوره ۹۳ جمع آوری بهاء الدین بن (؟) محمود بن ابراهیم از روی چندین تفسیر و اخبار و احادیث و نوشته های حمیدالدین ناگوری (رجوع شود بصفحه ۷۹). فهرست کتابخانه آصفیه ج ۱ ص ۴۷۸ و فهرست کتابخانه بدلین ۱۸۱۱ و ایوانف ۱۲۹۸ (۱) کرزن ۴۳۵.

۲۱. **المحیط الاکظم فی تفسیر قرآن** تألیف حیدر الحسینی الآملی، رجوع شود بفهرست ایوانف ۱۱۴۲ (۱۱) که فقط استخراج مختصری از آنست.

۱- مؤلف کتاب در عشره هفتم قرن هفتم قرن اخیر در لاهور میزیسته و چند تألیف دیگر رادر موارد خود در همین کتاب نام خواهیم برد.

۲۲ **المستغنی فی التفسیر**^۱ (ظاهراً لغت مانندی است؛) تألیف حافظ‌الدین بخاری (فهرست کتابخانه فاتح ۶۴۵).

۲۳ **قصه یوسف** در چهل مجلس (فهرست قاهره ص ۵۲۳).

۲۴ **قصه یوسف** (ابتدای آن: الحمد لله الذی علی آلائه توفاء ...) رجوع شود به فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت فارسی ۱۲ (ناقص).

۲۵ **راحة المومنین** در تفسیر سوره نور محمد چاپ لاهور بسال ۱۷۸۶.

۲۶ **رمالة الم غلبت الروح** در تفسیر آیات ۱-۲ از سوره ۳۰ بمذاق شیعه (فهرست de Zong ۱۸۲ (۱۱) بتاریخ ۸۶۰).

۲۷ **رسالة اذ قال یوسف لایه** در شرح خواب حضرت یوسف و تفسیر آیه‌های ۴-۶ از سوره ۱۲ بمذاق شیعه (فهرست de Zong ۱۸۲ (۳) بتاریخ ۸۶۰)
 ۲۸ **رسالة الروح** در تفسیر آیه ۸۷ از سوره ۱۷ بمذاق شیعه (فهرست de Zong ۱۸۲ (۵) بتاریخ ۸۶۰).

۲۹ **رمالة شرح مورار به** تألیف غلام جیلانی (فهرست کتابخانه آصفیه جلد اول صفحه ۵۶۶)

۳۰ **ریاض الابرار** تألیف محمد صادق بن عبدالباقی بن عزالدین فرغانی (فهرست آصفیه ج ۱ ص ۵۶۶)

۳۱ **شفا القلوب** و در این کتاب مؤلف بعد از فصلی در فضائل قرآن از آیه ۲۹ از سوره ۳۵ تفسیری صوفیانه می‌آورد. تاریخ تألیف یا تحریر آن ۸۳۳/۱۴۲۹ است (فهرست برلین ۱۸۲ الف).

۱- در کتاب الجواهر المضية ج ۲ ص ۱۲۱-۱۲۳ والفوائد البیهة ص ۱۹۹ نام شخصی بعنوان ابو الفضل محمد بن محمد بن نصر متوفی سال ۶۹۳/۱۲۹۴ برده شده شاید چنانکه عقیده Horn (در مجله ZDMG سال ۱۹۰۰ ص ۲۸۶) است. این شخص همان محمد پارسا

۳۲ **مرورالارواح** فی تفسیر بعض آیات القرآنیة علی الاعتقادات الرافضیة (فهرست قاهره صفحه ۴۰۸).

۳۳ **تبجیل التزیل** تألیف سید ابو منصور محمد بن محمد علی که در دهلی یکبار بسال ۱۸۹۰ (فقط ۵۴ صفحه ظاهرأ) و بار دیگر در ۱۹۰۳ (قسمت اول یعنی تفسیر سورة اول و سورة دوم تا آیه ۲۵۳ ظاهرأ) بچاپ رسیده.

۳۴ **تفسیر ابوبکر بن همز بن ابی الفضل** که فقط تفسیر قسمتهائی از قرآن است (فهرست Ellis - Browne صفحه اول بتاریخ ۸۶۷ هجری).

۳۵ **تفسیر ولی عظیم مخان** بمذاق شیعه (فهرست کتابخانه بهار ۱۵۲-۱۵۴ (سوره های ۱-۹۹) و فهرست نذیر احمد ۱۰ (نصف سوره دوم، کتابخانه میرزا محمد علیخان در لکنهو).

۳۶ **تفسیر امیر الفاتحه** تألیف ملاخیر محمد پشوری چاپ لکنهو بسال ۱۸۹۰ (رجوع کنید بفهرست کتابخانه آصفیه ج ۱ ص ۵۰۲).

۳۷ **تفسیر آیه الکرسی** تألیف محمد باقر بن محمد تقی (مجلسی؟) متوفی سال ۱۶۰۱/۱۰۱۰ - ۱۶۰۲ یا ۱۶۰۳/۱۰۱۱ (رجوع کنید بروضات الجنات ص ۱۱۸ و کشف الحجب شماره ۳۶۰ و غیره). فهرست کتابخانه بانکیپور قسمت نسخ خطی فارسی ۱۱۱۴.

۳۸ **تفسیر آیه الکرسی** یا شرح آیه الکرسی (بنا بنوشته فهرست قاهره ص ۵۲۴ بعد).

۳۹ - **تفسیر آیه شریفه اختلاف** تألیف محمد حسن چاپ لودیانا به سال ۱۸۹۱.

(دنباله حاشیه صفحه پیش)

الحافظی البخاری (رجوع شود بصفحه ۸۲) باشد. اگر [این] عقیده درست شمرده شود این تفسیر را باید همان تفسیر محمد پارسا که سابقاً در صفحه ۸۳ ذکر آن گذشت دانست.

۴۰ **تفسیر وزیر** (؟) تألیف ملاحسین کاشغری (فهرست Rons a Browne ۱۱۹ شامل سوره‌های ۳۶-۳۸ و ۷۸-۸۹ تا آیه ۱۴).

۴۱ **تفسیر بعضی سوره قرآنی** تألیف معین (؟) بن محمد شیرازی (فهرست آصفیه ج ۱ ص ۵۶۲ شماره ۳۰۲).

۴۲ **تفسیر دلیل الرحمن**، تألیف دلیل الرحمن بن خیر الدین (فهرست کتابخانه بانکیپور قسمت نسخ فارسی ۱۱۱۵-۱۱۲۰ (قرن نوزدهم)).

۴۳ **تفسیر مبارکشاه** تألیف مبارکشاه اصفهانی (فهرست کتابخانه نوری عثمانیه ۴۴۴).

۴۴ - **تفسیر قسمتهای قرآن مجید**، تألیف سید محمد حسن چاپ دهلی بسال ۱۸۸۶.

۴۵ **تفسیر صفی**، بنظم از حاجی میرزا حسن علیشاه چاپ طهران بسال ۱۳۰۸ (فهرست آصفیه ج ۱ ص ۵۶۴ شماره ۲۴۱).

۴۶ **تفسیر سوره فاتحه**، تألیف مولوی عابد حسین چاپ بلنشدهر بسال ۱۸۹۴.
۴۷ **تفسیر سوره فاتحه** تألیف ابوبکر حسین خالدی (فهرست کتابخانه اسعد افندی ۸۹).

۴۸ **تفسیر سوره الفاتحه** تألیف السید الحسینی الرضوی عبیدالله خان الدهلوی ملقب بمیر جمعه بهادر طرخان [فهرست اته ۲۶۹۸ (۱)].

۴۹ **تفسیر سوره اناطیناک** (سوره ۱۰۸) تألیف ابوالعصمة محمد معصوم بن بابا سمرقندی، فهرست ایوانف ۹۷۰ (۲).

۵۰ **تفسیر سوره المدثر** (سوره ۷۴)، فهرست اته ۱۷۶۵ (۵).

۵۱ **تفسیر سوره الملک** (سوره ۶۷)، فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت

۵۲ تفسیر سورة المزمل (سورة ۷۳) تألیف غلام جیلانی، فهرست آصفیه ج ۱ ص ۵۶۴ شماره ۳۰۸.

۵۳ تفسیر سورة المزمل، فهرست اته ۱۷۶۵ (۵).

۵۴ تفسیر سورة النبأ (سورة ۷۸) تألیف عبدالرحیم سمرقندی متوفی سال ۱۶۰۹/۱۰۱۸ - ۱۶۱۰ (۶)، فهرست کتابخانه حمیدیه ص ۱۱۰ شماره ۱۵۶

۵۵ تفسیر سورة النبأ، تألیف حمامی زاده، فهرست کتابخانه یحیی افندی ۱۶.

۵۶ تفسیر سورة القدر، (سورة ۹۷) تألیف ابراهیم درویش البخاری (فهرست ایاصوفیه ۴۱۱).

۵۷ تفسیر سورة التوحید (سورة ۹۲) تألیف السیدالحسینی الرضوی عبیدالله الدهلوی (رجوع شود بشماره ۴۸ مذکور در فوق)، فهرست اته ۲۶۹۸ (۲).

۵۸ تفسیر سورة یس تألیف همین شخص، فهرست اته ۲۶۹۸ (۴).

۵۹ تفسیر سورة یس بمذاق شیعه، فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت فارسی ۱۱ الف.

۶۰ تفسیر سورة یس، فهرست کتابخانه اسعدفندی ۱۰۱.

۶۱ تفسیر سورة یس، فهرست کتابخانه بانکپور قسمت نسخ خطی فارسی ۱۱۲۷.

۶۲ تفسیر سورة یس، فهرست کتابخانه چلبی عبدالله ۱۹.

۶۳ تفسیر سورة یس، فهرست کلاسکو (روزنامه مجمع همایونی آسیائی سال ۱۹۰۶ صفحه ۵۹۵ شماره ۱۰).

۶۴ تفسیر سورة یس، فهرست پیشاور ۲۸.

۶۵ تفسیر سورة یس (رجوع کنید به قصه یوسف مذکور در فوق).

- ۶۶ تفسیرات گزیده تألیف فیض محمد پنجابی چاپ بمبئی سال ۱۸۹۹.
- ۶۷ تنویر الدجی فی تفسیر سورة والضحی (سوره ۹۳) تألیف محمد قمر الدین چاپ لاهور سال ۱۹۰۴.
- ۶۸ ترجمه آیه الکرسی (آیه ۲۵۶ از سوره دوم)، فهرست de Zong ۱۸۲ (۴) مورخه، ۸۶۰ هجری.
- ۶۹ ترجمه معالم التنزیل یعنی ترجمه تفسیر امام بغوی معروف، فهرست کتابخانه قره مصطفی ۱۰۰.
- ۷۰ توضیح، فهرست کتابخانه بهار ۱۵۱ (سوره‌های ۱-۲۲)، فهرست ایوانف ۹۶۸ (بانقص مختصری از قرن شانزدهم ظاهراً).
- ۷۱ توضیح (؟) غیر از کتاب مذکور در فوق، فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت عربی ۱۸.
- ۷۲ توضیح (که گویا بایکی از دو نسخه فوق یکی باشد)، فهرست کتابخانه بانکیپور قسمت نسخ خطی ۱۱۳۰ از قرن شانزدهم.
- ۷۳ تحفۃ الهمی هین فی تفسیر پاره هم تنساء تلون بنظم از محمد دفرها دفرها هاری چاپ لاهور سال ۱۹۰۵.
- ۷۴ و سید القبول الی حضرت الرسول (در تفسیر سوره اول قرآن) تألیف عبدالرحیم بن نصر الله العلوی، فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت فارسی ۳۱.
- ۲ - تفسیرهای مختلفی که مؤلفین آنها مشخص نیست
- این قسمت فقط شامل قسمتی از تفسیرهایی است که زمان تألیف و مؤلفین آنها درست مشخص نشده یا قطعاتی از تفسیرهایی که در فهرس آنها را قید کرده‌اند.
- ۱ - تفسیر سوره ۱-۱۷ مطابق عقاید شیعه، فهرست ریو ج ۱ ص ۱۲ ب،

- ۲- تفسیر سور ۱-۱۸ مطابق عقاید شیعه، ذیل فهرست ریو
- ۳- تفسیر از آیه ۴۱ سورۀ نهم تا سورۀ ۱۷ (که تفسیر سورآبادی نیست)،
فهرست بلوشه ۳۱ (قرن سیزدهم).
- ۴- تفسیر از آیه ۷۵ سورۀ هجدهم تا آیه ۲۲ سورۀ ۲۵، فهرست الس وبراون
صفحه اول (قرن سیزدهم یا چهاردهم).
- ۵- تفسیر از آیه ۴۴ سورۀ نوزدهم تا آیه ۵۱ سورۀ ۳۸، فهرست اته ۲۶۹۷
- ۶- (سورۀ ۳۹ ؟) که در قرن یازدهم تألیف شده، مجموعه براون (رجوع
کنید بنوشته Edwards در کتابی که راجع به پروفیسور براون نوشته شده
صفحه ۱۳۸).
- ۷- تفسیر سور ۴۹ - ۱۱۴، فهرست لیدن ج ۴ شماره ۱۶۹۱ (قبل از
۸۷۳ هجری).
- ۸- تفسیر سور ۵۳-۱۱۴ (ظاهراً همان تفسیر سورآبادی) فهرست بلوشه ۳۰
بتاریخ ۸۸۰ هجری.

ج- ترجمه های بی نام

ترجمه هایی که از قرآن بزبانهای فارسی و هندی شده فوق العاده زیاد است و تعداد
تمام آنها از روی فهرستهای مختلف چندان مفید بنظر نمیرسد بهمین جهت ما
در اینجا بدکر نمونه هایی چند از آنها قناعت میورزیم:

- فهرست اهلوارد: ۱۰۳۱ و ۱۰۲۴۶-۱۰۲۴۷، فهرست آصفیه صفحات ۳-۲
- شماره های ۷-۶، فهرست عربی Aumer ۱۶-۱۷، فهرست بانکیپور قسمت نسخ
خطی عربی ۱، ۲، ۱۲۸-۱۴ (۵)، ۱۵-۱۹، ۲۰، ۲۷، ۲۹، ۳۰-۳۱، ۵۸، ۷۲،
۸۲. فهرست بلوشه ج اول ۲۴، ۳۲. فهرست نسخ خطی براون ۱۶-۱۷.

فهرست قاهره قسمت عربی ج ۱ صفحات ۲۹ و ۴۰. فهرست Christensen- Ostrup .
 ۱. فهرست درنی ۱۲ . . فهرست درسدن ۲۵۲ . فهرست آتله ۲۶۷۷ و ۲۹۶۹ .
 فهرست لیدن ۱۶۱۰ - ۱۶۱۱ فهرست لیندزیانا صفحه ۵۷ (۱) . فهرست
 فذیر احمد قسمت نسخ عربی ۳. فهرست ریوج اول ص ۶ الف و ۷ الف و ۸ الف (شش
 نسخه یکی از قرن چهاردهم، یکی از قرن پانزدهم و دوتا از قرن شانزدهم) . فهرست
 روزن قسمت نسخ عربی شماره ۳۳ . فهرست اوپسالا ۳۸۳ . فهرست واتیکان
 ۲۰ (۵۵) .

شماره ۱۸ مذکور در فهرست نسخ فارسی برآون ظاهراً ترجمه ایست که از
 متن قرآنی بریده شده .

تصویر يك صفحه از يك قرآن بتاریخ سال ۶۰۷ هجری باترجمه فارسی در زیر
 هرسطررا Moritz در کتاب خطوط قدیمه عربی Arabic paleograbhy در صفحه
 ۸۷ آورده است همچنین تصویر ۸۵ آن کتاب نیز از قرآنی است بهمین شکل ولی از
 قرن دوازدهم .

ترجمه های چند باقرآنهائی که در شهرهای مختلف بچاپ رسیده بدون ذکر
 مترجم دیده میشود مانند قرآنهائی چاپ طهران در ۱۲۶۰ و ۱۲۷۲ و چاپ بمبئی در
 ۱۲۷۵ و ۱۲۷۹ و چاپ دهلی در ۱۲۸۵ .

ب. لغات قرآن

۵۰- زین الدین بقالی، زین الدین محمد بن علی القاسم البقالی الخوارزمی
 متوفی ۵۶۲/۱۱۶۶-۱۱۶۷ مولف کتابی است بنام :

تراجم الافاظم (رجوع کنید بکشف الظنون ج ۲ ص ۲۸۷۷ و فهرست اباصوفیه
 ۴۶۶-۴۶۶۶ و فهرست de Zong ۱۲۸ (۱) و فهرست کتابخانه فاتح ۵۱۷۶

این کتاب را بعدها صارم بن محمد الاماسی تهذیب و تکمیل نموده است (رجوع

شود بفهرست لیدن ج ۴ ص ۲۶ (بتاریخ ۷۰۰).

۵۱- ابن التاج مولتانی ابوبکر اسحاق بن تاج الدین ابی الحسن [علی ۱] بن علی بن ابی بکر بن ابی سعید الحافظ الصوفی البکری المولتانی الحنفی معروف بابن التاج مولف کتابی است بعربی بنام «مناسک الحجج» (اهلوارد ۴۰۴۶) و کتاب دیگری ایضاً بعربی تحت عنوان: خلاصة الاحکام بشريعة الايمان والاسلام، که خلاصه آن بعربی و فارسی باسم «خلاصة الدين بشريعة الايمان واليقين» مشهور شده (رجوع کنید بفهرست اهلوارد ۱۷۹۸ - ۱۷۹۹). وفات ابن التاج بتاریخ ۷۱۷ در مولتان اتفاق افتاده. تألیف دیگر او موسوم است به:

خلاصة جواهر القرآن فی بیان معانی لفظة القرآن که ترجمه و شرح لغات قرآن است بفارسی (از هر سوره يك لغت ظاهرأ)، فهرست اهلوارد ۸۷۶ مساوی برلین ۳۰ (بخط خود مولف که در ۷۴۴ در قاهره نوشته شده، رجوع کنید بتاریخ ادبیات بروکلمن ج ۲ ص ۲۲۰).

۵۲- میر سید علی همدانی، امیر سید علی بن شهاب الدین همدانی معروف به خلیفه کشمیر، از عرفای معروف و مولف کتاب ذخيرة الملوك و کتب دیگری است که در موارد خود بآنها اشاره خواهیم کرد. وفاتش بسال ۷۸۶ / ۱۴۸۵ رخ داده. وی مؤلف:

فرهنگ میر سید علی است که در فهرست کتابخانه بدلیان ۱۶۵۲ وصف شده (رجوع کنید ایضاً بفهرست ریو ج ۲ ص ۴۴۷ و غیره).

۵۳- میر سید شریف جرجانی، السید شریف علی بن محمد الجرجانی متولد شعبان ۱۳۴۰ / ۷۴۰ در قریه طاعو ۲ نزدیکی استرآباد از شاگردان عالم منطق مبارکشاه و

- ۱- در فهرست اهلوارد چنین آمده ولی در هیچیک از نسخ کتاب او نام مذکور دیده نمیشود اهلوارد (ص ۱۵۴) میگوید که این نام در «اجازه» او آمده است،
- ۲- در دائرة المعارف اسلامی «تاجو» نوشته شده و آن صحیح نیست.

اکمل‌الدین بابر تپی (تاریخ ادبیات برآون ج ۲ ص ۷۰) است و در قاهره خدمت ایشان تلمذ کرده .

در سال ۷۷۹ - ۱۳۷۸ ملا سعد الدین تفتازانی او را بشاه شجاع مظفری معرفی نمود و شاه شجاع تدریس مدرسه دارالشفاء شیراز را باو محول داشت. چون امیر تیمور شیراز را در سال ۷۸۹ مسخر ساخت میرسید شریف را بسمرقند برد ولی بعد از مرگ آن امیر بشیراز برگشت و تا سال فوت خود یعنی ۸۱۶/۱۳ (۱) در همانجا مقیم ماند.

تألیفات میرسید شریف که از پنجاه متجاوز و غالباً عربی است بیشتر کتب درسی یا شروح بر کتابهای درسی منطق و صرف و نحو و معانی و بیان و فقه و فلسفه است از کتب فارسی او باید صرف میر و نحو میر و صفری و کبری نام برد. همچنین:

ترجمان قرآنی ۲ که شرح و ترجمه فارسی غالب لغات قرآنی است بترتیب نزول آنها. فهرست اته ۲۶۹۹ (۸۵۸ هجری) ، فهرست برآون قسمت نسخ فارسی ۱۹، فهرست کتابخانه عاشر افندی س ۱۵۷ شماره ۱۴۲۸ (۴) فهرست ایوانف کرزن ۳۳۸.

این کتاب را بعد ها دیگران بنظم الفبائی در آورده اند و از این نوع دو نسخه بدست است:

۱- از تاج بن محمد بن ابراهیم الهاشمی (فهرست اته ۲۷۰۰ ۳ بتاریخ ۸۵۸ هجری) .

۲- از عادل بن علی بن عادل الحافظ (فهرست برلین ۳۲ ۲) و فهرست کتابخانه

۱- در الفوائد البهیة بنقل از تاریخ عینی ۸۱۴ مذکور است.

۲- حاجی خلیفه از یک ترجمان القرآن نام میبرد و میگوید که همان تراجم الاعاظم (مذکور

در شماره ۵۰) است: رجوع کنید ایضاً بشماره های ۵۴ و ۵۶ و ۶۷

۳- اته از تصادف عجیبی صحبت میدارد که مؤلف شرح آنرا در مقدمه کتاب خود ذکر کرده است.

دیوان هند قسمت فارسی ۵۳۰ که اندکی ناقص است (بتاریخ ۱۱۱۴) .

برای ترجمه احوال میرشید شریف جرجانی رجوع کنید بیغیة الوعاة ص ۳۵۱ و مجالس العشاق ص ۲۹۱ و رشحات ص ۱۰۶ و حبیب السیر ج ۳ ص ۸۹ و الفوائد البیهة ص ۱۲۵ و روضات الجنات ص ۴۹۷ و تاریخ ادبیات بروکلن ج ۲ ص ۲۱۶ و دائرة المعارف اسلامی تحت عنوان «جرجانی» و تاریخ ادبیات براون ج ۳ ص ۵۳۵ .

۵۴- منقاری زاده، یحیی بن عمر منقاری زاده که از سال ۱۰۷۳ تا ۱۰۸۴ شیخ الاسلام قسطنطنیه بوده بسال ۱۰۸۸/۱۶۷۸ - ۱۶۷۸ وفات یافته است . اما مسلم نیست که وی همان منقاری زاده یحیی افندی باشد که کتاب :

ترجمان القرآن را در تفسیر یا ترجمه لغات قرآن (؟) نوشته . فهرست کتابخانه ایا صوفیه ۸۵ (و در اینجا تاریخ فوت مؤلف سال ۱۰۵۳ قید شده) .
(رجوع کنید بخلاصة الآثار ج ۴ ص ۴۷۷ و فهرست نسخ خطی ترکی از ریو ص ۱۵ و تاریخ ادبیات بروکلن ج ۲ ص ۴۳۵) .

۵۵- عبدالحی دهلوی، عبدالحی دهلوی متوفی سال ۱۲۴۳/۱۸۲۸ شاکرد و داماد عبدالعزیز دهلوی مذکور در صفحه ۱۰۷ است و از بزرگترین پیروان مجتهد و مصلح دینی سیداحمد باریلی Barielly بوده (رجوع کنید بدائرة المعارف اسلامی تحت عنوان احمد بن محمد بن عرفان) و بیشتر بتدریس فقه حنفی اشتغال داشته .
از تألیفات او یکی :

لغات القرآن است که يك ، باردر فاصله ۱۳۰۶ - ۱۳۰۷ در جونپور و دوبار در حاشیه قرآنهای چاپ میروت در سالهای ۱۲۸۶ و ۱۲۹۴ بجای رسیده (رجوع کنید - بتذکره علمای هند ص ۱۱۴) .

۵۶- لغات قرآنی دیگر که تاریخ تألیف آنها معین نیست

۱- اساس العلوم تألیف حکیم بن عماد ناگوری ، فهرست رامپور (نذیراحمد)

۲- جامع مفردات القرآن تألیف مراد کشمیری ، فهرست کتابخانه

آفسرای ۹۱ و ایا صوفیه ۲۹۷ (؟)

- ۲ - ترجمان القرآن تألیف ابو جعفر محمد بن محمد بن خلیل الزوزنی (فهرست کتب عربی کتابخانه گوتا ۴۰).
- ۴ - واضح البیان فی لغات القرآن تألیف محمد صالح ، فهرست ایاصوفیه ج ۲ ص ۱۴۶۲ شماره ۵۶ بخط مؤلف .
- ۵۷ - لغات قرآنی که مؤلفین آنها مشخص نیست
- ۱ - شماره ۴۸۳۷ از فهرست ایاصوفیه .
- ۲ - فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت فارسی صفحه ۵۶۲ الف .
- ۳ - جواهر القرآن ، فهرست آصفیه ج ۲ ص ۱۴۵۲ شماره ۲۶۴ که از ابتدا ناقص است ،
- ۴ - خلاصه متغای المعانی ، فهرست انه ۲۸۰۱ و فهرست ایوانف کرزن ۳۴۶ ،
- ۵ - متغای المعانی ، فهرست کتابخانه بانکیپور قسمت نسخ خطی فارسی ۱۱۶۴ (بتاریخ ۱۲۵۰ هجری) چاپ باریلی بسال ۱۸۶۶ ،
- ۶ - رساله فی معرب الفاظ القرآن والحديث ، فهرست قاهره ص ۵۳۳ .
- ۷ - ترجمان القرآن ۱ ، فهرست برلین ۲۳۲ (۸) که فقط قسمتی است ،
- ۸ - ترجمان القرآن ۱ ، فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت عربی ۹۸۴ که قسمت آخر آن افتاده .

تجوید و قرائات

کتاب معروف شاطبی متوفی سال ۵۹۰/۱۱۹۴ بنام حرز المعانی ووجه التهانى
یا القصيدة الشاطبيه یا الشاطبيه (تاریخ ادبیات بروکلمن ج ۱ ص ۴۰۹) در قرائت قرآن هم
بفارسی ترجمه و شرح شده و هم التقاطاتی از آن بعمل آمده :

الف - ترجمه‌های آن

- ۱ - برای همین عنوان رجوع کنید بصفحات ۱۲۶ و ۱۲۷

- ۱ - متن با ترجمه فارسی ، فهرست کتابخانه والده عتیق جامعی ۲۰.
- ۲ - استخراجی از ترجمه آن ، فهرست فلوکل ۱۶۳۷ اوراق ۴ب - ۷الف ،

ب - شرح آن

- ۱ - ابضاح المعانی فی شرح حرز الامانی که بسال ۱۰۹۹ در مکه نوشته شده ، فهرست کتابخانه پیشاور ۱۰۹۷ (ب)
- ۲ - ایجاز المعانی فی شرح حرز الامانی تألیف حسین بن عثمان ، فهرست آصفیه ج ۱ ص ۳۰۶ شماره ۴۶ ،
- ۳ - کشف الامانی فی صبح الثانی ، تألیف محمد بن عبدالله بن محمود ، فهرست ایاصوفیه ۵۷ ،
- ۴ - قطبیه شرح شاطبیه ، فهرست پیشاور شماره ۱۰۷۹ .
- ۵ - شرح قصیده شاطبیه بنظم ، فهرست ایاصوفیه ۳۴
- ۶ - شرح قصیده شاطبیه (مثنوی) ، فهرست کتابخانه امیر کمانکش ۱۵ مکرر

۷ - مگندر شاهی ، فهرست کتابخانه پیشاور ۱۰۹۱

- ۸ - ترجمه الجریده فی شرح القصیده تألیف قاسم بن ابراهیم بن محمد قزوینی ، فهرست کتابخانه بانکپور قسمت نسخ خطی فارسی ۱۱۶۷ (قرن شانزدهم) ، فهرست Decourdemanche ج ۲ قسمت عربی ۶۳۱۴ (بتاریخ ۸۷۰ هجری) ، فهرست پیشاور ۱۰۹۶ .

ج - التقاطات از آن

- ۱ - فهرست از ۲۷۰۲ (۲)
- ۲ - رجوع کنید بملقطات حرز الامانی تحت شماره ۵۹ که ذیلا بیاید
- ۳ - فهرست Deceurdcmanche قسمت فارسی ۱۶۷۳ (۱۵) ،

۵۹ - شریف محمد سمرقندی، الشریف محمد بن محمود بن محمد بن ۱ احمد بن علی السمرقندی البغدادی ۲، گفته حاجی خلیفه نواده ناصرالدین [محمد بن یوسف الحسینی السمرقندی ۳] است که در ۱۱۶۱/۵۵۶ وفات یافته و بهمین جهت نباید خیلی دیرتر از سال ۱۲۰۰ میلادی اسمورسمی پیدا کرده باشد. از تألیفات او:

۱ - **المبصر طوالمضبط فی القراءات السبع** (رجوع کنید بکشف الظنون ج ۵ شماره ۱۱۳۳۲ و فهرست نذیر احمد ۳) کتابخانه احمدانه مرادآبادی).

۲ - **ملقط حزن الایمانی** ۴ که منظومه ایست مبتنی بر رساله شاطبیه (رجوع کنید بعدد ۵۸) و آن شرحی دارد بنثر بنام منشور ملقط حزن الایمانی تألیف محمد بن احمد سنائی، فهرست برلین ۱۸۱ (۴) و ظاهراً «کتاب قراءات» مذکور در فهرست اته تحت شماره ۲۷۰۲ نیز تألیف همین مؤلف است.

۶۰ - **حافظ رومی**، حافظ رومی محمد بن یوسف الظهیر در سال ۷۷۶/۱۳۷۴ - ۱۳۷۵ در خوارزم کتابی نوشته است بنام **مطلوب القاری** بنظم در قراءات مختلفه در ۷۸۰ بیت، فهرست نذیر احمد ۵ (رامپور).

۶۱ - ترجمه های مقدمه الجزریه کتاب منظوم محمد بن محمد الجزری متوفی سال ۸۳۳/۱۴۲۹ را در قراءات قرآن که معمولاً بمقدمه الجزریه معروف است (تاریخ ادبیات بروکلن ج ۲ ص ۲۰۲) از عربی بفارسی تحت عنوان:

فرائد الفی ترجمه کرده اند (فهرست آصفیه ج ۱ ص ۳۰۶ شماره ۴۵ و فهرست بانکیمپور قسمت نسخ خطی فارسی ۱۱۶۸ ب بتاریخ ۱۱۴۵ هجری و فهرست ابوانف ۹۷۲).

ترجمه دیگری از همین کتاب بتوسط عبدالرحمن بن برهان الدین بن عبدالله الصباغ الحقی الله عوزی بعمل آمده بنام **ترجمه المفید فی مقدمه النجید** (فهرست

۱ - در فهرست نذیر احمد چنین است ۲ - در فهرست نذیر احمد بهمین شکل است ولی با تردیدی ۳ - رجوع کنید بتاریخ ادبیات عرب بروکلن ج ۱ ص ۳۸۱ و ۱۳۰۴ - نام مؤلف در این کتاب محمود بن محمد بن احمد السمرقندی الشریف مذکور است

کتابخانه بانکیپور قسمت نسخ خطی فارسی (۱۱۶۸).

شرح همین کتاب بتوسط مقتی محمد احسن بامتن عربی و شرح زکریا الانصاری
یک بار در سال ۱۲۸۸ در پشاور و سه بار در سال ۱۸۸۱ و ۱۸۸۷ و ۱۸۸۸ در دهلی و یک بار
هم در سال ۱۹۲۱ (ظاهر آ) در لاهور بچاپ رسیده.

۶۲ - ابن عماد که ظاهراً همان شاعر معروف بهمین رسم است (رجوع کنید
بذیل فهرست ریو شماره ۴۸ و ۳۴ دوم بار). وی در سال ۸۰۳/۱۴۰۰-۱۴۰۱ منظومه‌ای ساخته
است در قرائت قرآن بنام:

خلاصة التنزیل (- التجوید) (فهرست ابواب ۵۹۸).

۶۳ - طاهر اصفهانی که بدون شبهه همان طاهر بن عربشاه اصفهانی است که
بقول حاجی خلیفه در کشف الظنون (ج ۶ شماره های ۹۴۷۵ و ۹۴۸۶) در سال ۷۸۶/۱۳۸۴
- ۱۳۸۵ تولد یافته، وی مؤلف دو کتاب است یکی بنام:

۱ - در الفرید فی علم [یا هر وقت] التجوید، فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت
فارسی ۳۲ الف و فهرست کتابخانه پشاور ۱۰۸۳، دیگری باسم:

۲ - منهل العطشان فی رسم القرآن که آنرا بسال ۸۴۷ باسم شاهرخ نوشته،
فهرست کتابخانه پشاور ۱۰۹۵ (۲) و فهرست کتابخانه عمومی ۲۰۸.

ظاهراً کتب و رسائل ذیل نیز از همین شخص باشد، یکی کتاب «قرآن قرائه
الصبح» که در فهرست کتابخانه ایاصوفیه ۴۴ بحافظ اصفهانی نسبت داده شده، دیگر
«رسالة مفرد همین» که در فهرست کتابخانه عمومی ۲۱۳ آنرا بطاهر حافظ منسوب
داشته‌اند. همچنین محتمل است که «رسالة تجوید» ملامحمد طاهر قاری (فهرست
آصفیه ج ۱ ص ۳۰۶ شماره ۴۸) و «تجوید لاینفک» ملامحمد طاهر که بعد از آن بیاید نیز
از تألیفات همین طاهر اصفهانی باشند.

۶۴ - یار محمد سمرقندی، یار محمد بن خداداد سمرقندی بنام ابوالغازی عبیدالله
بهادرخان شیبانی حکمران ماوراءالنهر از سال ۹۳۹ تا ۱۰۳۳/۹۴۶ - ۱۰۳۹ کتابی
تألیف کرده است بعنوان:

قواعد القرآن، فهرست آصفیه ج ۱ ص ۳۰۸ شماره‌های ۹۲۲ و ۹۶ و ۱۰۹ و فهرست کتابخانه بانکپور قسمت نسخ خطی فارسی ۱۱۷۱ (قرن شانزدهم)، ۱۱۷۲ (۱۱۸۹ هجری)، فهرست Decourdemanche ج ۲ قسمت فارسی ۱۶۷۳ (۲-۳)، فهرست اته ۲۷۰۳، فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت فارسی ۳۳ الف، فهرست ایوانف ۴-۹۷۳ ایوانف-کرزن ۳۳۹ (۱) فهرست ریوج ۲ صفحه ۸۰۳ که فقط قسمتی از آن است.

۶۵ - عمادالدین استرآبادی، عمادالدین علی الشریف القاری الاسترآبادی کتابی در تجوید بنام شاه طهماسب صفوی (۹۳۰-۹۷۴/۱۵۲۴-۱۵۷۶) نوشته است بنام: **تحفه شاهای** در قرات مختلفه عشر سوره‌های اول و صد و دوازدهم قرآن و فهرست برلین ۴ (۳)، فهرست ایوانف ۱۹۷۵، ایوانف کرزن ۳۴۰،

ظاهر ارساله قرات از همین مؤلف که در فهرست آصفیه ج ۱ ص ۳۰۶ شماره ۶۴ و فهرست بانکپور قسمت نسخ خطی ۱۱۷۰ (بتاریخ ۱۱۶۸) وصف شده همین تحفه شاهای باشد.

برای شرح حال اورجوع کنید بهفت اقلیم شماره ۱۱۶۸.

۶۶ - حافظ کلان بخاری، حافظ کلان بخاری بنام عبدالله بهادر خان (ظاهر آهمان عبدالله خان امیر دوم از ملوک شیانیة بخارا که از ۹۹۱ تا ۱۰۰۶/۱۵۸۳-۱۵۹۸ امارت میکرده) کتابی نوشته تحت عنوان:

الدرة الفریدة، فهرست آصفیه ج ۱ ص ۳۰۶ شماره ۸۹ و فهرست نذیر احمد (محمد محدث در رامپور)

۶۷ - رضی الدین عبدالمجید، رضی الدین ابوالخیر عبدالمجید در سال ۱۰۲۲/۱۶۱۳-۱۶۱۴ کتابی تألیف نموده است باسم:

القول المجید لتجوید کلام الله المجید، فهرست نذیر احمد ۲ (رامپور).

۶۸ - نورالدین محمد قاری، نورالدین محمد قاری در عهد سلطنت جهانگیر

۱- اگرچه عبارات اول در دو نسخه برلین و کلکته مختلف است لیکن دو نسخه‌ای که برچو ایوانف وصف آنها را کرده اند یکی است.

(۱۰۱۴-۱۰۳۷/۱۶۰۵-۱۶۲۸) کتابی تألیف نموده بنام :

مقصود القاری ۱، فهرست آصفیه ج ۱ ص ۳۰۸ شماره ۷۹، فهرست برلین ۷۳ (۵)،

فهرست بهار ۱۵۶ (۵)، فهرست کتابخانه دیوان هند ۱۴۳۵ و اوراق ۶-الف و ۲۳-۳۵ فهرست ایوانف کرزن ۳۴۱.

کتاب مقصود القاری چهار بار در لکنهو به چاپ رسیده در سال ۱۲۹۰ و ۱۸۸۶ (در ضمن مجموعه‌ای از چهار ساله) و ۱۳۰۸ و ۱۸۹۵ (در ضمن مجموعه بیست رسائل قرائت).

۶۹- قاسم جونیوری، قاسم جونیوری مؤلف کتابی است بنام شاه جهان (۱۰۳۷-۱۰۶۹/۱۶۲۸-۱۶۵۹) بعنوان :

خلاصه قرآت، فهرست ایوانف کرزن ۳۴۲.

۷۰- قاری ابوالقاسم، قاری ابوالقاسم مؤلف کتابیست بتاریخ ۱۶۵۱/۱۰۶۱

بنام :

نظم اللہالی فی تجوید کلام المتعالی، فهرست آصفیه ج ۱ ص ۸۰۳ شماره‌های

۱۰۱ و ۸۰.

۷۱- مصطفی قاری، مصطفی بن ابراهیم قاری^۲ مؤلف کتابیست بتاریخ ۱۰۶۷/۱۶۵۶

باسم :

۱- تحفہ الابرار، فهرست آصفیه ج ۱ ص ۳۰۶ شماره ۵۸ (۱).

۱- این کتاب مین کتاب «زبدۃ القراءۃ» تألیف قوام الدین بن سید عبداللہ بخاری است (رجوع

شود به فهرست کتابخانه دیوان هند، کتب فارسی دهلی ورق ۳۳) بنا بر این بنظر میرسد که

مقصود القاری سرقتی باشد از آن کتاب

۲- اعجاز حسین اشتباماً نام او را ابراهیم بن مصطفی نوشته

اعجاز حسین (شماره ۴۷۰) میگوید که این کتاب خلاصه ایست از :

۲- **تحفة القراء** [فی قراة العاصم ۱] که آنرا بسال ۱۰۶۷ در اصفهان تألیف و بشاه عباس ثانی تقدیم نموده است (کشف الحجب والاستار شماره ۴۷۰)، فهرست آصفیه ج ۱ ص ۳۰۶ شماره های ۲۰ و ۸۳ (هتممه)، ۱۰۴، فهرست برلین ۱۸۱ (۱۳)، فهرست بلوشه ج ۱ ص ۳۴. وی کتاب دیگری نیز دارد بعنوان ،

۳- **ارشاد القاری**، فهرست کتابخانه بانکپور قسمت نسخ خطی فارسی ۱۱۶۵

(بتاریخ ۱۱۳۴ هجری).

۷۲- **سید احمد کوه گیلوئی**، سید احمد بن رکن الدین حسینی کوه گیلوئی

که بنام ابوالحسن قطبشاه (۱۰۸۳-۱۰۹۸/۱۶۷۲-۱۶۸۷) کتابی تألیف کرده است باسم :

حیة القاری، شروع آن در سال ۱۰۸۳/۱۶۸۲-۱۶۷۳ در حیدرآباد و اتمام آن

در ۱۰۹۸/۱۶۸۴ بوده، فهرست آصفیه ج ۱ ص ۳۰۶ شماره ۱۰۸، فهرست ایوانف کرزن ۳۴۳.

۷۳- **عبدالرحمن بن یوسف**، عبدالرحمن بن یوسف در عهد اورنگ زیب (۱۰۶۹-

۱۱۱۹/۱۶۵۹-۱۷۰۷) کتابی تألیف نموده بنام :

مهرقة القراء، فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت فارسی ج ۳۴ و ۳۵.

۷۴- **نعمة الله لاهوری**، نعمة الله بن رحمة الله لاهوری در محرم ۱۰۸۹/۱۶۷۸ یعنی

در عهد اورنگ زیب کتابی ساخته است بعنوان :

مفید القراء، فهرست آصفیه ج ۱ ص ۳۰۸ و فهرست اته ۲۷۰۵.

۷۵- **میر سید علی ختلانی**، میر سید علی بن میر سید محمد ختلانی معروف بمیر

منجم از سادات زرآب کتابی نوشته است بنام اورنگ زیب باسم :

نجات القاری در طرز ادای آیات قرآنی و قرآئت آن بروایت عاصم، فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت فارسی ۳۳ ج.

۷۶ - کتاب نظم حاسم در سال ۱۶۸۷/۱۰۹۹ که بحساب جمل با «نظم حاسم» برابر است، این کتاب در قرائت قرآن تألیف شده، فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت فارسی ۴۴ ز.

۷۷ - سید قاسم علی، سید قاسم علی در سال ۱۷۸۱/۱۱۹۶ با مرعش محمدافاض الدین الحسنی کتابی تألیف کرده است با اسم: **رقعة القاری**، فهرست بهار ۱۵۶ (۶).

۷۸ - قادر بخش پانیپتی، قادر بخش پانیپتی که در حدود ۱۲۰۰ میزیسته کتابی دارد بنام:

مختصر النجی، مجموعه حکومتی مجمع آسائی بنگاله ۱۹۰۳-۱۹۰۷ شماره ۹۰۶.

۷۹ - قوانین الحفصیه، در سال ۱۷۹۳/۱۲۰۸ بنام تیموسلطان میسور کتابی بنام: **قوانین الحفصیه** تألیف شده، فهرست ۲۷۰۸ و فهرست ایوانف ۹۸۳ (۱).

۸۰ - التکمیل فی قراءۃ التنزیل، در سال ۱۸۴۱/۱۲۵۷ کتابی با اسم، **التکمیل فی قراءۃ التنزیل** تألیف یافته است، فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت فارسی ۳۴ الف.

۸۱ - سعدالله مراد آبادی، محمد سعدالله مراد آبادی (متولد سال ۱۲۱۹/ ۱۸۰۴-۱۸۰۵ و متوفی سال ۱۸۷۷/۱۲۹۴) بعد از آنکه تحصیلات خود را در رامپور نجیب آباد و دهلی با تمام رساند در سال ۱۲۴۶ در لکنهو مقیم گردید و بعلا کمال دانش بمدرسی مدرسه شاهی و شرکت در ترجمه قاموس که تاج اللغة نامیده شد سپس هفتی دربار کوتوال گردید بعد از خلع واجد علیشاه نواب یوسف علیخان او را برامپور

- خواست و او را مفتی آنجا کرد وی عربی و فارسی مؤلفات بسیار دارد از جمله :
- ۱ - نوادر البیان فی علوم القرآن در ذکر فوائد روایت قرآن که دو بار بسالهای ۱۸۷۴ و ۱۹۰۰ در لاهور بچاپ رسیده .
- ۲ - خلاصه النوادر که خلاصه کتاب فوق است و در لکنهویک بار سال ۱۲۶۳ در ابتدای قرآنی و بار دیگر در همانجا بدون تاریخ بچاپ در آمده است .
- برای شرح حال اورجوع کنید بحدائق الحنفیه ۴۸۸ و تذکره علمای هند ۷۴ .
- ۸۲ - چند کتاب دیگر که غالباً زمان تألیف آنها مشخص نیست .

الف - کتب با عنوان

(در طبقه بندی ابن قسم کتب آنها را هم که عنوان رساله قراعت دارند ، غیر مشخص و بی عنوان فرض کرده ایم) .

- ۱ - هجائب النجود تألیف عباد الله ، فهرست ادینبورگ ۱۷۸ .
- ۲ - فاتح در فاتحه تألیف جلال الدین محمد بن عبدالجلیل بن محمود بن محمد الصادقی (؟) فهرست ایوانف کرزن ۳۳۹ (۲) .
- ۳ - هادی تجوید منظوم که چاپی از آن بدون ذکر تاریخ و محل طبع بعمل آمده . فهرست آصفیه ج ۱ ص ۳۰۸ شماره ۱۱۹ .
- ۴ - حل متشابه مزوج (در موارد وقف) تألیف محمد بن یوسف الحافظ الاصفهانی ، فهرست کتابخانه بانک کیوور قسمت نسخ خطی فارسی ۱۱۶۹ (قرن هفدهم) .
- ۵ - حیاة الفوائد تألیف محمد بن حسن علی کوساری معروف بعلی القاری ، فهرست اته ۲۷۰۴ ، فهرست ایوانف ۹۷۶ .
- ۶ - جدول المبین (؟) فهرست ایوانف ۹۸۵ .
- ۷ - کامل النجود تألیف امیر عزالدین محمد بن بهاء الدین الجوری که

بدرخواست رشید بن بهرام بن رشید بن محمد الهروی نوشته شده و بسال ۱۲۸۹ با کتاب عربی تبعید الضاد عن صوت الضاد تألیف محمد شاه یکجا در دهلی بطبع رسیده ، فهرست Decourdemenche ج ۲ قسمت فارسی ۱۶۷۳ (۱۲) که قصیده ایست از همین مؤلف (رجوع کنید بصفحه ۱۳۹ شماره ۲) و ایضاً ج ۲ قسمت فارسی ۱۶۷۳ (۶) (تألیف محمد صادق؟) و فهرست بلوشه ۱۵۵ (۳) که ظاهراً شروخی بر این کتاب یا قصیده ای شبیه بآن است .

۸ - **کنز اللغات فیما یشاع الیه تصحیح المصاحف** ، فهرست قاهره ص ۴۰۷ (دو نسخه بتاریخ ۱۲۱۵ و ۱۲۳۰) .

۹ - **کنز القراء** ، فهرست بیضاور ۱۰۹۷ ج .

۱۰ - **مخازنه الرمی** ۴ تألیف عثمان بن عبدالرحمن طالقانی ، فهرست آصفیه ج ۱ ص ۳۰۶ شماره ۲۳ .

درقرآنی که در سال ۱۲۹۸ بچاپ سنگی درآکره انتشار یافته مستخرجاتی از کتابی که همین نام را دارد هست .

۱۱ - **معدن الاسرار** تألیف نظام بفارسی ، فهرست آصفیه ج ۱ ص ۳۰۸ شماره ۱۰۵ .

۱۲ - **مجمع القواعد** تألیف امام بن احمد بن امام الکوجابی ، فهرست گوتن ۲ (۵) .

۱۳ - **مجموعه فیروزشاهی** ۱ ، فهرست آصفیه ج ۱ ص ۳۰۸ شماره ۱۱۰ .

۱۴ - **منظر القاری** تألیف حافظ اختری (؟) ، فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت اردو ۷۰ الف .

۱۵ - **مخروب القاری** تألیف عبدالله بن احمد بن بایز بدکلیانی ، فهرست ایوانف ۹۸۵ (۳) .

۱ - تألیف این کتاب بلاشبه در عهد فیروز شاه تغلق (۷۵۲-۷۹۰/۱۳۵۱-۱۳۸۸) بانجام رسیده است .

این کتاب يك بار بسال ۱۶۸۶ در دهلی و دوبار هم در ۱۳۰۸ و ۱۸۹۵ (در ضمن مجموعه بیست رسائل قراعت) بچاپ رسیده .

۱۶ - **هفتید النجوى** ، فهرست آصفیه ج ۱ ص ۳۰۸ شماره ۹۵ .

۱۷ - **مختصر فی بیان تجرید الفرقان** تألیف محمد چاپ دهلی بسال ۱۸۸۶

۱۸ - **منتخب النجوى** بنظم ، فهرست ایوانف کرزن ۳۴۵ (۲) .

۱۹ - **قرل فضل در وقت و رسل** تألیف میر آقا چاپ لکنه ۱۸۹۳ ،

۲۰ - **رغائب الالباب** تألیف محمدرضا علی بن سخاوت علی بفارسی ، فهرست آصفیه ج ۱ ص ۳۰۶ شماره ۷۳ .

۲۱ - **ملك الیان فی کشف دشکرات القرآن** تألیف محمد جعفر که فهرستی

است از قسمتهائی از قرآن که در قرائت آنها سهولت اشتباه رخ میدهد ، چاپ بمبئی سال ۱۳۰۹ .

۲۲ - **تیسیر القاری** تألیف نور الحق چاپ لکنه بسال ۱۸۹۵ .

۲۳ - **تجرید فی احکام النجوى** ، فهرست آصفیه ج ۱ ص ۳۰۶ شماره ۶۲ .

۲۴ - **تجريد محمدی و تجريد اسماءى و رسالذنون قیطنی** تألیف حاج محمد

وحاج فتح محمد خان چاپ لاهور بسال ۱۹۱۳ .

۲۵ - **تفهيم نوریه** تألیف فارسی عبد الرحمن پانی پتی که بسال ۱۲۸۳ بچاپ رسیده

ولی معلوم نشد در کجا ، فهرست آصفیه ج ۱ ص ۳۰۶ .

۲۶ - **تفهيم السیاط** تألیف نمره بن عمر معروف بسکندز (رجوع کنید بشماره

۲۸) فهرست کتابخانه بدلیان ۱۳۴۱ (۳)

۲۷ - **تفهيم الرسماني** ، فهرست کتابخانه بانکپور قسمت نسخ خطی فارسی

۱۱۶۶ (قرن نوزدهم) .

۲۸ - زینة القاری تألیف نصره بن عمر معروف بسکندر (رجوع شود بشماره ۲۶) فهرست کتابخانه بدلیان ۱۲۴۱ (۲) و فهرست بهار ۱۵۶ (۴) (؟) فهرست اته ۲۸۰۲ (۱۰) و فهرست کتابخانه دیوان هند ۱۴۳۵ اوراق ۹ - ۲۱ و ۴۱ ب - ۴۷ الف ۷۹ - زینة القاری بنظم، فهرست بهار ۱۵۶ (۲) .

۳۰ - زینة القاری، فهرست بهار ۱۵۶ (۳) .

۳۱ - زینة القاری بنظم (که کوبا غیر از شماره ۲۹ مذکور است) فهرست ایوانف کرزن ۳۴۵ (۱) .

۳۲ - زینة القراوة ۱ که بتوسط قوام الدین محمد بن سید عبدالله بخاری در احمدآباد تألیف شده، فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت فارسی ۳۳ ح (تاریخ تألیف یا استنساخ نسخه ۱۱۸۲ است) .

ب - کتبی که عنوان مخصوصی ندارند ولی

مؤلفین آنها معلوم است

۱ - در باب قراآت سبع تألیف حافظ اصفهانی (یا طاهر اصفهانی ؟) رجوع کنید بشماره ۶۳ مذکور در فوق و فهرست ایاصوفیه ۴۴ .

۲ - ابتدای قصیده ای در هفت بیت از حافظ عزالدین (رجوع کنید بصفحه ۱۳۷ شماره ۴۷) در باب آنچه برای يك نفر قاری قرآن رعایت آن لازم هست، فهرست کتابخانه کوتا ۲ (۷) .

۳ - اشعاری از لطف الله بن احمد در موضوعات قرآنی و طرز قراآت آن بترتیب ذیل ۱ - فهرست اسامی قراء سبع و روایات ایشان ۲ - ترتیب معمولی سور قرآنی ۳ - سور قرآنی بترتیب تاریخی ۴ - سجده های قرآن ۵ - موارد وقف ۶ - وقوف غفران . فهرست

۱ - بغیر از مقدمه این کتاب عین کتاب مقصود القاری نورالدین محمد مذکور در صفحه ۴۲ است .

کتابخانه دیوان هند ۱۴۳۵ اوراق ۱۶ ب - ۲۹ الف و ۴۰ ب . قسمتهای ۲ و ۳ در مجموعه بیست رسائل قراآت در سالهای ۱۳۰۸ و ۱۸۹۵ در لکنه‌و بطبع رسیده .

۴ - رسالهٔ تجوید تألیف محمد معصوم ، فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت عربی ۹۳ ب .

۵ - رساله در تجوید تألیف محمد بن علی حسینی که در مقدمه قرآنی در فاصله سالهای ۱۲۸۵-۱۲۸۸ در طهران بچاپ رسیده (فهرست Ellis ج اول ۸۸۴) .

۶ - رساله در تجوید تألیف محمد زمان بن حاج محمد طاهر تبریزی فهرست Ross and Browne ۱۲۰ .

۷ - رسالهٔ تجوید تألیف ملا محمد طاهر قاری (ظاهرأ همان طاهر اصفهانی) مذکور در صفحه ۴۱ (قبلاً) فهرست آصفیه ج ۱ ص ۳۰۶ شماره ۴۸ .

۸ - رسالهٔ در تجوید قرآن تألیف رضاقلی ، فهرست لیدن ۱۶۴۹ (بتاریخ ۱۰۶۵ هجری) .

۹ - کتاب قراآت تألیف يك نفر سمرقندی (ظاهرأ همان محمد بن محمود مذکور در صفحه ۱۳۰ قبلاً) ، فهرست ات ۲۷۰۲ ج ۱ (تاریخ نسخه ۱۵۰۲/۹۰۷) .

۱۰ - مختصر در علم تجوید تألیف حاج شکر الله یا استاد شکری ، فهرست ایوانف ۹۸۴ .

۱۱ - قواعد در طرز ادای آیات قرآنی تألیف زین العابدین سبزواری که در آخر قرآنی در فاصله سالهای ۱۲۸۵-۱۲۸۶ در طهران بچاپ رسیده .

ج. کتبی که نه عنوان مخصوصی دارند و نه مؤلفین

آنها مشخص است

اول - در تجوید و قرائت بطور کلی

- ۱ - بعضی از هفت مقدمه عربی و فارسی که بقرآن چاپ دهلی در سال ۱۲۹۲ منظم است.
- ۲ - منظومه‌ای در تجوید که برای شخصی بنام عبدالرؤف ساخته شده ، فهرست بهار ۱۶۶ (۱) .
- مستخرجاتی از این منظومه بعنوان اشعار منتخب از قصیده‌القرآن در مجموعه بیست رسائل قرائت در سالهای ۱۳۰۸ و ۱۸۹۵ در لکهنو بطبع رسیده
- ۳ - فهرست آصفیه ج ۱ س ۳۰۶ شماره ۹۸ و س ۳۰۸ شماره ۵۴ .
- ۴ - فهرست برلین ۱۸۲ .
- ۵ - فهرست اتیه ۲۸۰۲ (۹) .
- ۶ - فهرست فلوکل ج ۳ شماره ۱۶۳۷
- ۷ - فهرست گوتا ۲ (۲)
- ۸ - فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت عربی ۹۳ ج ، اوراق ۵۰-۶۰ ب ، قسمت عربی ۹۳ ج (فقط قطعه‌ای) ، قسمت فارسی ۳۲ ب ، قسمت فارسی ۳۴ د .
- ۹ - فهرست IOTH ۴۳ اوراق ۹۲ ب - ۹۴ الف .

دوم - کتب مربوط به موضوعات مخصوص

- الف در - وقف: ۱ - ملاحظات در باب وقف در قرائت قرآن Notice d'un
- traité des pauses dans la lecture de l'Alcoran (فهرست بیلوشه ج ۱ س ۳۳)
- تألیف Sylvestre de Sacy در I-16 - III pt.1 Notices et Extraits .
- ۲ - مختصر من الوقف للسجائندی ، فهرست Krafft ۴۰۴ .
- ۳ - Memoria Technica (منظومه‌ای برای حفظ) از ۸ تا ۱۲ شعر ، فهرست اته
- ۲۷۰۳ آخر آن ، فهرست گوتا ۲ (۴) فهرست کتابخانه دیوان هند ۱۴۳۵ ورق ۱۹ الف

و ۴۰ ب- ۴۱ الف قسمت فارسی ۳۳ ورق ۱۱۱ الف . این همان «نظم مشهور» است که در ضمن مجموعه بیست رسائل قرائت در سالهای ۱۳۰۸ و ۱۸۹۵ بچاپ رسیده .

۴ - فهرست برلین ۱۸۹ از ذیل آن .

۵ - فهرست بلوشه ج ۱ ص ۳۳ .

۶ - صورت ۸۳ مورد از قرآن که وقف در آنها جایز نیست ، فهرست برلین ۱۸۹ از ذیل آن .

۷ - صورت ۱۷ مورد دیگر ، فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت فارسی ۳۳ یا

ب - در تلفظ همزه ، فهرست LOOTH ۴۵ اوراق ۱ - ۱۶ الف .

ج - در ادغام و اظهار و اختفا و قلب ، فهرست برلین ۴ (۴) .

د - در مشهور در قرائت سورهای بدون لحن ، فهرست برلین ۱۸۹ از ذیل

آن (۵) .

ه - منظومه برای حفظ در اختصار آئی که قراوه باید روایت کنند . فهرست

کتابخانه دیوان هند ۱۴۳۵ اوراق ۱۶ الف و ۳۶ .

و - فهرست منظوم قرائت سبع ، فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت عربی ۹۳

ج ورق ۶۱ .

ز - صورت منظوم هوارد قطعه و سرور گوها و سجدهات قرآن

در ضمن مجموعه بیست رسائل قرائت که در ۱۳۰۸ و ۱۸۹۵ بچاپ رسیده .

ح - منظومه سبعت سپردن بحافظه در سوریه که هضمین سجده اند فهرست

برلین ۶ (۷) .

ط - نظم خوش بیان که منظومه ایست در تعداد لغات و آیات و سوره که ایضاً

در ضمن مجموعه بیست رسائل قرائت در سالهای ۱۳۰۸ و ۱۸۹۵ در لکنهو بطبع رسیده

ی - صورت منظوم سور ، فهرست Dorn ۵۰۰ (۴۶) ، فهرست کتابخانه دیوان

هند قسمت فارسی ۳۴ و فهرست ایوانف کرزن ۳۴۳. يك چنین صورت منظومی سور در مجموعه بیست رسائل قرائت در سالهای ۱۳۰۸ و ۱۸۹۵ درلکنهو چاپ شده است.

یا - صورت مورد قطع، فهرست ایوانف ۹۸۳ (۳).

یب - صورت رگوها، فهرست اته ۲۷۱۰ و فهرست ایوانف ۹۸۱-۹۸۲-۹۸۳ (۲).

یج - در عهد رفعتی که هر کلامه در قرآن آمده، فهرست برلین ۱۴ (۲۱)
رجوع کنید در باب رساله دیگری در همین موضوع بصفحه ۱۴۵ که بعد خواهد آمد.

د - رسم الخط

۸۳ - رساله ای در این موضوع بقلم محمد جعفر شیرازی در مقدمه قرآن چاپ ۱۲۸۵-۱۲۸۶ در طهران بطبع رسیده و سه رساله ذیل هم بشکل نسخه خطی موجود است.

۱ - منهل العسل فی رسم القرآن تألیف طاهر حافظ (رجوع کنید بصفحه ۱۳۱ که گذشت) فهرست کتابخانه پیشاور ۱۰۹۵ (۳) و فهرست کتابخانه عمومی ۲۰۸
۲ - هر من الخط من تجوید لا ینک تألیف ملا محمد طاهر، فهرست رامپور (نذیر احمد ۴ تاریخ نسخه ۱۰۸۳ هجری).

۳ - تعیّن الخاقان فی رسم القرآن تألیف محمد نعیم بدخشی، فهرست آصفیه س ۳۰۶ شماره ۹۰ (۲).

ه - فهارس و کتب کشف الایات

۸۴ - محمد علی کر بلائی، محمد علی کر بلائی از شاگردان محمد بن خاتون عاملی است^۱ وی بدستور استاد خود و بنام سلطان عبدالله قطبشاه پادشاه گلکنده (۱۰۳۵

۱ - وزیر عبدالله قطبشاه (رجوع کنید به فهرست ریو ۲ س ۷۸۱ الف ۵)

-۱۰۸۳/۱۶۲۶-۱۶۷۲) کتابی تألیف کرده است با اسم :

هادی قیط‌شاهی که فهرستی است الفبائی از آیات قرآن ، فهرست ریو ج ۱ ص ۱۳ ظاهرأ کتب ذیل که همه آنها را بنام محمد علی کر بلائی ضبط کرده اند همین کتاب فوق باشد . فهرست کتابخانه با یزید ۱۴ بنام «ترتیب زیبا» و فهرست کتابخانه نوری عثمانیه ۱۳۵ بنام «ترتیب القرآن» و فهرست کتابخانه سلیمیه ۷ بنام «ترتیب بهائی قطبشاهی» .

در کتاب کشف الحجب والاستار تحت شماره ۱۱۷۵ رساله ای بنام : «رسالة الواضحة لتخریج الایات القرآنیة» بهمین مؤلف نسبت داده شده است

۸۵ - مصطفی بن محمد سعید، مصطفی بن محمد سعید افغانی ملقب بمقرب خان مؤلف دو کتاب ذیل است :

۱ - نجرم القرآن یا املات نجرم القرآن که این عنوان ثانوی ضمناً بحساب جمل با سال تألیف کتاب یعنی ۱۱۰۳/۱۶۹۱-۱۶۹۲ نیز مطابق است و او آنرا باورنگ زیب تقدیم نموده ، فهرست کتابخانه بانکیمپور قسمت نسخ خطی فارسی ۱۱۶۲-۱۱۶۳ و فهرست اته ۲۷۰۷ و فهرست ایوانف ۹۷۷ و فهرست پیشاور ۱۱۴ .

این کتاب در نقاط و سنوات ذیل بچاپ رسیده : در کلکنه بسال ۱۲۲۶ «فهرست Ellis ج اول ۹۱۶» در مدرس ۱۲۹۲ (فهرست Ellis ج اول ۹۱۶) و در حاشیه قرآن چاپ اگره ۱۳۰۸ (فهرست Ellis ج اول ۸۸۱)

۲ - امارات الکلام الرحمانی که بحساب جمل با ۱۱۰۵ سال تألیف آن مطابقت دارد و آن فهرستی است [از آیات و رکعات قرآن، فهرست نذیر احمد (رامپور ۱۶) ۸۶-غلام احمد و سید علی، غلام احمد قاضی سرینگپتام و سید علی قاضی لشکر در سال ۱۲۲۳/۱۷۹۵-۱۷۹۶ که تاریخ مولودی تیموسلطان است ^۱ برای او که از ۱۷۸۲ تا

۱ - برای معرفت این تاریخ رجوع کنید بکتاب «مسکوکات جبر علی و تیموسلطان» تألیف J.R.Henderson ص ۱۳-۲۸ که در سال ۱۹۲۱ در مدرس بچاپ رسیده همچنین بمقاله ای که اودر روزنامه انجمن آسیائی بنگال GASB در سال ۱۹۱۴ در صفحات ۲۵۱-۲۵۵ نوشته است .

۱۷۹۹ در میسور سلطنت میکرده کتابی تألیف کرده‌اند با اسم :

جواهر القرآن که کشف الایاتی است ^۱ فهرست‌اته ۲۷۰۹ ، فهرست ایوانف ۹۷۹ (که گویا بخط مؤلف است) ، ۹۸۰ .

ظاهر این کتاب همان کتاب «تعداد آیات قرآن» است که در فهرست کتابخانه عمومی ۱۹۰ آمده .

همین سیدعلی که قاضی حضور معلی بوده در سال ۱۲۲۶ از تاریخ مولودی باسید مصطفی قاضی حضور عسکر و غلام حسین و غلام احمد میرزایان دفتر برای تیموسلطان بشمردن عدهٔ فعاتی که هر یک از حروف الفباء در تمام قرآن و درسی سوره از سور آن تکرار شده پرداختند و رقمی که بدست آمده در انجمن همایونی آسیائی قسمت سوم مضبوط است (ذکر تألیف دیگری از این قبیل در صفحه ۱۴۳ عنقریب گذشت) .

غلام احمد مذکور در فوق مؤلف کتابی است بنام «زاد المجاهدین» در جهاد و عبادات دیگر (فهرست‌اته ۲۶۲۱-۲۶۲۲ و فهرست ایوانف ۱۱۴۷) و کتابی باردو با اسم «احکام النساء» یا «خلاصهٔ سلطانی» (فهرست Blumhardt در دیوان هند ۱۶-۱۷ رجوع شود ایضاً بفهرست‌اته ۲۶۲۳ ۲) .

۸۷- فهرست سوره‌های کتاب الله، فهرست سوره‌های کتاب الله را بدستور

تیموسلطان تألیف کرده‌اند و آن کتابی است مشتمل بر فهرست سوره‌شان نزول و محل وحی و عدهٔ آیات و کلمات و حروف و رکعات قرآن و خواص آیات ، فهرست‌اته ۲۷۱۱ و فهرست ایوانف ۹۷۸ .

از این کتاب یک نسخهٔ اصلاح شده با اضافاتی در باب رکوعات مقتبس از نجوم

۱- آنچه‌اته و ایوانف در باب مضمون این کتاب نوشته‌اند اعتمادی ندارد .

۲- اینکه‌اته مدعی است که این کتاب از کتابی عربی تألیف ابوحنیف بخاری مذکور

در مقدمه ترجمه شده اشتباه است .

الفرقان مذکور در فوق و مطالبی در باب علائم وقف و غیره بدست سیدعلی نامی در سال ۱۲۸۲ در کلکته بچاپ رسیده است.

درفهارس دیگر از سور قرآنی رجوع کنید بصفحه ۱۴۳ که گذشت.

۸۸ - کتب دیگر ۱ - مسبک الذهب الابرز فی فهرس مقاصد الکتاب العزیز

تألیف بدیع الزمان بن مسیح الزمان که صورتی است از محتویات قرآن و در حاشیه آن لغات غیر مانوس بفارسی ترجمه شده و نام این حاشیه «فتح المنان فی ترجمه لغات القرآن» است و آن بسال ۱۸۷۹ در لاهور بطبع رسیده است.

۲ = توثیق زینبیا تألیف حاج صالح ناظم بن محمد بن اسماعیل که بچاپ رسیده ولی معلوم نشد که کی و در کجا؟

(فهرست آصفیه ج ۱ ص ۵۶۲ شماره ۱۰۸).

۳ = هنو ان القرآن (؟) تألیف محمد ممتاز الحق صدیقی که صورتی است از سور قرآنی با خلاصه‌ای از محتویات آنها با خاتمه‌ای بفارسی که سور را بترتیب محتویات منظم کرده، چاپ لکنه در سال ۱۸۷۹.

و - خواص القرآن

۸۹ - ابن الخشاب، محمد بن احمد (؟) بن سهیل الجوزی معروف بابن الخشاب

(حدود ۱۲۵۲/۶۵۰) کتابی عبری دارد بنام:

الدرا تنظیم فی فضائل قرآن العظیم (رجوع کنید بتاریخ ادبیات بروکلمن ج

ص ۴۱۴).

این کتاب را مورخ و صوفی معروف یافعی (عبدالله بن اسعد متوفی سال ۱۳۶۷/۷۶۸

رجوع کنید بتاریخ ادبیات بروکلمن ج ۱ ص ۴۱۴) خلاصه کرده و ترجمه فارسی آن (که

ظاهراً از یافعی باشد؟) در سال ۱۳۱۱ در بمبئی بچاپ رسیده است. یک نسخه خطی از

آن هم ظاهراً در کتابخانه آصفیه ج ۲ ص ۱۶۸۸ موجود باشد.

۹۰- عبد‌العلی بن محمد بن حسین، عبد‌العلی بن محمد بن حسین که شاید همان بیرجندی منجم معروف^۱ و شاید هم کسی دیگر غیر از او باشد در سال ۱۵۱۹/۹۲۶- ۱۵۲۰ از روی مأخذ عربی غیر مشخص کتاب عظیمی در خواص مخفیه و آثار سحر آمیز آیات و عبارات قرآنی تألیف نموده است^۲. فهرست کتابخانه برلین ۶۴ (۶) که آخر آن ناقص است، فهرست اته ۱۷۶۲ (۳۰) و فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت فارسی ۷۴ الف و ۸۴ ب، ارتو کریستن سن Christensen. A. در باب این کتاب مقاله‌ای نوشته و بعضی از قسمتهای آنرا نیز ترجمه کرده تحت عنوان ' Notice et extrait d ' un ms. persan traitant la magie des versets du Coran و آنرا در سال ۱۹۲۰ در کپنهاگ در مجله Kgl. Danske Videnskabernes Selskab Historisk-filologiske Meddelelser جلد سوم شماره چهارم به چاپ رسانده است.

۹۱- صوامع الملکوت، در عصر محمد قلی قطبشاه پادشاه کلگنده (۹۸۹-۱۰۲۰ ۱۵۸۱-۱۶۱۱) در حیدرآباد کتابی بنام:

صوامع الملکوت تألیف شده است، فهرست آصفیه ج ۱ ص ۵۶۶ شماره ۱۸۲.

۹۲- محمد باقر مجلسی عالم معروف شیعه، محمد باقر بن محمد تقی مجلسی متوفی سال ۱۱۱۵/یا ۱۶۹۹/۱۷۰۰ کتابی دارد با اسم:

خواص صوره‌های قرآن، فهرست کتابخانه بهار ۲۴۱ (۱).

(برای شرح حال او رجوع کنید بروضات الجنات ص ۱۱۸ و تاریخ ادبیات براون ج ۴ ص ۴۰۹ و غیره).

۹۳- شاه میرزا، ابوالفاخر نظام‌الدین محمد هادی بن محمد مهدی الحسینی

۱- بیرجندی منجم معاصر شاه طهماسب اول (۹۳۰-۹۸۴/۱۵۲۴-۱۵۷۶) بوده رجوع کنید به فهرست ربو ج ۲ ص ۴۵۳ و کتاب ریاضیون و منجمین تألیف Suter شماره ۴۵۶ ۲- در مقدمه این کتاب عنوانی جهت آن مذکور نشده.

الصفوی معروف بشاه میرزا و میرزا مهدیخان صفوی که مؤلف جداول تاریخی راجع بسلاطین تیموری هنداست (فهرست ایوانف ۱۴۷) در سال ۱۱۱۴/۱۷۰۲-۱۷۰۳ در حیدر آباد کتابی نوشته است بنام :

ضیاء العیون در خواص طلسماتی بعضی از عبارات قرآنی (فهرست کتابخانه بدلیان ۱۵۶۳ و فهرست اته ۲۲۷۲).

این کتاب یک بار در طهران بتاریخ ۱۲۵۵-۱۲۵۶ (در مقدمه قرآنی) و بار دیگر در سال ۱۸۹۴ در بمبئی بچاپ رسیده است.

۹۴ - کتبی که تاریخ تالیف آنها مشخص نیست

۱ - **رسالة الغزاة في امرار الخواص القرآنية** تألیف محیی الدین روح الله الغزنوی ، فهرست ایاصوفیه ۴۰۷.

۲ - **تحفة القرآنیة** که بنای آن بر کتاب خواص القرآن تمیمی^۱ (یا بقول خدا بخش بر جواهر القرآن) نهاده شده ، مؤلف این کتاب معلوم نیست بعضی آنرا به محمد بن محمد سبزواری (فهرست کتابخانه دیوان هند) بعضی دیگر به محمد بن محمد صدری (خدا بخش) بعضی دیگر به محمد بن محمد سرفرازی (فهرست بهار) و بعضی هم به محمد بن احمد الدوسی (یا الدوسی) الزواری یا السبزواری یا السرواری (ایوانف) نسبت داده اند و در فهرست بدلیان به محمد الهروی منسوب شده ، فهرست کتابخانه بانک کیور (محبوب القلوب ۹۵)، فهرست بدلیان ۱۵۶۰ (فقط فصول ۱-۴)، فهرست بهار ۲۴۱ (۳)، فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت فارسی ۱۱۸۳ اوراق ۵۷-۶۷، فهرست ایوانف ۱۵۲۷.

۹۵ - کتبی که مؤلفین آنها معلوم نیست

۱ - خواص القرآن تألیف ابو عبد الله احمد بن محمد بن ابراهیم التیمی است که عصر او درست مشخص نیست . این کتاب شهرتی داشته و چندین نسخه از آن در استانبول موجود است (رجوع کنید به فهرست کتابخانه بایزید ۶۹ و ۶۹ مکرر و فهرست کتابخانه کوپرلوس ۱۸۱ شماره ۲۱ و کتابخانه سلیمانیه ۱۸۷).

۱ - شماره ۴۲۴ از فهرست ایاصوفیه، ۲ فهرست برلین ۲۱ (۱)، ۳ - فهرست بدلیان ۱۸۱۴ (که بصورت مثنوی است) و ۱۸۱۵ (که کتاب مبسوطی است و ۱۴۰۴) ۴ - ذیل فهرست براون ۵، ۴۵۳ - فهرست فاهره ص ۵۲۳، ۶ - فهرست Decourdemenches ج ۳ قسمت فارسی ۱۹۴۳ (سوره ۱۰۵)، ۸ - فهرست درن ۲۳۳ (۱۱)، فهرست اته ۲۷۰۶ (منظوم) و ۲۸۰۲ (۴)، ۹ - فهرست فلو گل ۱۷۷۰ آخری (سوره ۱۱۲) ۱۰ - فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت مختلف ۲۱ (که کتاب مبسوطی است مبتنی بر کتاب تمیمی مذکور در شماره ۹۴)، قسمت فارسی ۱۸۲ و ورق ۱۷۳ (سوره ۱۲)، قسمت فارسی ۱۱۸۲ اوراق ۱۶۷ - ۱۷۳ الف (با احادیثی مروی از حضرت امام جعفر صادق)، ۱۱ - فهرست ایوانف ۹۴۹ (۶)، ۱۲ - de Yong ۱۸۲ (۱۳) بتاریخ ۸۶۹ هجری، ۱۳ - فهرست کتابخانه لاله‌لی ۱۵۳۰، ۱۴ - فهرست نذیر احمد ۱۷ (از کتابخانه محمد عبدالباری در لکهنو بتاریخ ۷۰۰ هجری)، ۱۵ - فهرست کتابخانه پیشاور ۱۹۷۴ (فرائد القرآن) ۱۶۰ - فهرست کتابخانه سلیمیه ۵۴، ۱۷ - فهرست de Slane ۶۶۸ (۴) ۱۸۰ - فهرست کتابخانه عمومی ۱۳۳۹.

قرآنی که در سال ۱۲۷۵ در بمبئی بچاپ سنگی منتشر شده حاشیه‌ای دارد در باب آثار عجیب بعضی از عبارات قرآنی و نظایر این قبیل حواشی در عده‌ای از قرآنها خطی نیز دیده میشود مثل قرآن مذکور در فهرست کتابخانه دیوان هند ۴۱۴۲.

ز فالنامه‌ها

۹۶ - موضوع استنباط مطلب از قرآن را گوستاو فلوگل G. Flugel در طی مقاله‌ای تحت عنوان Die Loosbucher der Muhammadaner در مجله Berichte uber die Verhandlungen der K. Sächsischen Gesellschaft der Wissen - haften Phil. hist. Klasse جلد سیزدهم در ۲۴ ورق منتشر ساخته است در این موضوع اسامی کتب ذیل در فهرستها دیده میشود:

۱ - رساله منسوب با امام جعفر صادق ، فهرست آصفیه ج ۲ ص ۱۶۹۴ ، فهرست برلین ۲ (۱۴) ، فهرست ادینبورگ ۳۶۷ ، فهرست اته ۲۲۶۴ ، فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت عربی ۳۶۷ ، فهرست ایوانف ۱۵۱۴ ، فهرست لیدن ج ۳ ص ۱۸۶ ، فهرست ریو ج ۲ ص ۸۰۰ ب .

۲ - بعضی کتب مختلطه که بیشتر آنها منظم است : فهرست آهلوارد ۳۷۱ ورق ۲۹۴ ب و ۳۸۴ ورق ۳۷۰ ب ، فهرست Aumer قسمت عربی ۱۲ ، فهرست برلین ۱ (۲) ، ۶۰ (۵) ۳۰۷ ، ۳۰۸ ، فهرست براون قسمت فارسی ۱۷ ، قسمت خطی ۷۷۱ ، فهرست قاهره قسمت عربی ج ۱ ص ۸۱ ، فهرست درسدن شماره ۲۵۲ ، فهرست ادینبورگ ۱۵۰ ، فهرست اته ۲۶۸۲ ، فهرست فلوگل ۱۶۲۱ ، فهرست کتابخانه دیوان هند ۴۱۴۲ قسمت فارسی ۳۳ ، فهرست ایوانف ۹۳۳ . ۱۵۱۲ ، فهرست کرافت ۳۶۶ ، فهرست لیپنریگس ۳۵۷ ، فهرست ریونسخ عربی ۶۹ ، فهرست de Slane ۵۱۸ ، ۴۱۵ ، فهرست Vri نسخ عربی ۲۵ .

۳ - مجموعه فالنامه قرآنی محبوب الراغبین ، مرغوب الطالبین ، مطلوب الصالحین تألیف محبوب احمد چاپ دهلی سال ۱۸۸۷ .

۴ - کتابی بنشر و نظم از منور [بن ؟] محمود ادیب ، فهرست ایوانف ۱۵۱۵ (۱)

ح - کتب مختلطه

۹۷ - ظهیر الدین بلگرامی ، محمد ظهیر الدین بلگرامی بن محمد مسعود خان بهار بلگرامی معلم زبان فارسی Canning College در لکنهو در سال ۱۸۶۷/۱۲۸۴ - ۱۸۶۸ کتابی تألیف کرده است بنام :

ترغیب الفرقان در بیان این نکته که عجز از تلفظ صحیح کلمات عربی و ندانستن قواعد تجوید نباید سبب شود که قرآن ناخوانده بماند . این کتاب دو بار یکی در سال ۱۸۷۰ در لکنهو و بار دیگر در سال ۱۸۷۴ در کانونپور بطبع رسیده است .

۹۸ - معین الدین کروی، سید ابوالخیر محمد معین الدین بن خیرات علی مشهدی کروی در علوم مختلفه مخصوصاً ریاضیات مهارت داشت و رحمن علی که از شاگردان اوست یازده کتاب از تألیفات او را در کلام و نجوم و طب و منطق و غیره نام میبرد در سال ۱۲۸۱/۱۸۶۵ که معین الدین در سفر حج بوده در صدد برآمد که کتابی در علوم قرآنی (جلاء الاذهان که ذیلاً بیاید) تألیف کند، پس از آنکه از حج بهند برگشت در مدرسه میرزاپور مدرس شد و به همین علت کار تألیف کتاب او بکندی پشرفت کرد. عاقبت در سوم ربیع الاول ۱۳۰۴/۱۸۸۶ در احمدآباد ناره وفات یافت، تألیفات عمده او بقرار ذیل است :

۱ - جلاء الاذهان فی علوم القرآن، منقسم بفصول ذیل :

فصل اول در پنج علم :

۱ - علم احکام، الف : واجب، ب : مندوب، ج : مباح، د : مکروه، هـ : حرام

۲ - علم مخاصمه با چهار فرقه ضاله،

۳ - علم تذکیر بآلایه،

۴ - علم تذکیر بایام الله،

۵ - علم تذکیر بموت و ما بعد آن.

فصل دوم ناسخ و منسوخ،

فصل سوم خواص سور قرآنی،

فصل چهارم رموز مخصوص بنام هر یک از روایات،

فصل پنجم وقف،

فصل ششم علائم وقف،

فصل هفتم عدن سور و آیات و کلمات و حروف و رکوعات،

فصل هشتم در تجوید .

فصل نهم خاتمه در فضائل قرآن و آداب قرائت آن .

این کتاب در سال ۱۸۷۵ در لکنهو بچاپ رسیده .

۲ - آداب معینه (یا بقول رحمن علی : آداب معینیه) در تعالیم . چاپ کاونپور

بسال ۱۲۸۶ .

۳ - هداية المومنین الى مملكة الصالحين در بیعت و سیر و سلوک متصوفه

(برای بعضی از اجداد مؤلف رجوع شود بصفحه ۱۴) چاپ لکنهو ۱۸۷۵ .

۴ - التبیان فی احکام شرب الدخان که بسال ۱۲۹۸ بچاپ رسیده ولی معلوم

نشد در کجا (فهرست آصفیه ج ۲ ص ۱۱۸) . برای احوال او رجوع شود بتذکره

علمای هند ۲۲۹ .

۹۹ - سید نور الحسن مارهروی، سید نور الحسن بن غلام محیی الدین قادری

برکاتی مارهروی در سال ۱۲۹۲/۱۸۷۵ کتابی نوشته است باسم :

مطلع الايمان فی بیان جمع القرآن و این عنوان بحساب جمل با سال تألیف

کتاب مطابق است و آنرا در سال ۱۲۹۲/۱۲۹۳ در سیتاپور بچاپ رسانده .

۱۰۰ - کتب مختلفه دیگر ۱ - آئین مختم قرآن که اشعاری است که بعد از ختم

قرآن باید خوانده شود، نظم میرعباس چاپ دهلی بسال ۱۸۷۵ ،

۲ - هلم کتاب تألیف خواجه امیر المحمدی چاپ دهلی بسال ۱۸۹۱ .

۳ - مختم سورۃ انعام و اینکه چگونه سورۃ چهارم را باید خواند چاپ بمبئی

بسال ۱۸۸۵ .

۴ - غانمۃ خطاب فی مسأله فاتحه الكتاب تألیف انور شاه چاپ دهلی بسال

۱۹۰۲ .

۵ - مبارج العربان فی علوم القرآن تألیف سید احمد حسین چاپ امر و ه

بسال ۱۹۱۸ .

۶ - مفتاح القرآن تألیف میرزا قلیچ بیگ (که معلوم نیست فهرستی است از قرآن یا لغاتی از آن) و آن بسال ۱۳۱۰ (ولی معلوم نشد که در کجا) بچاپ رسیده ، فهرست آصفیه ج ۱ ص ۵۶۸ شماره ۳۹۹ .

۷ - میزان الفرقان تألیف عثمان خان قیس که مقدمه ایست بر قرآن چاپ لکنهو . ۱۸۷۴ .

۸ - نهاية البیان فی مقاصد القرآن تألیف سید محمد دهلوی سال ۱۸۶۸ .

۹ - قرۃ العین، محتوی دلایلی بر اینکه جمیع امثال و حکم ملل عالم در قرآن موجود است ، فهرست برلین ۴۱ (۵) (که آخر آن ناقص است) .

۱۰ - رساله در اسباب النزول و النامع والمنسوخ^۱ فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت فارسی ۲۳ .

۱۱ - در نامع و منسوخ فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت عربی ۶۱ ب اوراق ۱۶ ب - ۲۰ الف .

۱۲ - در حقیقت قرآن و رسالت محمد (ص) تألیف عبدالواسع ، فهرست کتابخانه بدلیان ۱۸۱۶ .

۱۳ - در حدیث ان للقرآن ظهراً و بطناً ، فهرست کتابخانه گوتا ۸ (۸) .

وصف نسخی چند

عباس اقبال

در یادداشت‌های مرحوم عباس اقبال که پاره‌ای از آنها بکتابخانه مرکزی دانشگاه رسیده وصفی از چند نسخه خطی بخط او و بسیاری از آنها هم با امضای خود او دیده شده که از رهگذر کتابشناسی و نسخه‌شناسی سودمند می‌باشد، بویژه آنکه بطرز فهرست‌نگاری آن مرحوم که خود از دانشمندان کشور ما بشمار است با خواندن این گفتار آشنایی حاصل می‌گردد.

چون میدانیم که آن مرحوم باتنی چند از دانشمندان دیگر ماموریت داشته اند که فهرستی برای کتابخانه سلطنتی بنویسند و خود او نیز در ذیل نام «ابو مسلم نامه» شماره ۱۰۶۲ و جاهای دیگر تصریح دارد باید نسخه‌های موصوف در این فهرست از آن کتابخانه سلطنتی است. برای اینکه خوانندگان گرامی بنکاتی که آن مرحوم در مورد کتابشناسی آورده است آگاه گردند و این اثر علمی آن مرحوم از نظر کتابدوستان نهفته نماند بدستور دانشگاه تهران بچاپ این اوراق بی‌هیچ تغییری پرداخته شده است.

محمد تقی دانش‌پژوه

(تذکره)

آتشکده

(۱۲۲)

تألیف لطف‌اللهی بیک آذر متوفی سال ۱۱۹۵ .

بقطع ۱۵×۲۶ سانتی متر، متن و حاشیه، ۱۲ سطر در متن و ۳۵ نیم سطر در حاشیه، بخط نستعلیق .

مکرر شماره ۶۲۱ (بان شماره مراجعه شود).

نسخه بخط منصورتوی سرکانی است که آنرا در سال ۱۲۳۱ درشوشتر نوشته .

(تاریخ)

آثار احمدی

(۱۰۴۴)

تألیف احمد بن ناجی الدین حسن بن مصطفی الدین امیر آبادی .

بقطع ۲۱×۳۲ سانتی متر، هر صفحه دارای ۱۹ سطر، بخط نستعلیق دارای یک سر لوح .

این کتاب مشتمل است بر معظمات آثار نبوی و محتوی بر تحقیقات اخبار مصطفوی و خاتمه‌ای دارد در احوال خلفای اربعه وائمه اثنی عشری. شرح حال مؤلف و تاریخ تألیف کتاب او بدست نیامد ولی چون این کتاب تصریح مؤلف خلاصه مانندی است از روضة الاحباب امیر جمال الدین دشتکی شیرازی که در سال ۹۰۰ تألیف یافته مسلم میشود که مؤلف آن بعد از آن میزیسته و چون نسخه‌ای از این کتاب در کلکته هست که ۹۶۴ تاریخ کتابت دارد پس یقیناً کتاب آثار احمدی پیش از سال ۹۶۴ تألیف یافته (رجوع شود بتاریخ ادبیات فارسی تألیف استوری ص ۱۹۲) .

تاریخ کتابت این نسخه ۵ شهر صفر ۱۰۷۷ است .

[داستان]

ابو مسلم نامه

(۱۰۶۲)

دارای ۴۳۶ صفحه، بقطع ۳۴×۱۲ سانتی متر، هر صفحه ۱۷ سطر، حاوی یک سر لوحه

وسیزده تصویر بخط نستعلیق بالنسبه خوش بدون تاریخ و نام کاتب ، ظاهراً از اواخر دوره صفویه .

ابتدای آن :

به بسم الله الرحمن الرحيم [کذا] ای دل زبان بگشا

که بسم الله الرحمن الرحيم است اول اسما [کذا]

بهر بنیاد کار خیر بسم الله گو اول

که بسم الله باشد نام ذات خالق یکتا

اما بعد، از رایان اخبار و ناقلان آثار از قصه و داستان صاحب الدعوه خاندان نایب شاه مردان و صاحب تبر گران ابو مسلم مروزی فازی حجازی روایت کند ابو طاهر بن حسین طرطوسی که در زمانی که یزید ... الخ .

نام مؤلف و راوی اصلی داستان و نام پدر و جد او در چند جای دیگر این کتاب هم بشکل ابو طاهر بن موسی طرطوسی و ابو طاهر بن حسین بن طرطوسی و ابو طاهر بن موسی طرطوسی (صفحات ۸۷ و ۱۵۱ و ۲۱۵) .

نگارنده آنچه تفحص کرده ندانستم که این ابو طاهر طرطوسی راوی اصل داستان ابو مسلم مروزی کیست و در چه زمان میزیسته . امری که مسلم شدا نیست که وی بهر حال قبل از سال ۷۲۴ یعنی پیش از تألیف کتاب تجارب السلف بوده چه هندو شاه مؤلف تجارب السلف کتاب او را در دست داشته و از آن دو فقره مطلب راجع با ابو مسلم نقل میکند ولی هندو شاه این مؤلف ابو مسلم نامه را فقط بهمان نسبت طرطوسی یاد نموده و از کنیه و نام و نام پدر و جد وی چیزی نگفته است (رجوع کنید به تجارب السلف ص ۸۴ و ۸۶ و مقدمه نگارنده بر آن کتاب ص ۱۰۶۲) .

اما کتاب حاضر یعنی نسخه شماره ۱۰۶۲ کتابخانه سلطنتی روایتی است نسبت به

جدید از کتاب ابو مسلم طرطوسی که آنرا با احتمال قریب بیقین در عصر صفوی بقصد خدمت بمذهب شیعه و نشر مقامات مجاهدان این آیین ساخته و عالم‌اعداً ابو مسلم مروزی را «نایب شاه مردان» و «کشندهٔ خارجیان» و «نایب امام المتقین و یعسوب الدین» قرار داده است. انشاء نسبتی سخیف و سبک روایت آن شبیه بداستان‌هایی است که نقالان برای عامه شفاهاً می‌گفته‌اند.

این نسخه بدو جلد تقسیم شده است و آخر آن چنین است :

«زوالی بری رسید امیر حوشته بمدد نصر می‌آید الحال بلشکر طاهر ملحق شد با اتفاق متوجه ری شدند. تمام شد این کتاب بعون الملک الوهاب،

ظاهراً نسخه ناقص است زیرا که قسمت موجود تمام زندگانی ابو مسلم را حاوی نیست. نسخه ناقص دیگری از همین کتاب را نگارنده سابقاً پیش مرحوم وحید دستگردی مدبر مجلهٔ ارمغان دیده بودم.

[کلام] احسن الکبار (۱۶۴۰)

[آغاز]: سپاس و حمد آفرید گاری که منزله است از کل اشیاء.

یک سر لوح، ۱۷ سطر، نستعلیق ۱۸۰ × ۲۵۰.

[انجام]: فی شهر سنهٔ اربع و سبعین و تسعمایه کتبه احقر العباد غیاث الدین بن علاء الدین.

(اخلاق) اخلاق محسنی (۱۷۰۳)

تألیف ملاحسین کاشفی واعظ سبزواری (متوفی سال ۹۱۰).

ابتدا: «حضرت پادشاه علی الاطلاق عزت کلمته وجلت عظمته...»

بقطع ۱۳ × ۲۳ سانتی متر، هر صفحه دارای ۱۵ سطر، بخط نستعلیق.

کتاب اخلاق محسنی را ملاحسین کاشفی در سال ۹۰۰ بنام **ابو المعسن** یکی از پسران سلطان حسین بایقرا که حکومت مرورا داشته تألیف نموده است و وجه تسمیهٔ

آن باخلاق محسنی نیز همین است . این کتاب مکرر در ایران و خارج ایران بطبع رسیده و با انگلیسی نیز ترجمه شده است . برای احوال مؤلف آن رجوع شود بذیل شماره ۸۲۶ تحت عنوان «انوار سهیلی» .

این نسخه نام کاتب و تاریخ کتاب ندارد و ظاهراً از قرن دهم است .

(لفت) اساس البلاغة (۱۲۶۵)

تألیف محمود بن محمد زمخشری

بقطع ۱۷×۲۶ سانتیمتر، عدد اوراق ۳۸۱، هر صفحه دارای ۲۷ سطر، بخط نسخ .
ابتدا : «خیر منطوق امام کل کلام» .

مؤلف کتاب عالم بسیار مشهور **علامه جارا الله ابو القاسم محمود بن محمد زمخشری** است که در سال ۴۶۸ در قصبه زمخشر از بلاد خوارزم قدیم تولد یافته و پس از تکمیل علوم ادبی و عربی و دینی در آن بلاد بیغداد و از آنجا بمکه رفته و مدتی در آنجا مجاور بوده و بهمین جهت است که او را **جارا الله** لقب داده اند و فاتش بسال ۵۳۸ زمخشری از بزرگترین علمای لغت و ادب و حدیث و تفسیر است و بمذهب معتزله معتقد بوده . اهم تألیفات او عبارتست از **همین اساس البلاغه و اطواق الذهب** در مواعظ و خطب و **انموذج** در نحو و کتاب **الجبال و الالهکنة و المباه** در جغرافیا و لغت و **کشاف** در تفسیر قرآن که آنرا در سال ۵۲۸ در مکه تألیف کرده و **مفصل** در نحو و **مقدمة الادب** در لغات عربی بفارسی و **ربیع الابرار**

اساس البلاغه فرهنگ لغات عربی است بترتیب تهجی ولی بیشتر زمخشری معانی مجازی و تعبیرات غیر مأنوس این کلمات را که از سایر لغویون فوت شده بوده در این کتاب ضبط کرده است و آن دو بار در دو جلد یکی بسال ۱۲۹۹ دیگری بسال ۱۳۲۷ در مصر بطبع رسیده است .

این نسخه تاریخ کتاب ندارد ولی نسخه‌ای نسبه قدیمی است و ظاهراً از قرن هشتم باشد . کاتب آن یحیی بن فخر الدین است .

(تذکره) **انجمن خاقان** (۱۹۳)

تألیف فاضل خان گروسی راوی بقطع ۱۸/۵ × ۳۱/۵ سانتی متر، هر صفحه دارای ۱۷ سطر، بخط نستعلیق .

ابتداء : «زیب انجمن خاقان که زینت بزم زمان باد» .

مؤلف کتاب یعنی محمد فاضل خان اصلاً از طایفه ترکمانان بایندری است که در سال ۱۱۹۸ در گروس تولد یافته و پس از آنکه در سال ۱۲۱۴ پدرش فوت کرده بطهران آمده و بخدمت فتحعلیخان صباالملک الشعراء پیوسته و ملک الشعراء اورا بفتحعلیشاه معرفی کرده و فاضل خان در خدمت شاه بروایت اشعار منصوب و تخلص و لقب راوی یافته و بدستور شاه بتألیف انجمن خاقان که شرح حال شعرای عهد فتحعلیشاه است مشغول شده و آنرا بسال ۱۲۳۴ بانجام رسانده است .

وفات فاضل خان بسال ۱۲۵۲ اتفاق افتاده است .

انجمن خاقان مشتمل است بر چهار انجمن و يك خاتمه :

انجمن اول در شمه‌ای از احوال و آثار شهریار گردون اقتدار .

انجمن دوم در احوال و آثار شاهزاده گان و خوانین .

انجمن سوم در احوال و آثار سی و نه تن از شعرای درباری .

انجمن چهارم در احوال و آثار يك صد و بیست تن از شعرای زمان بترتیب تهجی خاتمه در احوال و اشعار مؤلف .

این نسخه در سال ۱۲۸۶ حسب الامر علی قلی میرزا اعتضاد السلطنه وزیر علوم بخط

علی محمد بن محمد علی کاشانی تحریر شده است .

(داستان) **انجمن دانش** (۲۸۷۰)

تألیف میرزا احمد وقار (۱۲۳۲-۱۲۹۸) .

ابتدا: «سیاس بی قیاس خداوندی را سزدجل سلطانہ ...» .

این کتاب که آنرا مرحوم وقار در سال ۱۲۸۱ در طهران بتتبع گلستان سعدی ساخته دریک مقدمه و سه مقاله و یک خاتمه است و آن بخط نسخ در سال ۱۲۸۹-۱۲۹۰ در طهران بطبع رسیده . (برای احوال مؤلف رجوع کنید بشماره ۱۷۸۸ تحت عنوان اهبة الکتاب)

(ادب) **انوار الریبع فی انواع البدیع** (۱۷۹۲)

تألیف **سیدعلیخان مدنی شیرازی** .

ابتدا: «حسن ابتدائی بذکری حیرة الحرم ...» .

مؤلف کتاب **سید صدرالدین علی بن احمد بن محمد بن معصی حسینی** از سادات دشتکی شیراز است که بعلمت طول اقامت در مدینه طیبه و تولد در آنجا بمدنی نیز شهرت یافته تولد او بسال ۱۰۵۲ در مدینه اتفاق افتاده و او مدتی نیز در مکه مجاور بوده سپس به هندوستان رفته و در حیدرآباد دکن مقیم و از اعظام امرای آنجا شده و بعد از پادشاه شدن اورنگ زیب (۱۰۶۹-۱۱۱۸) در دهلی بخدمت او رفته و از امرای مخصوص او و بلقب خانی ملقب گردیده است . قسمت آخر عمر سید علیخان بعد از رفتن از هند بمکه و آمدن بایران در شیراز گذشته و بالاخره هم بسال ۱۱۱۸ یا ۱۱۲۰ در همین شهر وفات کرده و در جنب شاه چراغ بخاک سپرده شده است .

سید علیخان که مؤلفین عرب او را **ابن معصی** می نویسند بزبان عربی صاحب تألیفات عدیده است ، اهم آنها یکی کتاب **ملافة العصر** است در محاسن شعرای هر شهر بوضع تیمه و دمیّه و خریده در پنج قسم که آنرا سید علیخان بسال ۱۰۸۲ تألیف کرده ، دیگر **شرح صحیفه سجادیه** بنام سلطان حسین صفوی و **طرز الالفه** که فرهنگ بزرگی است در لغت عربی و کتاب **الدرجات الرفیعة فی طبقات الشیعة** و همین کتاب **انوار الریبع و شرح صمدیه** و غیرها .

بزرگی است در لغت عربی و کتاب **الدرجات الرفیعة فی طبقات الشیعة** و همین **انوار الربیع** و شرح **صمدیه** و غیرها

انوار الربیع شرح قصیده بدیعه ایست در ذکر اقسام صنایع بدیعه و این کتاب که در سال ۱۳۰۴ در هند و در همان سال در طهران بطبع رسیده شامل ۱۵۳ صنعت بدیعی است که شارح در ضمن قصیده بدیعه خود گنجانده بوده و آن قصیده را سید علیخان در سال ۱۰۷۷ در مدح حضرت رسول ساخته است .

(داستان) **بهارستان** (۳۰۴۴)

تألیف **نورالدین عبدالرحمن جامی** (۸۱۷-۸۹۸) .

ابتدا: چو مرغ امرزی بالی زآغاز نه از نیروی حمد آید پیرواز
کتابی است در حکایات و قصص و مختصری در احوال شعرا که جامی آنرا بتقلید گلستان سعدی ساخته منقسم بهشت روضه و آنرا در سال ۸۹۲ بسلطان حسین بایقرا تقدیم داشته است و در ماده تاریخ آن خود میگوید :

بوقتی شد آخر که تاریخ هجرت شود نهصدار هشت بروی فزایی
بهارستان با ترجمه آلمانی در سال ۱۸۴۶ در وین و با ترجمه ترکی در سال ۱۲۵۲ در استانبول چاپ شده . متن تنهای آن یک بار بدون سال تاریخ در لکنه و بار دیگر در طهران بطبع رسیده است .

(تاریخ) **تاریخ الفی** (۸۱۸)

تألیف احمد بن نصر الله تنسوی و دیگران .

ابتدا: «آغاز کتاب در بیان اموری که واقع شده در سال اول رحلت خاتم النبیین»
در سال ۹۹۳ اکبر پادشاه هند دستور داد که تاریخی عام از سال اول رحلت حضرت رسول تا سال ۱۰۰۰ هجری بنام او تألیف کنند و چون بنامش که این تاریخ بسال ۱۰۰۰

منتهی شود آنرا **تاریخ الفی** نامیدند. قسمت مختصری از اوایل کتاب یعنی سی و پنج سال آنرا در عرس يك هفته **نقیب خان میر فیاث الدین علی** (متوفی سال ۱۰۲۳) و **میر فتح الله شیرازی** (متوفی سال ۹۹۷) و **حکیم همام گیلانی** (متوفی سال ۱۰۰۴) و **حکیم علی گیلانی** (متوفی سال ۱۰۱۸) و **حاجی ابراهیم سرهندی** (متوفی ۹۹۴) و **میرزا نظام الدین احمد و عبد القادر بداونی** (متوفی ۱۰۰۴ تا ۱۰۰۶) و دیگران با انجام رساندند. از سال سی و ششم بعد تألیف کتاب در عهده **ملا احمد بن نصر الله دیبلی تنوی** گذاشته شد.

ملا احمد تنوی که اصلاً از مردم شهر تته از بلاد سند و پسر قاضی آن شهر است در جوانی بمذهب تشیع گرائیده و برای تحصیل طب و علوم دینی به مشهد ویزد و شیراز آمده و در عهد شاه هماسب اول یقزوین رفته و تا سال مرگ این پادشاه یعنی سنه ۹۸۴ در دربار او مقیم بوده سپس عازم کربلا و مکه و بیت المقدس شده و از آنجا بهندبر گشته است و در ۹۸۹ بخدمت اکبر پادشاه هند راه یافته و تا سال ۹۹۶ که در لاهور به جرم تشیع بقتل رسیده بکار تألیف و تصنیف مشغول بوده و او غیر از تاریخ الفی کتابی نیز در ترجمه تاریخ الحکمای شهرزوری دارد بنام **خلاصة الحیات**.

از تاریخ الفی از سال ۳۶ تا ایام سلطنت غازانخان تألیف تنوی است چون تنوی در سال ۹۹۶ بقتل رسید **چتر پیک آصف خان** (متوفی سال ۱۰۲۱) دنبال کار او را گرفت و ذیل وقایع را تا سنه ۹۹۷ رساند در سال ۱۰۰۰ عبد القادر بداونی نوشته‌های سابقین را تجدید نظر نموده. تاریخ الفی بدو جلد منقسم است یکی قسمت تألیفی احمد بن نصر الله تنوی و سابقین او، قسمت دوم قسمت تألیفی آصف خان. بعضی دیگر آنرا بعدد سنین تقسیم نموده ۵۰۰ سال اول را یک جلد و بقیه را جلد دوم محسوب داشته‌اند. در بعضی نسخ دیگر اصلاً تمیزی بین دو جلد کتاب نیست.

(تاریخ) تاریخ تبریز (۱۲۲۶۱)

[آغاز:] بسی نامه خواندم بسی رنج بردم ز گفتار تازی وهم پهلوانی

۲۳۰ ورق، [مورخ] ۲۰ شهر ذی قعدة ۱۰۳۲ .

۲۲ × ۳۴ ، ۱۷ سطر نسخ بعضی صفحات سفید، و بعضی بخط شکسته نستعلیق .

(تاریخ) تاریخ جدید (۱۳۳۲)

۲۶ × ۱۹ ، نستعلیق ۱۲ سطر (جلداول) .

[آغاز:] ترجمه جلد اول تاریخ جدید از تألیفات لامه فلوریه که حسب الامر ناصر الدین

شاه این بنده در گاه ماردروس داود خانف Martirosse David Khanoff مترجم باهتمام و مواظبت جناب معتمد الملک کما کان و مطابق با اصل بلا اختلاف اورا از زبان فرانسه بزبان فارسی در دارالترجمه مبار که بترجمه رسانید و صورت اتمام یافت در پانزدهم محرم ۱۲۸۷ .

تاسلطنت فیلیپ دوم تاسال ۱۵۹۸ .

(تاریخ) تاریخ جهانگشای (۳۰۸۱)

تألیف علاءالدین علاءالملک جوینی (۶۲۳-۶۸۱) بقطع ۱۷ × ۲۶ سانتی متر،

هر صفحه دارای ۱۹ سطر، بخط نستعلیق .

ابتدا : «سپاس و ثناء عبودی را که واجب الوجود است» .

تاریخ جهانگشای جوینی چنانکه مخفی نیست تاریخ چنگیزخان و اجداد و

اعقاب اوست از ابتدا تاسال ۶۵۶ یعنی سال فتح بغداد بدست هولا کوخان و آن کتاب

که در سال ۶۵۸ تألیف یافته در سه مجلد است و این سه جلد بهمت و تصحیح استاد علامه

آقای محمد قزوینی از سال ۱۹۱۲ تا ۱۹۳۷ در لیدن از بلاد هلند بطبع رسیده و از جلد

سوم آن يك نسخه عکسی نیز در سال ۱۹۳۱ بتوسط سردنيسن راس مستشرق انگلیسی

در لیدن منتشر شده است .

نسخه کتابخانه سلطنتی^(۱) بر هر سه جلد مشتمل است و آخر آن باین عبارت ختم میشود :
« ذاك ذكرى للذاكرين وكذلك الله يفعل بالظالمين » كه عبارت آخر جلد سوم جهانگشای جوینی است .

این نسخه در ذی القعدة الحرام سال ۱۲۹۶ بتوسط محمود بن حاج محمد خوبی بنام مظفر الدین میرزا ولیعهد تحریر شده .

[تاریخ] تاریخ جهانگشای (۱۱۱۶۶)

تألیف **سلطان ملك جوینی** (۶۲۳-۶۸۱) .

بقطع ۱۶×۶۴ سانتی متر ، هر صفحه دارای ۱۹ سطر ، بخط نسخ خوش ، مکرر شماره ۳۰۸۱ (بأن شماره مراجعه شود) .

نسخه تاریخ کتابت ندارد ولی نسخه بالنسبه مصحح مضبوطی است از اواخر قرن هفتم یا اوایل هشتم ، نام کاتب نیز معلوم نیست .

(تاریخ) تاریخ سیاقی (۱۰۱۶۸)

بقطع ۲۱×۳۵ سانتی متر عدد ، اوراق ۱۰۷ ، هر صفحه دارای ۲۷ سطر ، بخط نستعلیق **ابن دأ** : « تاریخ پادشاهان عجم و غیره که در ملك ایران سلطنت کرده اند » تا سال ۱۲۵۰ .

بخط فضل الله الحسینی شیرازی در پنجشنبه دویم ربیع الثانی ۱۲۶۱ در طهران بخواهر حاجی محمد خان . این کتاب در تصرف فروغ اصفهانی بوده و قسمتی از غزلیات خود را در روی سه صفحه اول نسخه که سفید بوده است یاد داشت کرده (غزلیات لکاتبه فروغ اصفهانی) :
بسرگشته خود باز فراز آمدای دل و جان هر دو از او برده و باز آمده ای

(تاریخ) تاریخ گزیده (۱۱۱۶۳)

تألیف **محمد مستوفی قزوینی** .

۱- از اینجا هم برمی آید که این یادداشتها مربوط بکتابخانه سلطنتی است و پس از ۱۹۳۷ نوشته شده است

ابتداء: «سپاس و ستایش پادشاهی را که ملک اوبی زوال هست».

مؤلف کتاب که نام او را اکثر مصنفین بعد **حمدالله** نوشته اند ظاهراً چنانکه از نسخه‌های قدیمی مؤلفات خود او برمی آید **حمد** نام داشته و **حمد** با اصطلاح و بلبهجه بعضی از ولایات ایران شکل دیگر **محمد** است و باین اسم بسیاری در تاریخ شهرت یافته‌اند. مؤلف که بسال ۶۸۰ در قزوین تولد یافته از خاندان قدیم مستوفیان قزوین است و خود گوید که نسب خاندان او بحر بن یزید ریاحی می‌پیوندد و او پسر تاج الدین ابی بکر مستوفی است و اجداد و بنی اعمام او اکثر در شغل استیفاء و مهمات دیگر دیوانی سر میکرده‌اند. خود **حمد** از مشایخ زیر دست **خواجه رشیدالدین فضل‌الله** وزیر بوده و **خواجه** در سال ۷۱۱ پس از استقلال یافتن در وزارت مؤلف را مستوفی ابهر و زنجان و طارم نموده و برادرش را بنیابت دیوان وزارت گماشته است.

بعد از قتل **خواجه رشیدالدین حمد** مستوفی در **سلک** ملازمان پسر **خواجه** یعنی **غیاث‌الدین محمد** وزیر در آمده است. از سال ۷۳۶ که سال قتل **خواجه غیاث‌الدین** است درست از احوال **حمد** مستوفی اطلاعی بدست نداریم. وفات او را صاحب کتاب شاهد صادق بسال ۷۶۶ می نویسد. **حمد** مستوفی از شعرا و متشایان مطلع زبان فارسی بوده و از جوانی شوقی مفرط بتحصیل اطلاعات تاریخی و جغرافیائی و مباحثه با فضلاء داشته و از اوسه کتاب معتبر بفارسی باقیست یکی **تاریخ گزیده** که خلاصه تاریخ عمومی عالم است از بدو خلقت تا ایام وزارت **خواجه غیاث‌الدین** که آنرا مؤلف در سال ۷۳۰ بنام این وزیر دانش دوست تألیف کرده و آن در حقیقت منتخبی است از جامع التواریخ رشیدی با اطلاعاتی که **حمد** از کتب مورخین دیگر التقاط کرده و بر آخر آن دو فصل یکی در تاریخ علما و ائمه و فضلا و شعرای عرب و عجم دیگری در تاریخ و جغرافیا و وزیرگان شهر قزوین موطن خود افزوده و این دو فصل از مهمترین ابواب کتاب است.

دیگر از تألیفات **حمد** **نظم نامه** است بشعر بوزن متقارب در ۷۵۰۰۰ بیت در تاریخ ایران بعد از اسلام و آن در حقیقت ذیل شاهنامه فردوسی است. سال انجام آن ۷۳۵ هجری است دیگر **نزهة القلوب** در جغرافیا که در ۷۴۰ تألیف شده.

تاریخ گزیده در سال ۱۹۱۰ بچاپ عکسی بتوسط مرحوم ادوارد براون درلیدن بطبع رسیده و خلاصه انگلیسی آن بانضمام فهرس کامل بتوسط همان مرحوم و استاد نیکلسن در سال ۱۹۱۳ درلندن چاپ شده . از تاریخ گزیده در اروپا خاورشناسان ابواب و فصول چندی را عین متن یا ترجمه‌هایی از آنها را بزبور طبع آراسته‌اند .

تاریخ نگارستان (تاریخ) (۸۶۲)

تألیف قاضی احمد فناری .

بقطع ۱۴×۲۵ سانتی‌متر، هر صفحه دارای ۱۹ سطر، بخط نستعلیق.

ابتدا : ای طراز نده بهارستان وی نگارنده نگارستان

مؤلف کتاب قاضی احمد بن محمد فناری قزوینی است از اعقاب عالم معروف عبدالغفار قزوینی مؤلف کتاب الحاوی الصغیر و متوفی سال ۶۶۵ . پدرش قاضی محمد در شهری سمت قضا داشته و باتخلص وصالی اشعاری میسروده و بسال ۹۳۳ فوت کرده است . قاضی احمد مؤلف تاریخ نگارستان مردی فاضل و منشی و شاعر و خوش خط و مورخ بوده و همواره در پیش امر او شاهزادگان صفوی محترم و معزز میزیسته و مدتی نیز در دستگاه سام میرزا مؤلف تحفه سامی مقیم بوده در آخر کار بعزم حج عازم مکه معظمه شده ولی در مراجعت در بندر دریبال سند سال ۹۷۵ فوت کرده است .

قاضی احمد غفاری در تاریخ مؤلف دو کتاب نفیس معتبر است یکی همین تاریخ نگارستان دیگری نسخ جهان آرا .

تاریخ نگارستان مشتمل است بر ۳۳۰ حکایت تاریخی که مؤلف آنها را بترتیب وقوع آنها در زمان هر یک از سلسله‌های سلاطین عنوان کرده و آن کتاب که بشاه طهماسب اول تقدیم شده در سال ۹۵۹ با تمام رسیده است و نگارستان واقع ماده تاریخ انجام آن است چنانکه خود گوید :

در این روضه که از فرط نوادر
پی تاریخ و نامش فکر کردم
چو در واقع نگارستان چنین است
از آن آمد: «نگارستان واقع»
تاریخ نگارستان بترکی ترجمه شده و دوبار یکی بسال ۱۸۲۹ میلادی دیگری
بسال ۱۲۷۵ هجری قمری در بمبئی بچاپ رسیده. کاتب نسخه شهاب الدین علی و سال
مقابل آن با نسخه دیگر ۱۰۲۱ است در مقصر کاشان در پنجشنبه ۲۵ جمادی الثانیه.

تاریخ و صاف (تاریخ) * (۱۰۱۵۴)

[آغاز:] حمد و ستایش که انوار اخلاصش آفاق و انفس را.

ج ۱، يك سر لوح، ۲۲ سطر، نستعلیق خوش، ۱۹ × ۳۲/۵، يوم الابعاء من شهر رجب
المرج ۱۲۵۷ [بخط] علی محمد لواسانی.

ترجمه تاریخ طبری (تاریخ) (۸۷۳)

[آغاز:] شکر و سپاس بی حد و قیاس آفریننده زمین و آسمان.

۲۵ سطر، نستعلیق، ۲۶ × ۳۵/۶، بتاریخ ۸۲۱ کاتب ... محمود بن محمد.

ترجمه تاریخ طبری (تاریخ) (۸۷۴)

ابتدا ناقص است قریب يك ورق ۱۷ × ۲۴، بخط نسخ، هر صفحه دارای ۲۷ سطر،
فی تاریخ غره رجب المرجب سنه تسع و ثمانین و ثمانمائة، کاتب سعد الدین بن تاج الدین بن
علی بن محمد بن نجیب الکازرونی.

ترجمه تاریخ یمینی (تاریخ) (۹۷۵)

(آغاز:) سزاوارترین چیزی که زبان گوینده بر آن مشعوف باشد.

سر لوح جدید، ۱۵ سطر، شکسته نستعلیق، ۲۲ × ۱۴، ناقص.

ذکر امیر صاحب الجیش ابوالمظفر نصر بن ناصر الدین (عتبی رساله ای در مرثیه او
انشا کرده است در اصل کتاب مسطور است).

(تاریخ)

ترجمه فتوح ابن اعثم

(۸۲۱)

مترجم محمد بن احمد مستوفی .

بقطع ۱۸×۲۷ سانتی متر، هر صفحه ۱۹ سطر، بخط نستعلیق .

ابتدا: « الحمد لله الملك القديم والعنان الكريم » .

اصل فتوح ابن اعثم بربری بوده است ولی از متن عربی آن ظاهراً تاکنون نسخه‌ای دیده نشده . این کتاب که شرح فتوحات مسلمین است تا اواخر ایام یزید بن معاویه از جنبه تاریخی زیاد اعتبار ندارد و حیث داستانی آن غالبست بخصوص که مؤلف اصلی آن شیعی مذهب بوده و تعصب بر او غلبه داشته است .

مؤلف اصلی کتاب ابو محمد احمد بن اعثم اخباری از فضایل نیمه دوم [قرن] سوم و اوایل قرن چهارم است . یاقوت در معجم الادباء (ج ۱ ص ۳۷۹) میگوید که او را اصحاب حدیث در روایت ضعیف می شمردند و او مؤلف کتاب المألف و کتاب الفتح است که تا عهد رشید دامنه وقایع آن کشیده میشود و تاریخی دارد از ایام مأمون تا عهد مقتدر که ظاهراً ذیل کتاب الفتح اوست . وفات او را بعضی از مؤلفین در حدود ۳۱۴ نوشته اند (بروگلمن در تاریخ ادبیات عرب ج ۱ ص ۵۱۶) .

مترجم کتاب محمد بن احمد مستوفی هروی است که آنرا بتشویق یکی از وزرای خراسان که او را بالقاب مؤید الملك قوام الدولة والدين تاج الاسلام والمسلمین افشارا کابر خوارزم و خراسان یاد میکند تألیف کرده و آنرا در خراسان در سال ۵۹۶ بدستور آن وزیر شروع نموده اما پس از آنکه تا آخر خلافت ابو بکر را بانجام رسانده بوده محمد مستوفی وفات میکند و شخصی دیگر بنام محمد بن احمد بن ابی بکر کاتب هایب نبادی آن ترجمه را بانجام میرساند و این قسمت اخیر فقط ضمیمه بعضی از نسخ ترجمه فتوح ابن اعثم است (رجوع کنید به تاریخ ادبیات استوری صفحه ۲۰۸-۲۰۸) . ترجمه فتوح ابن اعثم دو بار در بمبئی در سالهای ۱۳۰۰ و ۱۳۰۵ بطبع رسیده . نسخه کتابخانه گلستان^(۱) تاریخ کتابت و نام کاتب ندارد .

۱- این دلیل سوم است که این فهرست باید مربوط بکتابهای کتابخانه سلطنتی باشد.

(تذکره)

تذکره الشعراء

(۳۱۲۶)

تألیف دولتشاه سمرقندی .

ابتدا : «تحمیدی که شاه باز بلندپرواز اندیشه ...» .

بقطع ۱۹×۲۹ سانتی متر ، هر صفحه دارای ۱۲ سطر ، بخط نستعلیق .

مؤلف کتاب یعنی امیر دولتشاه بن علاءالدوله بختیشاه خازی سمرقندی

اصلاً از امیرزادگان اسفراین خراسان بوده ولی از جوانی نظر بکمال میل بشعر و ادب از امارت دست برداشته و بکار جمع اشعار و مطالعه کتب پرداخته و کتاب تذکره خود را که ظاهراً نام اصلی آن مجمع الشعراء است در تاریخ ۲۸ شوال ۸۹۲ بنام امیرعلیشیر نوائی تألیف نموده است .

تذکره دولتشاه از یک مقدمه در ذکر شعرای عرب و هفت قسمت دیگر که هر قسمت را طبقه نامیده است مرکب است . خاتمه کتاب در ذکر شش تن از شعرائی است که در عهد تألیف کتاب هنوز در حیات بوده اند . این خاتمه مضمن تاریخ سلطنت سلطان حسین بایقرا است .

تذکره دولتشاه یک بار در سال ۱۳۰۵ قمری بچاپ سنگی در بمبئی و بار دیگر بافهارس کامل بسال ۱۳۱۸ قمری ۱۹۰۰ میلادی بهمت مرحوم ادوارد براون در لیدن بطبع رسیده است .

تاریخ تحریر ۱۰۰۴ ، کاتب فولاد محمد بن یارمحمد بخاری ، در یک تریج پشت ورق اول چنین مرقوم است :

« بر خاطر عاطر اولوالالباب مخفی نماند که نوشته شد از برای کتابخانه مخدوم زاده ارجمند سلطان نیکو پسند سرو جویدار ولایت نهال چمن هدایت نتیجه اکابر کرام خواجه عبیدی بن خواجه سعد بن محمد اسلام طال الله عمره الی یوم القیام »

(تذکره)

تذکره الشعراء

(۶۶۵)

تألیف : دولتشاه سمرقندی

بقطع ۱۷×۲۵ سانتی متر، عدد اوراق ۲۷۲، هر صفحه دارای ۱۷ سطر، بخط نستعلیق دارای يك سرلوح.

مكرر شماره ۳۱۲۶ (برای احوال مؤلف و شرح کتاب رجوع شود باین شماره)
تاریخ کتابت نسخه سال ۹۹۰ و کاتب آن نستعلیق است که کتاب را در شهر وان در روز دوشنبه دوم شعبان بنام و برای مصطفی چلبی بانجام رسانده چنانکه خود در این قطعه گوید :
شکر خدا که از مدد بخت سازگار

این نسخه شد تمام چو حسن جمال یار

روز دوشنبه از مه شعبان شده دوروز

سالی که بود عشر همانا کم از هزار

در ملک وان بمدت يك اربعین نوشت

بیچاره نسبتی پریشان خاکسار

ز اندیشه سفر متردد تمام کرد

از بهر مصطفی چلبی معدن وقار

آن حاتمى که از اثر همتش نماند

رسم حساب و قاعده محضت شمار

تا هست سبزه زار فلک را بقادش

خرم بود ز خواندن او چون گل از بهار

(عجائب المخلوقات) ترجمه عجائب المخلوقات (۱۲۳۰۹)

اصل کتاب از زکریا بن محمود قرطبی

بقطع ۱۸×۲۵ سانتی متر، هر صفحه دارای ۱۲ سطر، بخط نستعلیق دارای يك

سرلوح ۳۱۳ صورت.

ابتدا: دیا مقر الارض بانواع الحيوانات؛

[حکایات] ترجمه الفرّج بعد الشدة (۳۰۲۵)

تالیف حسین بن اسعد دهستانی

قطع ۱۴ × ۲۵ سانتی متر، عدد اوراق ۳۴۹، هر صفحه دارای ۲۱ سطر، بخط نستعلیق.
ابتدای این نسخه: «سزاوارترین حمدی که زبان گوینده بدان مشعوف باشد»
 مؤلف کتاب در مقدمه این ترجمه خود را حسین بن اسعد بن حسین دهستانی مؤیدی میخوانده [در این نسخه بعلط چنین مذکور است: حسین بن سعد بن مؤید الرهبانی (۱)] و کتاب خود را بنام عزالدین طاهر بن زنگی فریومدی وزیر نگاشته و غیر از این دو اشاره هیچگونه اطلاعی در باب این ترجمه و مؤلف آن در منابع موجوده بدست نیست.

عزالدین طاهر بن زنگی فریومدی نایب امیر ارغون آقا در حکومت او بر خراسان و مازندران (از ۶۴۱ تا ۶۵۴) بود و او پدر وجیه الدین زنگی است که در ایام طفیان ارغونخان بر تگودار وزارت خراسان را داشت و بالاخره هم فرمان این ایلخان بقتل رسید. از احوال حسین بن اسعد دهستانی هیچ اطلاعی در دست نیست همینقدر از نام مخدوم او عزالدین طاهر وزیر فی الجمله معین میشود که او این ترجمه فرج بعد از شدت را در بین سنوات ۶۴۱ و ۶۵۴ بانجام رسانده و قریب سی سال قبل از اوسید الدین محمد عوفی نیز بهمین کار دست زده بود و ظاهراً دهستانی از ترجمه عوفی خبری نداشته است.

ترجمه دهستانی بسیار روان و از نمونه های خوب انشاء فارسی است و خود او چون شاعر هم بوده غالباً ابیات عربی اصل کتاب را بفارسی نظماً ترجمه کرده یا بتناسب حکایات اشعاری از خود ساخته است.

اصل کتاب الفرّج بعد الشدة و الضیقة چنانکه مخفی نیست تألیف قاضی ابوعلی المحسن بن علی تنوخ متوفی سال ۳۸۴ است.

این نسخه بسال ۱۰۵۹ بدست سلام بن حبیب الله قوام کازرونی استنساخ شده.
 ترجمه دهستانی بخط نسخ در سال ۱۳۲۹ قمری در مطبعه سنگی در بمبئی بطبع رسیده است.

(ادب)

ترجمه نهج البلاغه

(۲۰۶۷)

مترجم و شارح ملافتح الله کاشانی .

بقطع ۱۶×۲۹ سانتی متر ، هر صفحه دارای ۲۴ سطر .

ابتدا : « الحمد لله الذی هدانا لهذا وما كنا لنهتدی » .

فتح الله بن شکر الله کاشانی از مشاهیر مفسرین و علمای عهدشاه طهماسب اول

(۹۳۰-۹۸۴) و از شاگردان علی بن حسن زواری صاحب تفسیر معروفست و او علاوه بر

ترجمه چند کتاب معروف از عربی به فارسی مثل ترجمه کتاب احتجاج طبرسی و

نهج البلاغه صاحب تفسیر معروفی است بنام نهج الصادقین که بتفسیر ملافتح الله اشتها

دارد ، وفات ملافتح الله بسال ۹۸۸ اتفاق افتاد .

نام ترجمه شرح مانندی که ملافتح الله از نهج البلاغه به فارسی کرده است « قمیه

الغافلین و تذکره العارفين » است و آن دو بار در ۱۲۷۵ و ۱۳۰۵ در طهران چاپ شده .

نسخه کتابخانه کلستان^(۱) بخط عبدالرحیم بن نصراله بهبهانی و سال کتابت آن

۱۰۸۲ است .

(تاریخ مدینه)

جذب القلوب الی دیارالمحجوب

(۲۸۷۲)

تالیف عبدالحق دهلوی

بقطع ۱۶×۲۶ سانتی متر ، عدد اوراق ۱۴۵ ، هر صفحه ۱۹ سطر ، بخط نستعلیق .

ابتدا :

صد شکر که از تشنگی غم رستم

چون فطره بدریای کرم پیوستم

مؤلف کتاب عبدالحق بن سید الدین ترک دهلوی بخاری است که بلقب

حققی مشهور است و او که یکی از محدثین و مؤلفین هندی است در سال ۹۵۸ در شهر

دهلی تولد یافته و در ۹۹۶ بعزم زیارت مکه بانجا عزیمت کرده و در عرض دو سال

۱- این هم دلیل چهارم براینکه این یادداشتها مربوط بکتابخانه سلطنتی است

در آنجا بشکمل عرفان و جمع اخبار مشغول بوده و پس از مراجعت بهند بالاخره در سال ۱۰۵۲ در دهلی از دنیا رفته و در آنجا بخواك سپرده شده است. عبدالحق دهلوی مؤلف كتب بسیار است مثل مدارج النبوة در سیرت حضرت رسول و اخبار الاخیار در شرح حال عرفا و ذکرة الملوك یا تاریخ حقانی در تاریخ هند و همین جذب القلوب و غیرها.

جذب القلوب شرح جغرافیا و تاریخ مدینه است و مؤلف آنرا در سال ۹۹۸ در مدینه شروع و در ۱۰۰۱ در دهلی بانجام رسانده است و کتاب مزبور در سال ۱۸۴۷ در کلکته و در ۱۲۸۲ در لکنهو و در ۱۸۹۳ در کاونپور بطبع رسیده است. نسخه کتابخانه گلستان^(۱) سال تألیف و تاریخ کتابت ندارد ظاهراً از قرن یازدهم یا دوازدهم است.

(جنگك) جنگ اشعار (۶۳۵)

بقطع ۱۹×۲۸، هر صفحه ۱۵ سطر متن و ۲۹ [و] نیم سطر حاشیه، بخط نستعلیق، دارای چهار سر لوح و ۲۴ تصویر جدید.
ابتدا:

رحمی بده خدایا آن سنگدل جوان را

یا طاقتی و صبری این پیر ناتوان را

این جنگك هر کبست از قسمتی از غزلیات جامی و ترجیع بندهاتف و غزلیات سعدی و عاشق اصفهانی و نان و حلوائ شیخ بهائی و لیلی و مجنون مکتبی.
تاریخ کتابت سال ۱۲۳۷ و کاتب آن زین العابدین بن علی همدانی است.

(حکایات) جوامع الحکایات و لوامع الروایات (۸۸۸)

تالیف سدیدالدین محمد هوفی

ابتدا: «شکر و سیاس بی قیاس که مقاطع اوهام انسان»

«ثنا و حمد مبدعی را که از بدایت صباح وجود...».

بقطع $۲۷/۵ \times ۴۸/۵$ سانتی متر ، عدد اوراق ۴۴۸ ، هر صفحه دارای ۳۰ سطر ، بخط نستعلیق .

مؤلف کتاب سدیدالدین محمد عوفی بخارائی است که در اواسط نیمهٔ دوم مایهٔ ششم هجری در بخارا تولد یافته و چون نسب اجدادش بعبدالرحمن بن عوف میرسیده خاندان ایشان بعوفی مشهور بوده اند . محمد عوفی ابتدای جوانی را در بخارا بتحصیل علوم ادبی و عربی و دینی گذرانده و تا سال ۵۹۷ در آن شهر بوده سپس بشهرهای دیگر ماوراءالنهر و خوارزم و خراسان و سیستان سفر کرده وبخدمت مشاهیر فضلاء و شعراى آن بلاد رسیده و از ایشان کسب معلومات نموده و از بعضی نیز اجازهٔ روایت حدیث و وعظ گرفته ضمناً پیش سلاطین و امرا محترم شده و از نعم ایشان بهره‌ور گردیده است . عوفی از سال ۵۹۷ تا ۶۱۷ که ایران را ترك گفته در شهر های نواحی فوق میگذشته . در اوایل این دوره اندك مدتی را نیز در خدمت عثمان خان سلطان السلاطین (۶۰۰ - ۶۰۹) آخرین پادشاه خانیة سمرقند سمت ریاست دیوان انشاء او را داشته و از آنجا در حدود سال ۶۰۰ بخراسان آمده و تا ۶۱۲ در آن بلاد و سیستان سفر میکرده سپس قبل از استیلای چنگیزبان بر بخارا بوطن خود برگشته و چون آوازهٔ هجوم مغول بگوش او رسیده بوده از راه غزنه و کابل خود را بسند رسانده و در پناه ناصرالدین قباچه (۶۰۲ - ۶۲۵) از ممالیک غوریه که بر آن حدود سلطنت میکردن قرار گرفته و از خواص وزیر او عین الملک اشعری گردیده است .

ناصرالدین قباچه را در سال ۶۲۵ شمس الدین التمش از میان برداشت و خود مالک متصرفات او شد . عوفی نیز در دستگاه این پادشاه تازه داخل گردید و بوزیر او نظام الملک محمد جنیدی تقرب جست و از این تاریخ در دهلی مقیم شد و عوفی تا حدود ۶۳۰ در حیات بوده لیکن از آن ببعد احوال او روشن نیست .

محمد عوفی از سال ۶۱۷ که در هند اقامت گزیده بتألیف کتاب پرداخته و از او سه کتاب معتبر باقی است یکی **لباب الالباب** در طبقات شعراى فارسى زبان که بطبع رسیده و معروف است ، دیگر ترجمهٔ فارسى کتاب **الفرج بعد الشدة** ، سوم کتاب بزرگ **جوامع الحكایات و لوامع الروایات** .

جوامع الحکایات کتاب معتبری است مشتمل بر يك عده حکایات ادبی و تاریخی و عبرت و قصه که عوفی آنها را از يك عده کتاب معتبر که شماره آنها قریب بصد است جمع آورده بضمیمه آنچه خود دیده یا شنیده بوده است. جوامع الحکایات را عوفی بنام ناصرالدین قباچه شروع بتالیف کرده لیکن چون او در ۶۲۵ رفته عوفی کتاب را پس از اتمام در حدود ۶۳۰ بنظام الملك جنیدی وزیر شمس الدین التتمش تقدیم نموده است.

جوامع الحکایات در چهار جلد است هر جلد دارای بیست و پنج باب و قریب دوهزار و یکصد و کسری حکایت دارد، انشاء آن روان و سلیس و از جهت اشتغال بر يك عده از حکایات مهم ادبی و تاریخی از کتب معتبره است.

جوامع الحکایات تا کنون بطبع نرسیده لیکن دکتر محمد نظام الدین دکنی در يك مقدمه نفیسی که بانگلیسی بر این کتاب نوشته خلاصه ای از ابواب و فصول و محتویات و منابع جوامع الحکایات را بدست داده و این مقدمه بسال ۱۹۲۹ در لندن بطبع رسیده است.

تاریخ کتابت روز دوشنبه هیجدهم شهر محرم الحرام سنة خمس و سبعین والف هجری، نام کاتب معلوم نیست.

[تاریخ] حبیب السیر (۸۹۲)

[آغاز:] لطایف اخبار لثالی نثار انبیاء عالمی مقدار.

سرلوح، ۲۱ سطر، نستعلیق، ۲۲×۳۷، ج ۱، [مورخ] ۱۰۴۴ [نوشته] محمد تقی بن حسین الکاتب الخاتون الاصفهانی.

[تاریخ] حبیب السیر (۹۰۰)

[آغاز:]

یارب بشای خود سخن سازم کن

در گلشن حمد نغمه پردازم کن

۲۲×۳۷، نسخ، ۲۹۰ سطر، (ج ۳).

[مورخ] رابع عشر شهر شوال من شهر و سنة تسع وستين بعد الالف (بدون نام کاتب)

(۱۰۲۳)

دره نادره

[تاریخ]

تالیف میرزا مهدیخان گوگب *منشی الممالك احترا ابادی*.

ابتدا: «دیباچ دیباچه کتاب کتاب فصاحت قرین».

برای احوال مؤلف آن رجوع کنید بشماره .. تحت عنوان جهانگشای نادری (۱).

دره نادره تاریخ افشاریه است تا سال ۱۱۶۲ یعنی تا قتل ابراهیم خان ظهیرالدوله برادر نادر. این کتاب که بوضع تاریخ و صاف با انشائی مصنوع و مغلق نگاشته شده چندین بار در هند و ایران بطبع رسیده و بعضی از فضایی هند بر مشکلات لغوی آن شرحی نیز نوشته اند.

[تاریخ] **روضة الاحباب فی سیر النبی والال و الاصحاب** (۱۱۷۱)

تالیف **عطاء الله بن فضل الله** معروف به **جمال حسینی**

بقطع ۱۷×۲۸ سانتی متر، هر صفحه ۶۷ سطر، بخط نسخ.

ابتدا: «الحمد لله الذی من علی المؤمنین».

جمال الدین عطاء الله بن فضل الله حسینی از سادات دشتکی شیراز است که مدتی نیز در هرات میزیسته و در مدرسه سلطانیه و جامع آن شهر بدرس و وعظ مشغول بوده و در آخر عمر ایام را بعبادت و تألیف میگذرانده و بگفته صاحب حبیب السیر در وقت تألیف آن کتاب (ذی القعدة سال ۹۲۹) هنوز در حیات بوده است.

کتاب روضة الاحباب کتابی است بفارسی در سیره حضرت رسول و آل و اصحاب

او که آنرا جمال حسینی در سال ۹۰۰ بانجام رسانده و آن بسد مقصد منقسم است:

مقصد اول در سیرت حضرت رسالت مشتمل بر سه باب که باب سوم آن متضمن

هشت فصل است.

مقصد دوم در معرفت احوال صحابه در دو باب.

مقصد سیم در بیان احوال تابعین در سه باب.

۱- برگه «جهانگشای» در یادداشتها دیده نشده است

روضه الاحباب در سال ۱۲۹۷ در لکهنو بطبع رسیده و محمود مغنیساوی آنرا
بترکی ترجمه کرده است. جمال حسینی غیر از روضه الاحباب کتاب دیگری نیز دارد
بنام **نصفه الاحباب فی مناقب آل الباء**
نسخه روضه الاحباب کتابخانه گلستان^(۱) تاریخ کتابت و نام کاتب ندارد ولی
ظاهراً از قرن دهم است.

[تاریخ] **روضه الصفا** (۹۱۶)

تألیف میرنعمانی (متوفی سال ۹۰۳).
ابتداءً: در آرایش دیباچه مناقب و مآثر سلاطین رفیع مقدار، (جلد پنجم).
بقطع ۱۸ × ۲۹ سانتی متر، هر صفحه دارای ۲۳ سطر، بخط نستعلیق، دارای يك
سرلوح.

برای احوال مؤلف و شرح کتاب رجوع شود بشماره ۹۱۳^(۲).
تاریخ کتابت شهر رجب المرجب سنه ۱۰۰۹ بدون نام کاتب.

[تاریخ] **روضه الصفا** (۹۲۲)

تألیف میرنعمانی متوفی سال ۹۰۳.
مکرر شماره ۹۱۶ (جلد پنجم).
بقطع ۱۷ × ۲۷ سانتی متر، عدد اوراق ۲۶۵، هر صفحه دارای ۲۵ سطر، بخط
نستعلیق، برای احوال مؤلف و شرح کتاب رجوع شود بشماره ۹۱۳^(۲).
تاریخ کتابت ۱۰۹۳ در بخارا بخط عربشاه.

[تاریخ] **روضه الصفا** (۹۲۳)

آغاز: جواهر حمد و سپاس و لالی شکر بقیاس (جلد ششم).
۲۵ سطر، نستعلیق ۳۴ × ۲۳ (قرن یازدهم)، صفحه آخر جدید است.
[تاریخ] **روضه الصفا** (۹۳۴)

هفت جلد روضه الصفا، ۳۳ سطر، نستعلیق خوش، ۲۴ × ۳۷، هفت سرلوح و تذهیب
۱- این هم دلیل ششم ۲- برگه مربوط بشماره ۹۱۳ در یادداشتها نبوده است

بنام شکر الله خان نوری ذی القعدة ۱۲۴۰، راقمه العبد الذلیل محمد اسمعیل شیرازی

(تاریخ) **روضة الصفا** (۹۳۵)

هفت جلد روضة الصفا، دارای هفت سرلوح و تذهیب، ۳۵ سطر، نستعلیق،
۳۷/۵ × ۲۴/۵، بتاریخ ۱۲۵۵، بدون نام کاتب.

(تاریخ) **ریاض الشهادة فی ذکر مصائب السادة** (۲۸۴۷)

تألیف «محمد حسینی قزوینی»

جلد دوم، ۰ بقطع ۲۸ × ۱۸ سانتی متر، هر صفحه ۲۵ سطر، بخط نسخ.

ابتدا: «و به نستعین و علیه تدوکل فی کل حین».

محمد حسینی بن حاج «محمد قزوینی»، مؤلف این کتاب از شاگردان آقا

محمد باقر بهبهانی عالم معروف (متوفی سال ۱۲۰۵) است که در دستگاه حسینعلی

میرزا فرمانفرما والی فارس پسر سوم فتحعلیشاه (حکومتش بر فارس از ۱۲۱۴ تا ۱۲۵۰

وفاتش بمرض وبا در ۱۲۵۱) میزیسته و ریاض الشهادة در سه جلد در سال ۱۲۲۷ بنام

آن شاهزاده تألیف نموده است.

ریاض الشهادة در سال ۱۲۷۳ - ۱۲۷۴ در هند بطبع رسیده.

این نسخه کتابخانه گلستان^(۱) جلد دوم کتابست و تاریخ کتابت و نام کاتب ندارد.

(تذکره) **زینة المدايح** (۹۴۰)

تألیف میرزا محمد صادق و قایم نگارهای مروزی

ابتدا: «ای ذکر تو گل فروش بازار سخن ...».

برای شرح حال مؤلف آن رجوع شود بشماره های ۸۷۷ - ۸۸۱ تحت عنوان

جهان آرای^(۲).

زینة المدايح مجموعه ایست از مدایحی که يك عده از شعرا از فتحعلیشاه

گفته اند از بدو جلوس او تا سال هفتم سلطنتش (۱۲۱۲ - ۱۲۱۸)، این کتاب را

همای مروزی بدستور فتحعلیشاه ترتیب داده و اسم زینة المدايح نیز از خود شاه است.

۱- این یکی دلیل هفتم است. ۲- چنین برگه‌ای در یادداشتها نیوده است.

زینة المدايح، بچهار بخش منقسم است باین ترتیب: **آرایش** در اشعار فتحعلیشاه، **پیرایه اول** در اشعار شعرای درباری، **پیرایه ثانی** در اشعار شعرای دیگر، **زیور** در شرح حال و اشعار مؤلف.

(داستان) **سراج المنیر** (۱۷۰۵)

تألیف **محمد شریف کاشف شیرازی**

بقطع ۱۴/۵ × ۲۵/۵ سانتی متر، هر صفحه دارای ۱۳ سطر، بخط نستعلیق، مکرر شماره ۱۷۰۴ (برای وصف کتاب و احوال مؤلف آن رجوع شود باین شماره^(۱)).

نسخه مورخ است بسال ۱۲۵۱ و خاتمه ای دارد از کاتب بنام محمدشاه قاجار ولی نام کاتب در آن مذکور نیست.

(سفرنامه) **سفرنامه خوارزم** (..)

تألیف **امیرالشیرازی رضاقلیخان هدایت** (۱۲۱۵ - ۱۲۸۸).

ابتدا:

سر آغاز هرنامه یابد نگار بنام جهان داور کرد کار

مرحوم هدایت را در سال ۱۲۶۷ موقعیکه محمد امین خان خوارزمشاه هدایائی بطهران فرستاده بود مرحوم میرزا تقیخان امیر کبیر مأمور سفارت خوارزم و خیره کرد و هدایت در سه شنبه ۵ جمادی الثانیه آن سال بهمرامی فرستاده خوارزمشاه بخوارزم رفت و در رجب سال بعد از آنجا مراجعت کرد موقعیکه امیر کبیر چند ماه بود از صدارت افتاده بود. این کتاب تفصیل گذارش سفر هدایت است و حاوی فواید جغرافیائی و تاریخی و ادبی زیاد است.

سفرنامه خوارزم در سال ۱۲۹۲ بحروف سریبی نستعلیق بتوسط شفر Scheffer

رئیس مدرسه السنه شریفه پاریس در بلاق بطبع رسیده است.

۱- این برگه هم در یادداشتها دیده نشده است.

برای شرح احوال و تالیفات دیگر مؤلف رجوع شود بشماره ۵۴۷ تحت عنوان «مجمع الفصحاء».

(سفر نامه) سفر نامه ولیعهد بمرآغه (۱۱۱۸۵)

سفر نامه مظفرالدین میرزای ولیعهد است در سال ۱۳۰۵ بمرآغه دارای ۳۱ ورق کتاب و ۲۴ عکس که از مناظر بین راه و آثار تاریخی مرآغه و غیرها برداشته و بآن ملحق کرده اند هر صفحه دارای ۱۶ سطر است و بخط نستعلیق بقلم محمد رضا منشی در همین سال ۱۳۰۵ تحریر شده است.

[تاریخ] شرح حال ناصرالدین شاه (۱۱۶۸۷)

تألیف لسان‌الملک «الک‌المورخین»

«بر حسب اشاره سراسر بشاره بندگان اعلیحضرت ... مظفرالدین شاه ... ملخص آثار و خلاصه اخبار شهریار نامدار ناصرالدین شاه بضمیمه اسامی فرزندان گرامی و نبایر و نتایج نامیش را ذکر و افاضات این دم که سال بر ۱۳۱۶ هجری میگذرد کلیه ثبت و ضبط آرد و از این پس شرح جهان‌بانی شاهنشاه شهید را»

۹ سطر، نستعلیق، ۲۲×۱۵، بدون نام کاتب، و [با یادداشت] «تاریخ ولادت ناصرالدین شاه در شب یکشنبه ششم شهر صفر هزار و دویست و چهل و هفت در قریه کهمویه چهارفرسخی تبریز»

[نیز یادداشت] «مهد علیادختر امیر محمد قاسم خان بن سلیمانخان اعتضادالدوله قاجار قوآنلو ولایت عهد ۱۲۵۱»

بهمان تعداد زوجات و ابناء و بنات ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه و محمدعلی میرزا ختم میشود.

(ادب) شرح الحماسة (۱۳۸)

تألیف خطیب تبریزی، جلد اول

بقطر ۱۶×۲۵ سانتی متر، عدد اوراق ۱۷۸، هر صفحه دارای ۱۵ سطر، بخط

نسخ کهنه.

ابتدا : « حمد الله الذى لا يبلغ صفاته الواصفون » .

مؤلف کتاب یحیی بن هلی ابو زکریا معروف بخطیب تبریزی از اجله علمای لغت و نحو است که بسال ۴۲۱ تولد یافته و از تبریز بقصد ملاقات ابوالعلاء معری شاعر معروف بمعمره النعمان شام رفته و سفری نیز بمصر کرده سپس ببغداد آمده و سمت کتابداری کتابخانه نظامیه بغداد را یافته و تا آخر عمر در آن شهر مانده و در همانجا نیز بسال ۵۰۲ بداردیگر شتافته است .

این کتاب شرح دیوان اشعار الحماسه است که آنهارا شاعر معروف ابوتمام طائی از گفته های شعرای معتبر عرب جمع آورده بوده و خطیب تبریزی آنهارا شرح نموده است . کتاب شرح الحماسه خطیب يك بار در آلمان و بار دیگر در چهار جلد در سال ۱۲۹۶ هجری قمری در بولاق بطبع رسیده است . این نسخه کتابخانه گلستان^(۱) جلد اول شرح الحماسه است و تاریخ کتاب و نام کاتب ندارد .

(ادب) شرح المقامات الحریریة (۱۸۳۷)

جلد اول تألیف احمد شریعی بخط نسخ کهنه .

مؤلف کتاب احمد بن هبة المؤمنی از نویسندگان بلیغ و از علمای نحو و لغت اندلس است که بسال ۴۵۷ در شریش Xerès تولد شده و مدتی در اشبیلیه Séville و بلنسیه Valence مقیم بوده و بممالک اسلامی شرق نیز سفر کرده و بسال ۶۱۹ در شریش دارفانی را وداع گفته است اصل مقامات چنانکه مخفی نیست از ابو محمد قاسم بن علی حریری بصری (۴۴۶ - ۵۱۶) است و شریعی آنرا شرحی مفصل کرده و این شرح مکرر در مصر بطبع رسیده .

(ادب) شرح المقامات الحریریة (۱۸۳۸)

جلد دوم تألیف احمد شریعی (۴۵۷ - ۶۱۹) .

بقطع ۱۶×۲۵ ، عدد اوراق ۲۷۵ ، هر صفحه دارای ۲۷ سطر ، بخط نسخ کهنه .

جلد اول کتاب در شماره قبل با مؤلف آن معرفی شده بآنجا رجوع شود.
این جلد از شرح مقامة الخامسة و العشرین یعنی بعبارت « شتوت اقامت فی الشتاء » شروع میشود.

این نسخه تاریخ کتابت ندارد ولی مسلماً از قرن هفتم است و در پشت ورق اول آن سال ۸۸۹ تحت رقم یکی از مالکین دیده میشود.

[ادب] شرح الواحدی علی المتنبی (۱۱۶)

[آغاز:] وقال يرثي حدثه (؟) لامه: الا لاری الاحداث حمداً ولا ذماً.

۱۷ سطر، ۲۴×۱۷ نسخ.

[انجام:] و ذلك في شهر سنة خمس وثمانين وستمائة للهلال (بدون نام کاتب)

(لغت) الصحاح في اللغة (۱۲۳۲)

تأليف اسماعيل بن حماد جوهری

مؤلف کتاب امام ابو نصر اسماعیل بن حماد جوهری از اهل فاراب ترکستان است که برای جمع و تحصیل لغت بحجاز و بلاد دیگر عرب مسافرت کرده و سالها در بادیه در میان قبایل مانده است سپس در نیشابور مقیم شده و پیش استادان فن در لغت و خط و کتابت سرآمدان گردیده و در ذکاء و علم مشارالیه بالبنان گشته است. در آخر عمر جوهری دچار اختلال حواس شد و در نیشابور بر بامی بالا رفت و دولنگه در مانند دو بال بر خود بست و بخیال پرواز خود را در فضا پرتاب کرد بر زمین افتاد و بسال ۳۹۳ جان سپرد.

کتاب صحاح که در عمر جوهری از سواد بیباض نیامده و بعد از او یکی از شاگردانش آنرا منتشر کرده و بهمین جهت اغلاطی در آن داخل شده از مشهورترین کتب لغت عربی است و جوهری آنرا بر ۲۸ باب و هر باب را به ۲۸ فصل بعد به ترتیب حروف الفبا مرتب کرده ولی در این ترتیب رعایت آخر حروف را آنهم بر روش ابجد نموده است.

کتاب صحاح در سال ۱۲۷۰ در تبریز و در ۱۲۸۲ در بولاق و یک جزء از آنها

در سال ۱۷۷۴ در اروپا بطبع رسیده و از آن اختصارات و تهذیبات چند دیگر آن ترتیب و بر آن شرح متعدده نوشته اند .

[طبیعی] صواعق النظام (۲۶۵۷)

[آغاز:] حمد و سپاس معبودی را سزااست که مبدع ذواتست و مخترع موجودات... اما بعد این رساله ایست در علم ترکیب توپ و خمپاره و ترتیب گلوله و عراده و سایر آلات و ادوات حربیه - باشاره حاجی میرزا آقاسی - مقدمه و سی و دو باب ، تاریخ تألیف و جمع آوری او اسط رمضان ۱۲۵۴ - یادداشت های شخصی حاجی میرزا آقاسی .
۲۰ سطر ، نستعلیق ، ۳۷×۲۲ ، تاریخ اتمام یوم الاثنین هفدهم شهر ذی الحجه ۱۲۵۴ .

(تاریخ) ظفر نامه تیموری (۱۲۲۸۶)

تألیف مولانا شرف الدین علی یزدی متوفی سال ۸۵۸ .
دارای ۷۵۰ صفحه که از آن جمله صفحه اول و آخر سفید است و صفحات ۲۹ و ۳۰ و ۴ تذهیب و تزیین بدون هیچگونه کتابتی .
بقطع ۳۷×۲۴ سانتی متر ، هر صفحه دارای ۱۹ سطر .
ابتدای آن که از صفحه ۵ شروع میشود چنین است :
این نامه که نام حق در او مسطورست

بحر است که سر بس در منشورست

حمداً كثيراً لمن توتی الملائک من تشاء و تنزع الملك ممن تشاء و صلوة طيبة دائمة علی خاتم الانبیاء و سید الاولیاء و آله الاصفیاء و عترته البررة الاتقیاء .

بنام خدائی که از نام اوست

که ما را توانایی و گفت و گوست

کتاب ظفر نامه شرف الدین علی یزدی مشهورتر از آنست که بوصف آن احتیاجی باشد چه این کتاب که یکی از مهمترین منابع تاریخ صادرات اعمال امیر تیمور گورکانی است از همان ایام تألیف شهرتی بسزایافته و غالب مورخین بعد از شرف الدین

علی از آن استفاده ها کرده‌اند. نسخ آن نیز در دنیا فراوانست و بزبانهای فرانسه و انگلیسی نیز ترجمه شده و متن فارسی آن هم بین سنوات ۱۸۸۵ و ۱۸۸۸ در دو جلد در کلکته بطبع رسیده است.

ظفرنامه تیموری را شرف الدین علی یزدی در شیراز با امر ابوالفتح ابراهیم سلطان پسر شاهرخ بن امیر تیمور که از جانب پدر بر فارس از سال ۸۱۸ تا ۸۳۸ سال مرگ خود حکومت داشته نوشته است. تاریخ تألیف کتاب در خود ظفرنامه مسطور نیست لیکن بقول صاحب حبیب السیر (جزء سوم از جلد سوم صفحه ۱۴۸) عبارت **هاتف فی شیراز** که بحساب جمل با ۸۲۸ برابر است از تاریخ تألیف این کتاب حکایت میکند.

در ابتدای بعضی از نسخ ظفرنامه مقدمه بالنسبه مفصلی وجود دارد بنام **تاریخ جهانگیر** در ذکر نسب خوانین ترك و تاریخ چنگیزخان و اعقاب او که در ۸۲۲ یعنی شش سال قبل از اصل ظفرنامه تألیف شده است نسخه کتابخانه سلطنتی^(۱) این مقدمه را ندارد.
آخر نسخه:

بعدلش جهان یکسر آراسته

ز کیهان رسوم بدی کاسته

خلایق مرقه ز احسان او

زمین و زمان تحت فرمان او

کتبه سلطان محمد نور و ذهبه میر عضد و صوره بهزاد ۹۳۵ (باضافه تحقیقی در باب سال فوت بهزاد که در ورقه علیهمه دارد)

[تاریخ] **عالم آرای عباسی**

تألیف اسکندر بیگ هندی

ابتدا: چون نشر محامد کبریای الهی که بیرون از دایره عقول ...

مؤلف کتاب یعنی اسکندر بیک که در حدود ۹۶۸ تولد یافته ابتدا در شغل استیفا سرمیکرده سپس از آن کار دست کشیده و بقرن انشاء پرداخته و در حدود ۹۹۲-۹۹۳ در سلک منشیان سلطان محمد خدا بنده پدر شاه عباس کبیر در آمده و مدتی نیز در عداد سپاهیان و جنگ آوران معدود بوده تا آنکه در سال ۱۰۰۱ در عهد شاه عباس در سلک منشیان عظام آن پادشاه وارد گشته و بملازمت او مخصوص و سرافراز گردیده است.

در سال ۱۰۲۵ اسکندر بیک بتالیف تاریخ شاه عباس و اسلاف او پرداخته و عالم آرای عباسی را در دو صحیفه عنوان کرده است، صحیفه اول در ذکر نسب و اجداد و ظهور دولت و شرح وقایع ایام سلطنت سلاطین صفویه تا جلوس شاه عباس یعنی تا سال ۹۹۶ بر سبیل اجمالی که در همین سال ۱۰۲۵ بانجام رسیده.

صحیفه دوم شامل دو مقصد، مقصد اول در وقایع چهل و دو ساله سلطنت شاه عباس که بسال ۱۰۳۸ منتهی میگردد، مقصد دوم در وقایع پنج ساله اول سلطنت شاه صفی که بسال ۱۰۴۳ ختم میشود و ظاهراً در همین سال است که اسکندر بیک وفات یافته.

از عالم آراء صحیفه اول و مقصد اول از صحیفه دوم در سالهای ۱۳۱۳-۱۳۱۴ قمری بچاپ سنگی در طهران و مقصد دوم از صحیفه دوم بعنوان ذیل عالم آرای بسال ۱۳۱۷ شمسی در همین شهر بچاپ حروفی بطبع رسیده است.

(تاریخ) عالم آرای عباسی [۹۵۴]

ابتدا: پرده گشای در امید و بیم چون نشر محامد کبریای الهی که بیرون از دایره عقول... غرض از تسوید این مقالات آنست که اقل العباد اسکندر الشهیر بالمنشی که در او انشاء جوانی باغواهی کوتاه خردان (جلد ۱).

یک سر لوح، ۲۵ سطر، نستعلیق، ۳۶ × ۲۳، بدون تاریخ و نام کاتب (قرن دوازدهم).

(تاریخ) **عالم آرای عباسی** (۹۶۸)

صحیفه دوم، تألیف اسکندر دمشقی

بقطع ۱۴ × ۲۷/۵، هر صفحه دارای ۲۳ سطر، بخط نستعلیق، دارای يك

سرلوح.

ابتدا: «عنوان صحیفه سلطنت و عالم آرای پادشاهان کامکار».

برای تفصیل کتاب و احوال مؤلف آن رجوع شود به شماره.

(تاریخ) **عالم آرای عباسی** (۹۷۰)

صحیفه اول بقطع ۲۹ × ۱۷، هر صفحه دارای ۲۹ سطر، بخط نستعلیق، دارای

يك سرلوحه، عدد اوراق ۷۶۹. (صحیفه اول)

ابتدا: پرده گشای در امیدویم.

آخر: لهذا مأمول بعفو است تم بالخير و السعادة فی التاريخ يوم الخميس ۲۶

شهر ذی قعدة الحرام سنه ۱۰۷۲.

(ادب) **العقد الفريد للملك السعيد** (۱۷۶۱)

تألیف ابن طلحه

بقطع ۱۷ × ۲۵ سانتی متر، هر صفحه دارای ۲۵ سطر، بخط نسخ.

ابتدا: «الحمد لله حامی حوزه بلاده»

مؤلف این کتاب خود را در مقدمه شمس الدین ابو عبد الله محمد بن طلحه

معرفی میکند ولی صاحب معجم مطبوعات العربیه بنقل از ابن عماد صاحب شذرات

الذهب لقب او را کمال الدین و کنیه اش را ابوسالم نوشته. ابتدای تحصیل او در خراسان

بخصوص در نیشابور بوده و پس از مدتی سیاحت و رسیدن بخدمت اکابر و ملوک در

سال ۶۴۸ بوزارت الملك السعيد نجم الدین غازی بن ارتق (۶۳۷-۶۵۸) از ملوک ارتقیه

اردین رسیده ولی پس از دو روز از آن شغل استعفا کرده و بنزد و سفر پرداخته. تولدش

در ۵۸۲ و وفاتش در ۶۵۲ اتفاق افتاده است.

کتاب العقد الفريد که آنرا ابن طلحه بنام الملك السعيد مزبور، تأليف کرده کتابی است ادبی و اخلاقی و بچهار باب منقسم است :

باب اول در مهمات اخلاق و صفات .

باب دوم در سلطنت و ولایت .

باب سوم در شرايع و ديانات ،

باب چهارم در تکميل مطلوب .

این کتاب چندین بار در مصر بطبع رسیده از جمله در سالهای ۱۳۰۶ و ۱۳۱۰ قمری . نسخه کتابخانه گلستان^(۱) ناقص است .

این نسخه تاريخ ندارد ولی ظاهراً متعلق بقرن هفتم است در پشت ورق اول نوشته شده : « ملکه کاتبه يوسف بن محمد بن الصيداوی الحنبلی... »

(ادب) **غرر الحکم** (۲۷۸۵)

از عبدالواحد بن محمد بن عبدالواحد الهمدانی

آغاز : الحمد لله الذي هدانا لهذا بتوفيقه »

يك سر لوح، ۱۵ سطر، ۲۴ × ۱۴، ابراهيم بن حاجی عبدالجليل شرانی فی بلدة رشت فی سادس عشرة شهر جمادى الاول فی شهر سنة سبع وثلاثين و الف من الهجرة .

(تاريخ) **الفتح الوهبي على تاريخ ابی نصر العتبی** (۹۷۶)

تأليف أحمد بن هلي بن همر الغيني الدمشقي

بقطع ۱۷ × ۳۱. هر صفحه دارای ۴۱ سطر، بخط نسخ، متن بامر کب سرخ و شرح

بامر کب سیاه .

ابتدا : « حمداً لمن احسن كل شيء... »

مؤلف کتاب یعنی **شیخ احمد بن هلی بن همر** اصلاً طرابلسی است لیکن در سال

۱۰۸۹ در قریه **منین** از قرای دمشق تولد یافته و در آنجا تحصیل علوم شرعی و ادبی

نموده سپس در طلب علم ببلاد دیگر شام و دیار روم رفته بعد در دمشق بتدریس مشغول شده و در ۱۱۷۲ در همانجا متوفی و مدفون گردیده است و او مریدی ادیب و مورخ و شاعر بوده و اشعاری نیز از وی باقیست.

کتاب الفتح الوهبی شرح کتاب معروف تاریخ یمنی تألیف ابوالنصر عبدالجبار عتبی است در تاریخ یمن الدوله سلطان محمود و پدرش سبکتکین و معاصرین ایشان. کتاب الفتح الوهبی در سال ۱۲۸۶ در دو جلد در مصر بطبع رسیده است. در آخرین نسخه چنین آمده است:

« قال المصنف وکان اکمال تحریره لاربع خلون من ذی القعدة الحرام سنة سبع و اربعین و مائة و الف علی يد جامع شمله و صارف نفایس الاوقات فی کشفه وحله احقر الخلیفة بل لاشیء فی الحقیقة احمد بن علی العدوی الدمشقی الشهیر بالمنینی غفر الله ذنوبه و ملاء بزال الرضوان ذنوبه و فعل ذلك بوالديه و بجمیع المسلمین اجمعین آمین ».

شاید از این عبارت بتوان یقین کرد که این نسخه اصل نسخه مؤلف و بخط دست خود اوست.

[لمت] فرهنگ جهانگیری (۱۲۴۳)

تألیف حسین انجوی

بقطع ۱۴×۲۶ سانتی متر، هر صفحه دارای ۲۷ سطر، بخط نستعلیق. ابتداء: بنام ایزد بخشاينده بخشايشگر آنکه بر لوح زبانها حرف اول نام اوست الخ.

مؤلف کتاب جمال الدین حسین بن فخر الدین حسین انجوی از سادات انجوی شیراز است که از وطن خود به هندوستان افتاده و در دستگاه جلال الدین اکبر راه یافته و پیش او معزز و محترم شده چنانکه اکبر در سال ۱۰۱۳ او را بدکن بدربار عادلشاه برای تزویج دختر او فرستاده است. جمال الدین حسین انجو در عهد جهانگیر مقامات نظامی و سیاسی نیز یافته چنانکه در سال ۱۰۲۷ به حکومت ولایت بهار و بلقب

عضدالدوله نایل آمده و در ۱۰۳۰ متقاعد شده و چند سال بعد از این تاریخ در اکره فوت کرده است.

جمال الدین حسین انجو کتاب فرهنگ جهانگیری را بدستور جلال الدین اکبر در سال ۱۰۰۵ شروع کرده ولی چون اتمام آن در سال ۱۰۱۷ در عهد جهانگیر واقع شده آنرا فرهنگ جهانگیری نامیده است. ماده تاریخ اتمام این فرهنگ این مصراع است :

« زهی فرهنگ نورالدین جهانگیر ».

فرهنگ جهانگیری را مؤلف در سال ۱۰۳۲ تجدیدنظر کرده و نسخه دیگری از آنرا در این سال که اواخر عمر او بوده است تقدیم جهانگیر نموده است.

فرهنگ جهانگیری دارای مقدمه ایست مشتمل بر دوازده آیین در باب زبان فارسی و لهجه ها و حروف معانی در این زبان و اصل کتاب منقسم است بیست و چهار باب بترتیب حروف تهجی ولی بحرف دوم. این کتاب خانمهای دارد متضمن پنج در شامل کنایات و لغات عربی و زند و پازند و کلمات اجنبی.

فرهنگ جهانگیری در سال ۱۲۹۳ در لکهنو بچاپ سنگی بطبع رسیده.

این نسخه از آخر قدری ناقص است و نام کاتب و سال کتابت ندارد.

[انت] فرهنگ جهانگیری (۱۱۱۴۷)

تألیف جمال الدین حسین انجو

مقطع ۱۸×۲۶ سانتی متر، هر صفحه دارای ۱۹ سطر، بخط نستعلیق، دارای يك

سر لوح.

مكرر شماره ۱۲۴۳ (برای احوال مؤلف و شرح کتاب رجوع شود باین شماره).

تاریخ کتابت شهر ربیع الاول ۱۰۳۲ کاتب محمد مؤمن.

(لغت) القاموس المحيط (۱۲۲۷)

تألیف مجدالدین محمد بن یعقوب فیروز آبادی

بقطع ۱۵×۲۹ سانتی متر، هر صفحه دارای ۲۱ سطر، دارای یک سر لوح، بخط نسخ .
ابتداء: « الحمد لله منقح البلاء .. » .

مؤلف کتاب لغوی و عالم بسیار معروف ابوطاهر مجدالدین محمد بن یعقوب شافعی فیروز آبادی است که بسال ۷۲۹ در قریه کارزین فارس تولد یافته و عمر خود را بتحصیل ادب و لغت و مسافرت در شام و حجاز و مصر و روم گذرانده و مدتی نیز قاضی یمن بوده و بسال ۷۱۸ در همان دیار وفات کرده است عدد مصنفات فیروز آبادی چهارصد بالغ است و از تمام آنها مشهورتر همین القاموس المحيط و القاموس الوسیط است که باختصار قاموس گفته میشود و آن مکرر در مصر و ایران و هند بطبع رسیده و بر آن شروح چند نوشته اند که از همه معروفتر تاج العروس تألیف مرتضی زبیدی است و بفارسی نیز ترجمه شده .

این نسخه کتابخانه گلستان^(۱) فقط نصف اول کتابست تا آخر لغت «السمع» و در ۱۱۰۶ استنساخ شده بخط یوسف علم بن حاجی محمد کازرونی .

(ادب) کاشف النکات فی شرح الکلمات (۲۷۸۰)

در تفهیم چند کلمه حضرت امیر

[آغاز:] « الحمد لله الذی نور قلوب عباده بمصابیح المواعظ والنصایح . اما بعد فیقول احمد بن ابی الحسن علی بن ابراهیم . »

بنام سلطان حسین الصفوی ، دارای ترجمه فارسی بین السطور (نستعلیق) .

۹ سطر، نسخ ۲۳×۱۳، بدون تاریخ و نام کتاب (ظاهراً از همان زمان تألیف).

(ادب) الکامل فی اللغة (۲۹۳۱)

تألیف محمد بن یزید میرد

ابتدا: « الحمد لله حمداً كثيراً ... »

مؤلف کتاب **ابو العباس محمد بن یزید بصری** مشهور به **میرد** از مشاهیر علمای لغت و ادبیت است که بسال ۲۱۰ در بصره تولد یافته و در مقابل ثعلب که پیشوای علمای ادب کوفه بوده **میرد** امام علمای بصره بشمار میرفته و بهمین علت هم مابین ایشان منافقت و مناقشت وجود داشته . بیشتر اقامت **میرد** در بغداد بوده و بالاخره هم در همان شهر بسال ۲۸۵ فوت کرده است .

کتاب **الکامل** شاهکار **میرد** است در لغت و اقسام ادب از شعر و نثر و مثل و موعظه و این کتاب یک بار از سال ۱۸۶۴ تا ۱۸۸۲ از طرف انجمن شرقی المان بدقت تمام در لیمزینگ و چند بار هم در مصر و استانبول بطبع رسیده است .

[آغاز نسخه:] قال ابو عثمان سعید بن جابر حدثنا ابو الحسن علی الاخفش .

۲۴×۳۵ ، ۲۵ سطر ، نسخ با حواشی .

در دو ورق شرحی است منقول از عبدالله بن سلیمان بن وهب و شرحی منقول از دو کتاب **الجمع المتناه** فی اخبار اللغویین و النحاة و منقول از خط احمد بن عبدالقادر بن مکتوم بن احمد الکلینی، قرن هشتم ، نسخه بسیار مصحح و مضبوط .

(جنگ) کشکول (۱۸۳۲)

تألیف شیخ بهاء الدین محمد هاملی (۹۵۳ - ۱۰۳۱) .

ابتدا: « وبعد فانی لما فرغت من تألیف کتابی المخلاة » .

بقطع ۱۴×۲۵ سانتی متر ۲۲۶ ورق ، هر صفحه که بشکل مشجر نوشته شده دارای عدد مختلف سطر است ، بخط شکسته نستعلیق ، دارای یک سر لوحه .

مؤلف کتاب یعنی شیخ بهاء الدین محمد بن حسین حارثی عاملی از آن مشهورتر است که احتیاج بمعرفی داشته باشد . شرح حال او در کتاب **روضات الجنات** ص ۵۲۲ و خلاصه الاثر ج ۳ صفحه ۴۰ و رساله مستقلی که آقای نفیسی در شرح حال او و تصنیفاتش نوشته اند مسطور است .

کشکول کتابی است در روایات و حکم و آثار و اقوال و اشعار عربی و فارسی و

بر پنج مجلد منقسم است. این کتاب مشهور در سالهای ۱۲۶۶ و ۱۲۹۱ در تهران و در ۱۲۸۸ و ۱۳۲۹ در بلاق و در ۱۳۰۵ و ۱۳۰۲ و ۱۳۱۸ در قاهره بطبع رسیده ولی در چاپهای مصر قسمتهای فارسی آنرا انداخته اند. این نسخه سه مجلد اول کشکول است، نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد.

(جنگ) کشکول (۳۰۷۶)

[آغاز: الحمد لله (الواحد المعین) (المجلد الأول إلى الخامس)
[مورخ] بیست و چهارم شهر رجب المرجب ۱۰۵۴، بدون نام کاتب.
۱۳×۲۳، ۲۸ سطر منحرف، نسخ.

(لغت) کنز اللغة (۱۲۴۱)

متن کنز اللغة حاشیه فرهنگ جهانگیری
آغاز ابتداء هر سخن آن خوبتر در هر مقام.
۲۴ سطر متن (نستعلیق) ۵۶ نیم سطر در حاشیه.
۳۶×۲۳ ناقص از آخر (قرن یازدهم).

[اخلاق] کنوز الودیعة من رموز الذریعة الی مکارم الشریعة (۲۷۶۸)

آغاز: « احسن دلامی که بذریعة انوار معانی آن قلوب ارباب تحقیق منور شود، ۲۵×۱۶، نستعلیق، ۱۹ سطر، ربیع الاول ۱۰۶۴، شیخ محمد بن شمس الدین. [در آن آمده:] «بدرم علامه شمس الدین حسن ظافر» « فصل اخلاخل به الكتاب و اوضح العذر فيه عما تعذر ايراده في متون الفصول والابواب» « لطایف حقایق منقول و معقول و نظایف دقایق فروع و اصول» «شکر و سپاس و بیقیاس که مقاطع او هام انسان از مطالع آن نشان ندهد و اعداد حمد بی حد که نهایت اولوالبصار از بدایت آن عاجز و قاصر آید واجب الوجودی را سزد که چندین هزار انواع حیوان بی رویت و تفکر در حیز تصویر آورده» [نیز:] « اما بعد چنین گوید مؤلف این تألیف و مصنف، « که حکیم متشرع و فاضل

متقی متورع ابو القاسم راغب قدس روحه و نور ضریحه در مطاوی کتاب الذریعه الی مکارم الشریعه در سلك تحریر و سمط تقریر آورده است و من بنده با وجود ترجمه از صهوات مرآة کب علوم و تسفل در صف النعال محفل صدر نشینان ، [کتاب] در ترجمه [سخنان] انبیا و حکما [و] حکم عرب و یونان و فرس ، [است] .

(داستان) **گلستان و بوستان** (۴۸۵۸)

هر دو از شیخ ابو عبدالله شرف بن مصلح سعدی شیرازی متوفی سال ۶۹۱ هـ بقطع ۱۶ × ۲۷ سانتی متر، عدد اوراق ۱۶۰، هر صفحه ۱۰ سطر متن که گلستان است و ۲۴ و نیم سطر که بوستان است، هر دو بخط نستعلیق، متن نستعلیق جلی و حاشیه نستعلیق خفی، دارای دوسر لوح .

ابتدای گلستان : « منت خدای را عزوجل » .

ابتدای بوستان : « بنام خداوند جان آفرین » .

نسخه از قرن دهم است نام کاتب و تاریخ کتابت محوشده است .

(داستان) **گلستان** (۳۳۸)

[از] سعدی ، دارای هشت مجلس نقاشی ، ۱۲ سطر ، نستعلیق ۳۷ × ۲۳ ، ۱۲۳ ورق «بتاریخ روز دوشنبه پنجم شهر رمضان المبارک از سال هزار و سی و پنج در قصبه فرح بخش مالده صورت اختتام پذیرفت بدست یاری قلم شکسته رقم عاصی کثیر المعاصی کمترین بندهای خدا فقیر حقیری روی وریا حکیم رکن الدین مسعود الشیر بحکیم رکن غفر الله ذنوبه و ستر الله عیوبه بحق محمد و آله اجمعین الطیمین الطاهرین لکاتبه تجاوز الله عن معاصیه» .

کلکم خطی چو آب روان سر بصفحه داد

گفتم بروی خاک نماند نشان من

چاچا ز رتبه قلم من سخن کنند

چایی فتاده هر قلم استخوان من

(رجال و تذکره) مجالس المؤمنین (۹۸۴)

تألیف **سید نورالله مرعشی شوشتری**، از مجلس ششم تا آخر

ابتدا: «نقحات دلگشای حمد و رشحات جانفزای ثنا...»

بقطع ۱۶×۲۷ سانتی متر، هر صفحه دارای ۲۳ سطر، بخط نسخ.

مجالس المؤمنین شرح حال عده‌ای از بزرگان و اعیان و شعرا و فضلاء و سلاطین و ساداتی است که بمقیده مؤلف پیر و مذهب شیعه بوده‌اند، این کتاب منقسم بیک مقدمه بنام فاتحه است و دوازده مجلس مؤلف آن قاضی نورالله بن سید مرعش بن حبیبی از خاندان سادات مرعشی است که در شوشتر مقیم بوده‌اند.

قاضی نورالله در جوانی بهند افتاد و در لاهور ساکن شد و در آنجا در سال ۹۹۳ بتألیف کتاب مجالس المؤمنین مشغول گردید. در سال ۹۹۵ در عهد سلطنت اکبر بقضای شهر لاهور منصوب گشت. چون کتاب مجالس المؤمنین و سایر کتب تعصب آمیز قاضی نورالله انتشار یافت اعلیٰ سنت لاهور بکینه او برخاستند و جهانگیر را بر آن داشتند که او را در سال ۱۰۱۹ بقتل رسانید. تألیفات دیگر قاضی نورالله از همه مشهورتر احقاق الحق و مصائب الذی احب و الصبر المبرق و العشرة الکامله و غیرهاست. مجالس المؤمنین را قاضی نورالله در سال ۹۹۳ شروع کرده و در ۲۳ ذی الحجه ۱۰۱۰ باقیها رسانده است. این کتاب در سال ۱۲۶۸ در طهران بطبع رسیده.

این نسخه فقط مشتمل است بر ثلث اخیر کتاب یعنی از مجلس ششم تا آخر و ابتدای آن این است: «در ذکر جمعی از صوفیان صافی که نزد سالکان مسالک طریقت». این نسخه تاریخ کتاب و نام کاتب ندارد ظاهراً تحریر آن در قرن یازدهم صورت گرفته.

(رجال و تذکره) مجالس المؤمنین (۹۸۶)

[آغاز:] نفوذ خزاین و سپاس و جواهر معادن ستایش.

۲۶ سطر، نستعلیق، ۲۰×۳۶، [در پایان آمده:] «کتابه العبد عین علی تبریزی»

(بدون تاریخ کتابت).

(رجال و تذکره) مجالس المؤمنین (۹۹۵)

[آغاز:] نفحات دلگشای حمد و رشحات جانفزای ثنا
دارای هفت سرلوح، ۲۵ سطر، نستعلیق ۳۷×۲۴.
[نوشته:] ابن سید مراد محمد زمان الکاتب الحسینی المشهدی، [مورخ] ثمان
وعشرین من شهر ذی الحجه سنة ثمان وستین بعدالالف.

(تذکره) مجمع الفصحاء (۵۴۷)

تألیف امیر الشعراء رضاقلیخان هدایت طبرستانی
بقطع ۲۲×۳۵ سانتی متر، هر صفحه دارای ۲۹ سطر، بخط نستعلیق.
ابتدا: هرانکه نبود راهش بمجمع الفصحاء... الخ سپاس شگرف مرخالی را
شاید.

مؤلف کتاب رضاقلیخان فرزند محمد هادی از اهل چهارده کلاته هزار
جریب مازندران است که بسال ۱۲۱۵ در طهران تولد یافته و درعهد ولیعهدی عباس
میرزا و محمد شاه در دستگاه دربار داخل بوده سپس ازطرف محمد شاه بسرپرستی
پسرش عباس میرزا ملک آرای معین و بلقب الله باشی ملقب گردیده و درسال ۱۲۶۷
ازطرف امیر کبیر میرزا اتقیخان بسفارت مخصوص بجانب خوارزم و خیوه مأمور گردیده
و اندکی پس از قتل امیر بطهران برگشته و چندی نیز بنظامت و ریاست مدرسه
دارالفنون و مشاغل دیگر مشغول بوده است. وفات او بسال ۱۲۸۸ در طهران اتفاق
افتاده.

مؤلفات عمده رضاقلیخان الله باشی که در شعر هدایت تخلص میکرده بنظم
عبارتست از دیوان قصاید و فزلیات و شش مثنوی بنام سینه ضروریه باسامی
انوارالولاية و بکتاش نامه و بحرالحقایق و انیس العاشقین و غرم بهشت
و هدایت نامه.

آثار نثری او عبارتست از سفارتنامه خوارزم و ذیل روضه الصفا بنام

روضه الصنای ناصری و فهرست التواریخ و ریاض العارفین و فرهنگ انجمن
آرای ناصری و مدارج البلاغه و غیرها .

مجمع الفصحاء کتاب بزرگ‌یست در شرح حال شعرای فارسی زبان و انتخاب
بزرگی از گفته‌های ایشان و آن در دو جلد است .

جلد اول در اشعار سلاطین قدیم و جدید و شرح حال شعرای متقدمین تا عصر
صفویه .

جلد دوم در شرح حال و آثار شعرای متأخرین و معاصرین . مجمع الفصحاء
بسال ۱۲۹۵ در طهران بچاپ رسیده .

این نسخه جلد اول کتابست تا آخر احوال نظامی گنجوی بخط عبدالله بن
رضافلی بتاریخ شهر جمادی الثانی سنه ۱۲۸۵ .

(تذکره) مجمع الفصحاء (۵۴۸)

تألیف امیرالشعراء رضاقلیخان هدایت ظهیرمستانی (۱۲۱۵ - ۱۲۸۸) .
برای احوال مؤلف آن رجوع شود بشماره ۵۴۷ .

(سفر نامه) مخزن الوقایع (۱۱۳۵)

تألیف حسین بن عبدالله سرابی

بقطع ۱۷×۲۵ سانتی متر ، عدد اوراق ۲۷۶ ، هر صفحه دارای ۱۵ سطر ، بخط
نستعلیق .

ابتدا : « الحمد لله الاول قبل الانشاء » .

چنین گوید مؤلف کتاب : « کمترین چاکر در گاه عالمیان پناه حسین بن
عبدالله السرابی الاصل التبریزی الممسکن همراه مقرب الخاقان محمودخان میرپنج
قراکوزلو (یعنی ناصرالملک) از سفر پترزبورغ مراجعت بدارالخلافه نموده وابسته
بدستگاه وزارت خارجه دولت ابد مدت و در خدمت جناب جلالتماب فخامت و منافع
اکتساب مقرب الخاقان معتمدالسلطان میرزا سعیدخان مؤتمن الملک وزیر دول خارجه

بود و باره با منصب منشی گری سفارت کبری مفتخر گردیده در خدمت جناب معظم الیه (یعنی فرخ خان امین الملک کاشانی) مأمور سفر خیریت اثر فرنگستان شد.

این سفر فرخ خان امین الملک که بعدها امین الدوله لقب یافت بدستور میرزا آقاخان صدراعظم نوری بود در ضمن محاصره هرات بدست سپاهیان ایران (هرات از رمضان ۱۲۷۲ تا ۲۵ صفر ۱۲۷۳ در محاصره بود) برای رفع نقاری که بین او و سفیر انگلیس در طهران پیش آمده بود.

فرخ خان امین الملک پس از آنکه در استانبول موفق نشد که بتوسط سفیر انگلیس در آنجا اختلاف بین میرزا آقاخان و انگلیس را حل کند و در این ضمن خبر فتح هرات بدست سلطان مراد میرزا احسام السلطنه نیز باورسید و معلوم شد که انگلیسها بیوشهر لشکر پیاده کرده اند عازم پاریس شد. عاقبت پس از شکست یافتن سپاه ایران در خوزستان و فارس فرخ خان بوساطت ناپلئون سوم در پاریس بتاریخ هفتم رجب ۱۲۷۳ با انگلیس معاهده ای بست و افغانستان بضمیمه هرات از آن تاریخ مستقل شد.

کتاب مخزن الوقایع دو جلد است :

جلد اول در بیان وقایع و گزارش حالات و محاورات و مکالمات امین الملک با سلاطین و رجال دول فرنگستان.

جلد دوم در شرح اداره امور و ترتیب کارهای دولتی و ملتی فرانسه و انتظام اوضاع عموم ممالک اروپا.

نسخه کتابخانه گلستان^(۱) تاریخ کتابت و نام کاتب ندارد.

(لغت) **المزهر** (۱۲۵۶)

تألیف **جلال الدین عبدالرحمن سیوطی**

ابتداء : « الحمد لله خالق الالسن واللغات ».

مؤلف کتاب عالم بسیار معروف جلال الدین ابوالفضل عبدالرحمن بن کمال الدین است که اصلاً از شهر السیوط از بلاد مصر بوده و در سال ۸۴۹ در قاهره تولد یافته و در

کلیه علوم عربی و ادبی و دینی کمال استادی را داشته و در جمیع این رشته‌ها تألیفات کثیره دارد و عدد مؤلفات او از کتاب بزرگ و کوچک و رساله از پانصد متجاوز است. قسمتی از عمر او بمسافرت در بلاد شام و حجاز و یمن و هند و مغرب گذشته و در قسمتی از عمر خود نیز قاضی و مفتی بوده است. وفات سیوطی بسال ۹۱۱ در قاهره اتفاق افتاده. مظهر اللغه کتابی است در کلیه مسائل مربوط بلغت عرب از حیث اسناد و لفظ و معنی و لطائف متعلق بلغت و کتبی که در این خصوص تألیف شده باز کررات لغت و لغویون معروف.

این کتاب يك بار در دو جلد در سال ۱۲۸۲ در بولاق و بار دیگر در مصر بسال ۱۳۰۵ بطبع رسیده است.

(تاریخ) مطلع السعیدین و مجمع البحرین (۹۷۸)

تألیف کمال الدین عبدالرزاق سمرقندی (۸۱۶-۸۸۷) جلد دوم.

ابتدا: فاتحه کلام حمد و ثنای ملک علامی بایده.

بقطع ۲۴×۳۷ سانتی متر، هر صفحه دارای ۲۷ سطر، بخط نستعلیق، بتاریخ جمعه ربیع الآخر ۱۰۲۴، بخط محمد یوسف بن عبدالخالق الحسینی (برای احوال این کتاب و مؤلف آن رجوع شود بشماره ۹۸۱).

(تاریخ) مطلع السعیدین و مجمع البحرین (۹۸۱)

تألیف کمال الدین عبدالرزاق سمرقندی

ابتدا: حسن مطلع انوار در افتتاح مقال و لطف مظهر اخیار...

مؤلف کتاب کمال الدین عبدالرزاق پسر مولانا جلال الدین اسحاق سمرقندی است که در ۸۱۶ در هرات متولد شده و در ۸۸۷ نیز در همین شهر مرده است پدرش در عهد سلطنت شاهرخ سمت قضا و امامت در اردوی آن پادشاه را داشت و خود کمال الدین عبدالرزاق هم در تاریخ ۸۴۱ موقعیکه سنش به بیست و پنج رسیده بود بحضور شاهرخ معرفی شد. در سال ۸۴۵ شاهرخ اورا با هیئتی به هندوستان فرستاده و عبدالرزاق سمرقندی

که در ۸۴۸ از این سفر بر گشته تفصیل سفر خود را در جلد دوم مطلع السعدین یادداشت کرده است.

در سال ۸۵۰ یعنی همان سالی که در آن شاهرخ بدرود حیات گفت این پادشاه او را بسفارت بگیلان فرستاد پس از مراجعت همواره در دستگاه فرزندان شاهرخ میزیست تا آنکه ابوسعید او را در تاریخ ۸۶۷ شمیخ خانقاه شاهرخی در هرات قرار داد و عبدالرزاق در این حال بود تا آنکه در ۸۸۷ در این شهر مرد. مطلع السعدین و مجمع البحرین کتاب تاریخ بالنسبه مفصلی است از تیموریان از سال ۷۰۴ تا ۸۷۵ یعنی از تاریخ تولد ابوسعید چنگیزی تا دو سال بعد از فوت ابوسعید تیموری و وجه تسمیه آن بمطلع السعدین نیز ظاهراً همین است این کتاب که کمال الدین سمرقندی آنرا در محرم سال ۸۸۰ بانتهای رسانده بدو دفتر یا دو جلد منقسم است.

دفتر اولی از تولد ابوسعید چنگیزی تا مرگ تیمور و جلوس خلیل سلطان در سمرقند (یعنی از ۷۰۴ تا ۸۰۷).

دفتر دوم از جلوس شاهرخ در هرات تا جلوس ثانوی سلطان نحسین بایقرا (از ۸۰۷ تا ۸۷۵) از مطلع السعدین تا کنون فقط يك جزء قسمت اول از دفتر دوم تا آخر سال ۸۱۳ بتوسط محمد شفیع در لاهور بطبع رسیده لیکن در اروپا و هند استخراجاتی چند بی ترجمه یا با ترجمه انتشار یافته است.

(تاریخ) **مطلع السعدین و مجمع البحرین** (۱۰۷۱)

تألیف **کمال الدین عبدالرزاق سمرقندی** (۸۱۶ - ۸۸۷).

جلد دوم (مکرر شماره ۹۷۸).

بقطع ۱۶ × ۲۵ سانتی متر، هر صفحه دارای ۱۵ سطر، نستعلیق خوش، دارای يك سر لوح

رقم آخر آن: علی ید الفقیر الحقیق عبدالرزاق بن اسحاق یوم الخمیس السابع و

المشرین من محرم الحرام ...

سال تاریخ کتابت محو شده و نسخه ظاهراً [متعلق] بخود مؤلف است.

برای احوال این کتاب و مؤلف آن رجوع شود بشماره ۹۸۱

(تاریخ) المعجم فی آثار ملوک العجم (۱۰۰۵)

یعنی کتاب تاریخ معجم مشهور بفارسی
تألیف شرف الدین فضل الله حسینی قزوینی
ابتدا «ان احق ما یفتح به الکلام...»

بقطع ۱۸×۲۹، هر صفحه دارای ۱۴ سطر، بخط نستعلیق عالی.
ورق ۱ و ۲ الف مقدمه ایست از کاتب نسخه یعنی آقا فتحعلی شیرازی که این
نسخه را نوشته و تقدیم محمد شاه قاجار نموده، ورق ۲ ب و ۳ الف حاوی نام و القاب
محمد شاه است با تذهیب و بین سطور کتاب همه جا طلا کاری است.
تاریخ معجم کتابی است در تاریخ ملوک قدیم ایران از کیومرث تا آخر سلسله
ساسانی با انشائی مصنوع و مغلق که بقصد هنرنمایی نوشته شده و آن نه حاوی مطالب
تاریخی معتبری است و نه نمونه خوبی است از انشا فارسی.
مؤلف آن شرف الدین فضل الله حسینی قزوینی متخلص بشرف دردستگاه و وزیرای
ایرانی ایلخانان و مدتی نیز در خدمت اتابک نصر الدین احمد لر (۶۹۵-۷۳۳) میزیسته
و بیشتر اشعار او در مدح خواجه غیاث الدین محمد رشیدی و اتابک نصر الدین مذکور
است و بنام همین اتابک است که کتاب تاریخ معجم را تألیف نموده. وفات او در حدود
۷۴۰ اتفاق افتاده است.

این نسخه تاریخ کنایت ندارد ولی کاتب آن یعنی آقا فتحعلی شیرازی از مشاهیر
کتاب نستعلیق عهد قاجاریه است که در شعر معجبات تخلص میکرده و در سال ۱۲۶۹
در شیراز بدرود حیات گفته و در امان زاده شاه چراغ مدفون شده است.

(ادب) مفتاح العلوم (۲۸۴۱)

تألیف سراج الدین ابویعقوب یوسف بن ابی بکر سکاک
ابتدا «احق کلام أن تلهج به الالسنه»

سراج الدین ابویعقوب یوسف بن ابی بکر محمد سکاکی یکی از مشاهیر علمای ادب و علم معانی و بیان و بلاغت است که در سال ۵۵۵ در خوارزم تولد یافته و در دستگاه سلطان محمد خوارزمشاه عزیز و محترم میزیسته و بعد از برافتادن دولت خوارزمشاهیان بدست مغول در پیش جغتای مکرم شده و تا آخر عمر در ماوراءالنهر و خوارزم سرمیکرده و او با وجود مهارت کامل در ادب گویا بنیرنگ و طلسم و سحر و جادو نیز معتقد بوده و بهمین علت حکایات غریب زیاد از او نقل کرده اند.

وفات سکاکی بسال ۶۲۶ در خوارزم اتفاق افتاده .

مفتاح العلوم سکاکی کتاب مشهوریست در علوم ادبیه جامع سه قسم :

قسم اول در علم صرف .

قسم ثانی در نحو .

قسم ثالث در دو علم معانی و بیان و فروع این علوم و این کتاب را فضلی بعد از سکاکی مکرر تلخیص و شرح کرده اند .

مفتاح العلوم سکاکی دوبار در سالهای ۱۳۱۷ و ۱۳۱۸ در مصر بطبع رسیده است .

(تاریخ) ناسخ التواریخ (۱۰۱۶)

تألیف محمد تقی خان لسان الملک سپهر کاشانی

مؤلف کتاب محمد تقی خان کاشانی است که در شعر سپهر تخلص میکرده و بعدها بلقب لسان الملک ملقب گردیده و او که بسال ۱۲۱۶ متولد شده در بدایت حال از کاشان بطهران پیش فتحعلیخان ملک الشعراء صبا همشهری خود آمده و صبا او را بانشاء کتابی بنثر واداشته بشرط آنکه در آن از اشعار صبا استشهاد کند اما صبا بزودی بسال ۱۲۳۸ مرد و سپهر بکاشان برگشت و از خیال نوشتن کتابی که صبا باو پیش نهاد کرده بود منصرف شد . در سال ۱۲۵۰ یعنی در سال اول سلطنت محمد شاه قاجار سپهر از طرف این پادشاه بسمت مداحی خاص مفتخر گردید و بعدها مستوفی و منشی دیوان شد . در همین اوان محمد حسین خان عندلیب پسر مرحوم صبا او را بتألیف کتابی واداشت

و سپهر در سال ۱۲۵۱ کتاب **براهین المعجم** را در قافیه بنام محمد شاه تألیف نمود سپس از طرف محمد شاه بتألیف تاریخ عامی مأموریت یافت و ناصرالدین شاه هم که در سال ۱۲۷۲ با ولقب لسان‌الملک بخشید او را در این کار تأیید نمود و سپهر ناسخ‌التواریخ را بانجام رساند.

ناسخ‌التواریخ تاریخ عامّ عالم است از بدو خلقت تا سال ۱۲۶۷ با ذیلی که دنباله وقایع را تا سنه ۱۲۷۳ رسانده است و در ۱۴ جلد مرتب شده و بغیر از جلد فاجاریه آن بقیه هیچگونه اعتبار تاریخی ندارد وفات سپهر بسال ۱۲۹۷ در طهران اتفاق افتاده. ناسخ‌التواریخ دوبار در طهران و یک بار هم در بمبئی تمام اجزاء یا بعضی از مجلدات آن بچاپ رسیده است.

(جغرافیا) نزهة القلوب (۱۰۰۸)

تألیف **محمد حسن قزوینی** (۶۸۰ - ۷۶۶).

تذکره: «چون واهب واهب بی علت علت کلامه»

نزهة القلوب کتابی است در جغرافیا دارای مقدمه‌ای در باب انسان و حیوانات و نباتات و جمادات و افلاک که در سال ۷۴۰ تألیف شده. این کتاب در سال ۱۳۱۱ هجری بچاپ سنگی در بمبئی و قسم جغرافیائی آن در سال ۱۹۱۵ در لیدن بطبع رسیده است.

برای احوال مؤلف آن رجوع کنید بشماره ۱۱۶۳ تحت عنوان «تاریخ گزیده».

(جغرافیا) نزهة القلوب (۱۰۱۰)

آغاز: سپاس مر خداوندی را که بمعرفت خود بی‌نا گردانید.

یک سر لوح و تذهیب دو ورق اول، ۱۵ سطر، نستعلیق، ۱۳×۲۳، بدون تاریخ و نام کتاب (قرن یازدهم).

(تذکره) نفحات الانس من حضرات القدس

تألیف نورالدین عبدالرحمن جامی (۸۱۷-۸۹۸).

ابتداء: « الحمد لله الذی جعل مرائی قلوب اولیائه ... »

نفحات الانس جامی چنانکه معلوم است شرح حال عرفا و متصوفه است و آن چنانکه جامی در مقدمه کتاب مزبور گوید بر اساس کتاب طبقات الصوفیه تألیف محمد بن حسین سلمی نیشابوری متوفی سال ۴۱۲ بنا شده . طبقات سلمی را شیخ الاسلام عبدالله بن محمد انصاری هروی متوفی سال ۴۸۱ یعنی خواجه عبدالله انصاری معروف پیرهری در نسخه‌ای بزبان هراتی بسط و شرح داده و تکمیل کرده بود و بهمین زبان بر سر منبر بر شنوندگان و شاگردان خود املا میکرده . جامی چون نسخه خواجه عبدالله را دیگر کمتر کسی میفهمیده در سال ۸۸۱ بزبان فارسی معمولی بر گردانده و در سال ۸۸۳ با افزودن بسیاری مطالب از جمله ترجمه احوال عرفای بعد از خواجه عبدالله آنرا بانجام رسانده است . نفحات الانس مشتمل بر یک مقدمه و ۵۶۷ ترجمه حال است بر این کتاب یکی از شاگردان جامی بنام عبدالغفور لاری شرحی در حل مشکلات اعلام و اشارات آن نوشته است که بعضی از نسخ نفحات ضمیمه است.

متن نفحات را اول بار در سال ۱۸۵۹ ناسولیز Nassau lees در کلکته با شرح حالی از جامی و فهرست اعلام بطبع رسانده و بعد از آن نیز در هند بطبع رسیده است.

(تذکره) نفحات الانس (۱۱۰۶۶)

مقدمه کاتب: « حمد و سپاس بیرون از حد و قیاس، بخط نستعلیق (سه ورق) بنام محمود میرزا پسر فتحعلیشاه از عبداللطیف لاریجانی .

۲۱×۱۲، ۲۳ سطر، ۴۹۴ صفحه، بخط نسخ خوش (از ورق ۴ شروع میشود)

مقدمه کتاب: «الحمد لله الذى جعل مرأى قلوب اوليائه مجالى جمال وجهه الكريم»
دارای حواشی بسیار بخط نستعلیق خوش .

کاتب اصل نفحات که در صفحه ۴۹۴ تمام می‌شود ضیاء الدین محمد الادمی القزوينی
بتاریخ ۹۹۰ .

ضمیمه : تیمناً بذکر الملك الاعلى و حمد الله تبارك و تعالى (در احوال جامی) ،
نام آن تکلمه نفحات، ۳۸ صفحه، بخط نستعلیق خوش

فی رابع عشرين شهر جمیدى الثانى سنة تسعين وتسعمائة (در حاشیه)
تمت الرسالة فى شهر ذى الحجة سنة اثنى و تسعين وتسعمائة من الهجرة النبوية
على يد عبد الضعيف عماد الحسنی.

يك نسخه نفيس

بخط خواجه نصير الدين طوسی و امضاهاى

الن بك و سلطان احمد جلایر

عباس اقبال

مقاله‌ای که درین صحایف درج میشود بتلم مرحوم عباس اقبال و در باره يك نسخه نفیس بخط خواجه نصیرالدین طوسی است. این مقاله در جزء اوراق و نوشته های آن مرحوم است که به تصرف کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران در آمده است اگرچه آن مرحوم ظاهراً آنرا در مجله اطلاعات هفتگی یا ماهانه طبع کرده بوده است ولی چون دسترسی به آن مقاله در مجله مذکور برای اهل تحقیق آسان نیست تجدید طبعش مناسب و مفید دانسته شد.

محمد تقی دانش پزوه

شهر استانبول پایتخت سابق دولت عثمانی و مرکز خلافت ششصدوسی و دو ساله سلاطین آل عثمان از جهت کتابخانه‌های متعدد و وجود نسخ خطی بسیار ذیقیمت بزبانهای عربی و فارسی و ترکی در دنیا بی نظیر است یعنی در حقیقت خزانه های نفیسی از این نسخ در آنجا باقیست که بعضی بکلی نادر و منحصر بفردند و بعضی دیگر از جهت قدمت و نفاست در هیچ جاتالی و مانند ندارند.

سلاطین آل عثمان که خود را مجاهد و مروج دین اسلام میشمرند و در بنای مساجد و جوامع جهدی وافى داشتند بعلاوه یاخود اهل ذوق و ادب بودند یا بسیره زمان باهل ادب تشبه میکردند غالباً برای هر يك از مساجدی که میساختند کتابخانه بزرگی نیز ایجاد مینمودند بهمین نظر از فتح ممالك وسیعهای که بدست ایشان مسخر شد از هر جا بمنوان غنیمت و غارت کتب بسیار نیز باستانبول آوردند و سلاطین و بزرگان اطراف هم بمنوان هدیه و ارمغان اکثر اوقات نسخه‌های نفیسی برای ایشان میفرستادند و در این روش پسندیده یعنی تأسیس کتابخانه وزرا و اعیان و امرای عثمانی نیز غالباً

از سلاطین خود تقلید مینمودند .

گذشته از این اسباب حمله مغول و استیلای تیمور بر ایران عده کثیری از فضایی ماوراءالنهر و خراسان و عراق و آذربایجان را بفرار بقلمرو سلاطین عثمانی و پناهندگی بدربارایشان مجبور ساخت و در این پیش آمد نیز بسیاری از نسخ خطی از نواحی فوق و نقاط دیگر راه استانبول را پیش گرفت و همین امور و سعی بلیغ سلاطین آل عثمان و زمامداران دیگر آن دولت در حفظ کتب قدما و مصون ماندن استانبول از استیلای بیگانگان وحشی بر آن باعث آمده است که این همه آثار گرانبها در آن شهر باقی و محفوظ بماند .

باتمام این احوال نباید تصور کرد که از کتب خطی استانبول چیزی تلف نشده و عموم نفایس علمی و ادبی که از ابتدا در آنجا جمع آمده بوده است همچنان باقی مانده است . اگرچه استانبول آفاتی نظیر حمله مغول یا سفاهتهائی از نوع کتاب سوختن اهل تعصب را بخود ندیده است لیکن آفت دیگری چند بار بآن صدمه کلی زده و بسیاری از کتابخانه‌های قیمتی آن را از میان برده است و آن حریق بوده است که بعلت چوبی بودن غالب بناها در استانبول چند دفعه قسمت عظیمی از این شهر را طعمه خود قرار داده و در ضمن آن مقدار کثیری کتاب را نیز سوخته است بطوریکه یکی از فضایی ترك میگفت که صدمه این حریقها در اتلاف کتب خطی از صدمه حمله مغول بر ایران کمتر نموده است .

باوجود این کیفیت چنانکه گفته شد باز هنوز استانبول از جهت کتاب خطی و کتابخانه گنجینه پر قیمتی است که شاید هنوز هم عالم علم و ادب بگرانبهائی و نفاست آنها چنانکه باید پی نبرده زیرا که تا کنون تمام محتویات آنها يك بیک تحت نظر دقت کافی نیامده و از لحاظ علمی خبر کان فن باحوال تمام آنها نرسیده اند و غیر از چند نفر از مستشرقین محقق که هر کدام بملاحظات بی بعضی از قسمتهای آنها توجهی نموده اند دیگر کسی چنانکه شایسته است باین کار دست نزده .

در دولت سابق عثمانی از یک عده از این کتابخانه‌ها فهرستهای منتشر ساخته اند و لی آن فهرس هم بسیار ناقص و مختصر و هم سطحی و حاوی اغلاط عدیده است بطوریکه

از آنها کمتر مشخصات نسخ و حقیقت حال کتاب و مؤلف آن بدست می آمد اخیراً از طرف دولت ترکیه انجمنی مشغول انتشار فهرست کلیه کتابخانه‌های استانبول شده‌اند و چندین جزوه نیز از قسمت کتب تاریخی و جغرافیائی که بزبانهای عربی و ترکی و فارسی است انتشار داده‌اند ولی این فهرس هم بدبختانه بزبان ترکی جدید و بالقبای لاتینی است و بعلت کم مایگی مؤلفین هرگز نمیتوان آنها را از نوع فهرسی که مستشرقین اروپائی از کتابخانه‌های پاریس و لندن و وین و غیره منتشر کرده‌اند دانست. فضلالی مصر که از نیم قرن قبل یعنی از عهد دانشمندانی نظیر احمد تیمورپاشا و احمد زکی پاشا با اهمیت نسخ عربی کتابخانه‌های استانبول پی برده‌اند اینک چندسالی است که هیأتی را که بصیر و خبیرند و اعتبارات کافی نیز از طرف دولت خود در اختیار دارند باین شهر میفرستند و جمیع کتبی را که مفید و لازم تشخیص میدهند عکس بر میدارند و برای استفاده عام بکتابخانه عمومی قاهره میفرستند.

نسخ نفیسه فارسی استانبول هنوز چنانکه باید مورد تحقیق و تفحص قرار نگرفته و دولت ما در این باب هیچگونه توجهی که لازم بلکه واجب است ابراز نداشته و آنچه را هم که تا کنون کرده بدبختانه بدست کسانی سپرده است که این کار را یا وسیله استفاده شخصی قرار داده و یا از آن راه کوشیده‌اند که برونی بازار فضل فروشی خود بیفزایند. در این میان ایرانیان باید بیش از همه ممنون تحقیقات و تفحصات دو نفر دانشمند اروپائی باشند که در طی چند مقاله يك عده از نسخ نفیسه فارسی استانبول را دنیا شناسانده و چند عدد از آنها را نیز منتشر ساخته‌اند و این دو مستشرق فاضل یکی پرفسور ریتز Prof. H. Ritter آلمانی است که سالها در استانبول ریاست جمعیت مستشرقین آلمانی را داشت و هنوز هم بشعر و عرفان و ادب ایران علاقه ای شدید و بی‌شائبه میورزد دیگر فلیکس تاور F. Tauer از مستشرقین چکوسلواکی که فهرست جامعی از نسخ خطی فارسی در موضوع تاریخ با جمیع مشخصات آنها انتشار داده‌است.

بعد از این مقدمه اینک میپردازیم باصل موضوع مقاله :

در ضمن نمایی که دولت ترکیه بمناسبت انعقاد بیست و دومین انجمن بین‌المللی مستشرقین در استانبول (از ۲۶ تا ۳۱ شهریور امسال) از يك عده از نسخ نفیسه کتابخانه‌های

استانبول ترتیب داده بود تصادفاً نظر اینجانب بیک نسخه خطی از ترجمۀ فارسی کتاب صور عبدالرحمن صوفی افتاد و پس ازدقت بیشتر دریافتیم که ترجمه از خواجه نصیر الدین طوسی است بلکه نسخه مزبور سراسر بخط دست خود خواجه و در حقیقت نسخه اصلی است و علاوه بر این مزایا امتیازات دیگری نیز دارد.

ابوالحسن عبدالرحمن بن عمر صوفی (محرّم ۲۹۱ - محرّم ۳۷۶ هجری قمری) از مردم شهرری از بزرگترین منجمین و علمای رصد عهد عضدالدوله دیلمی است و عضدالدوله با آن همه شکوه سلطنت و جلالت مباهات میکرد است که همچنانکه در نحو شاگرد ابوعلی فارسی است در نجوم شاگرد عبدالرحمن صوفی محسوب میشود. این دانشمند جلیل‌القدر که بعدها در روی کوه طبرک ری رصدی بامر و بنام فخرالدوله بنا نموده برای آشناساختن عضدالدوله بعبادی نجوم و شناساندن کواکب ثابته و صور آسمانی باو کتابی بعربی نوشته است که آنرا صورالکواکب الثابته یا صور السمائیة میخوانند و آن باختصار بصور عبدالرحمن نیز معروف است و از آن نسخ بسیار در کتابخانه‌ها هست که در اکثر آنها نیز صور آسمان را بشکلی که قدما تصویر مینموده نقاشی کرده اند.

کتاب صور عبدالرحمن از آن جهت که مؤلف آن از بزرگترین منجمین اسلامی و از مفاخر ایران و از هم‌شهریان طبیب و حکیم بزرگ محمد بن زکریای رازی است از مشهورترین کتب نجوم و از کتب درسی طلاب این فن بوده و در شان آن همین بس که مرد دانشمند ذیقدری مثل خواجه نصیر الدین طوسی که بحق او را استاد البشر میخوانده‌اند آنرا از عربی بفارسی ترجمه کرده است.

در مقدمۀ این ترجمه چنانکه از تصویر شماره ۱ میتوان دریافت خواجه چنین

میگوید :

« این کتاب صور کواکب است که بالتماس بعضی دوستان از تازی بیارسی کرده میشود بتوفیق الله وعونه و آغازش اینست چنین میگوید عبدالرحمن بن عمر معروف بابوالحسن صوفی... » و در آخر نسخه چنین مرقوم است :

«تم الکتاب از ترجمه و نسخ این کتاب فراغت افتاد بتوفیق الله تعالی در دوشنبه بیست و پنجم ذوالقعدة سنه سبع و اربعین وستمائه هجری».

بدبختانه محل تحریر نسخه معین نیست ولی از تاریخ آن که سال ۶۴۷ است مسلم میشود که خواجه آنرا هفت سال قبل از آنکه بخدمت هولاکو که سال ۶۵۴ است پیوندد ترجمه کرده و آن تاریخ قریب بده سال از ابتدای بنای رصدخانه مراغه و شروع بیستن زیج ایلخانی زودتر بوده است و شاید هم خواجه این کار را بدعوت یکی از دوستان خود در ایام اقامت در دستگاه اسماعیلیه قهستان که اصراری در ترجمه کتب علمی از عربی بفارسی داشته اند کرده باشد.

در پشت ورق اول نسخه چنین نوشته شده است: «کتاب ترجمه کتاب الصور الکواکب الثابته مرقوم بانه بخط مترجمه الخواجه نصیر الطوسی من کتب النجوم» در وسط همین صفحه متمایل بدست چپ چنین مرقوم است: «لاحوج خلق الله الیه الغ بیک» از ملاحظه چنین عبارت هیچ شبهه نمی ماند که این نسخه بعد ها بتصرف الغ بیک بن شاه رخ نواده امیر تیمور بانی زیج معروف الغ بیک در آمده و چون قبلا نسخه مزبور در تصرف سلطان احمد جلایر (۷۸۴ - ۸۱۳) بوده احتمال قوی می رود که در حمله دوم تیمور ببغداد و تصرف آنجا در اواخر سال ۸۰۳ و فرار سلطان احمد بشام این نسخه را که احمد در سال ۸۰۲ در پای تخت خود شرح مرقوم در فوق را در حاشیه صفحه آخر آن نوشته است با خود بسمرقند آورده باین شکل بدست نواده این امیر جهانگشا افتاده باشد.

هیچ معلوم نیست که این نسخه نفیس که در ۶۴۷ بهر حال در خراسان ترجمه و تحریر شده و علی الظاهر همیشه همراه خواجه نصیر بوده و در آخر کار جزء کتابخانه بسیار نفیس رصدخانه مراغه گردیده چگونه پس از مرگ آن مرد دانشمند ببغداد رسیده و بملکیت سلطان احمد جلایر (۷۸۴ - ۸۱۳) پسر چهارم سلطان اویس و چهارمین پادشاه سلسله ایلکانیان در آمده است.

سلطان غیاث الدین احمد جلایر که زود خوردهای او با امیر تیمور و مقاماتش با قرايوسف ترکمان و ایلدرم، سلطان عثمانی، و بر فوق پادشاه مصر و فرارهای او بشام و

مصر معروف است با وجود بی‌رحمی و سخت‌کشی و دنائت طبع بعلم و ادب پروری شهرت داشته و از دوپای تخت خود تبریز و بغداد صیت شعر و ادب دوستی او را در نواحی اطراف همه شنیده بوده‌اند و این همان سلطان احمد است که گویندهٔ بزرگ خواجه حافظ شیرازی در باب او میگوید:

احمدالله علی معدلة السلطان

احمد شیخ‌اویس حسن ایلکانی

و در این مقطع غزل دیگری باز بوی اشاره می‌کند و می‌فرماید:

عراق و فارس گرفتی بشعر خود حافظ

بیا که نوبت تبریز و وقت بغداد است

نقاس دیگر این نسخه که از کتب کتابخانهٔ مشهور ایاصوفیه و شامل ۱۳۴ ورق است اینکه در آن ۶۹ تصویر از صور آسمانی، وضعی بسیار ظریف نقاشی شده و چون تاریخ کتابت نسخه سال ۶۴۷ یعنی هشت نه سال قبل از استیلای مغول بر ایران است از آن جهت که این تصاویر پیش از آنکه نقاشی مغولی و چینی در ایران نفوذ یا بدساخته شده حائز اهمیتی مخصوص است.

فهرست باره‌ای از کتابهای اخلاق و سیاست به فارسی

محمد تقی دانش‌پژوه

- ۱- آداب سلطنت- از شاه میر هبة الله حسینی که برای علاءالملک در ۸۸۲ ساخته است، نسخه تصحیح شده در ۸۹۸ طوس ش ۱۵ مورخ ۸۹۸.
- ۲- آداب سلطنت و وزارت- در دو باب، دانشگاه ۳/۳۸۳۷
- ۳- آداب السلطنه- در چند فصل، پاریس ۷۷۰
- ۴- آیینة حق‌نما- (گزیده از کتاب تفکر یا مصفاة الاشباح و مجالة الارواح) از نورالدین محمد بن مرتضی بن محمد مؤمن بن مرتضی کاشی زنده در ۱۱۱۵، مجلس ۵۶۵ (بنگريد به فهرست ۴۹۶)
- ۵- آیینة شاهی- تالیف ۱۰۷۶ از فیض کاشانی، دانشگاه ۳۱۴ (ف ۶۴۱)
- ۶- ابواب الجنان- از میرزا محمد رفیع قزوینی، بادلیان ش ۱۴۷۲-۱۴۷۴ و ۲۷۲۷- برلین ش ۲۸۲ و ۲۸۳- بنگال ش ۳۰۰- پاریس ۷۵۱-۷۵۲- دانشگاه ش ۶۴۳- دیوان هند ۲۲۱۳- ریوش ۱۵۲- ذیل- فیلا دلفیاش ۳۹- کیمبرج ص ۱- مجلس ش ۵۶۶- ۵۶۷- ملی تهران ش ۹۵
- ۷- احکام المدن- از محمد علی شریف کرمانشاهی که در زمان ناصرالدینشاه ساخته است، حقوق ش ۴۶ داز سده ۱۳ (فهرست ص ۸)
- ۸- اخلاق- ۱: در سه فصل ادبیات ۱۲۱/۲ د (ص ۱۹ فهرست)؛ ۲: نسخه ش ۵۴/۱ برلین؛ ۳: مذهبی در دوازده باب، سپه ۵۷۹۹ و ۵۸۰۱- (۳: ۸۰)؛ ۴: مذهبی دارای دوازده عین، سپه ۵۳۹۱ (۷۹:۳) شاید همان نسخه حقوق (ص ۱۱۷ فهرست)؛ ۵: در ۱۸ باب و مذهبی، سپه ۵۸۰۷ (۸۱:۳)؛ ۶: با عنوانهای وصل واصل و نکته، سپه ۵۸۱۱ (۸۲:۳)
- ۹- اخلاق الاشراف- از عبیدزاکانی ساخته ۷۵۱، سپه ۲۹۱۳ و ۲۹۱۶ (۸۳:۳)

- ۱۰- اخلاق الاولیاء- از ابوالحسن بن محمد ناظم جاجرمی ساخته ۱۲۳۹، دانشگاه ۲۶۰۶.
- ۱۱- اخلاق پادشاهی- تألیف ۱۰۵۵ در یک مقدمه و ۵ فصل، بادلیان ۱۴۶۹.
- ۱۲ اخلاق جرجانی- از ضیاء الدین جرجانی در چهل و یک باب که بیشتر آنها عنوان خطبه و تمجید و مناجات و نعت پیامبر و منقبت علی و بابها و فصلها و در پایان آنها موعظه دارد و برای دعوت و تبلیغ مذهبی و بنام شاه تهماسب در ۹۳۰ ساخته شده، دانشگاه ۲۶۵۷.
- ۱۳- اخلاق جهانگیری- از نورالدین محمد قاضی خاقانی پسر شیخ معین الدین در ۱۲۰۹ و ۱۰۳۱ در ۲۲ مقاله، دیوان هندش ۲۲۰۷.
- ۱۴- اخلاق حسنی- از علی بن طیفور بسطامی، دانشگاه ۳۸۰۵ (بنگربده شماره ۳۴ و ۴۹)
- ۱۵- اخلاق حکیمی- از حسن علی بن اشرف منشی در ۱۴ مقاله در ۹۸۷ و ۹۸۸، دیوان هندش ۲۲۰۳.
- ۱۶- اخلاق سلطانی- در یک مقدمه و شانزده باب و یک خاتمه که شرح طهارة الباطن نخبه فیض است از سید نورالدین بن نعمه الله جزائری (م ۱۱۵۸) که بنام شاه سلطان حسین ساخته است (ذریعه ۱: ۳۷۴)، کتابخانه خصوصی بارانی ش ۱۴۴- سپه ۱۲۸۳ (۳: ۸۴).
- ۱۷- الاخلاق السلطانية المحمدية- (گزیده اخلاق سلطانی) در بیست باب و در جدول، ریوس ۱۰۹۵ ش Or 1844.
- ۱۸- اخلاق سلطنت- تألیف ۷۰۹ و ۷۱۰ برای اولجایتو سلطان محمد خدا بنده، مجلس ۵۶۸.
- ۱۹- اخلاق شاه محمدی یا نصیحت نامه- از شاه محمد در ۱۲ باب و خاتمه که برای پسر خود نوشته است، سپه ۵۸۱۹ مورخ ۱۰۹۹ (۳: ۸۴).
- ۲۰- اخلاق شفایی- از سید مظفر بن محمد حسینی شفایی ساعد کاشانی در گذشته ۹۶۳ در دو مقاله: نخستین در ۲۱ باب دومی در ۱۷ باب، ادبیات ۱۳۷

(س ۲۱ فهرست) - ریوش ۱۵۱ ذیل.

۲۱- **اخلاق شهسی** - از مولی حسن بن روزبهان شیرازی برای وزیر شمس الدوله محمد در ۱۴ باب پس از ۹۲۴ و از روی اخلاق محسنی تألیف ۹۱۰، ادبیات جنگک ش ۱۵۵ ج (۹) (ص ۱۶۸ فهرست) - دانشگاه ۱۷۴۸، ریوش ۸۱۶ - سپه ۵۷۷۵/۱ (۸۵:۳).

۲۲- **اخلاق محتشمی** - از خواجه طوسی، نسخه آقای دکتر اصغر مهدوی - چاپ ۱۳۳۹ تهران از نگارنده.

۲۳- **اخلاق محمدشاهی** - از میر احمد علی خان اجمیری برای محمدشاه (۱۱۳۱ - ۱۱۶۱) در ۱۱۳۳ در دو مقدمه و ۵ فصل، بادلیان ش ۱۴۷۵.

۲۴- **اخلاق محمدی** - از میر ابوطاهر خواجه صدر سمرقندی، تاشکند ۲۰۶۰.

۲۵- **اخلاق مظفری** - از میر ابوطاهر خواجه صدر سمرقندی (۱۲۷۷-۱۳۰۳)، تاشکند ش ۲۰۵۹ مورخ ۱۲۸۸.

۲۶- **اخلاق منصوری** - (جام جهان نما).

۲۷- **اخلاق ناصری (۱)** - از خواجه طوسی، ادبیات ۲۳۴ ج (س ۲۰ فهرست) -

ادینبورگ ش ۲۶۲ و ۹۵ - بادلیان ش ۱۴۳۵ و ۱۴۴۲ و ۲۷۲۳ - برلین ۲۶۸ - ۲۷۰ - بنگال ش ۴۸۸ - بهار ش ۲۰۸ - پاریس ش ۷۳۰-۷۳۳ - تاشکند ۲۰۲۱ - حقوق -

۱۴ د (ص ۱۲) - دانشگاه ش ۸۹۴ و ۱۲۴۳ و ۲۴۶۴/۱۶ و ۲۸۹۷ و ۳۲۵۳ و ۳۹۲۶.

- دیوان هندش ۲۱۵۵ و ۲۱۷۲ - رزن ش ۱۰۹ ص ۲۹۰ - ریوش ۱۴۷ - ۱۴۹ ذیل

ص ۴۴۱ - سپه ۱۰۸۷ و ۱۲۸۴ و ۵۷۷۶ و ۵۷۷۸ و ۵۷۸۰ و ۵۷۸۱ - طوس، ۱۳ اخلاق

- کیمبرج ص ۵ - کیمبرج برون ص ۲۰۶، ملی ۹۷

۲۸- **اخلاق و سیاست (رساله در ۵۰۰)** - در چهار فصل و یک خاتمه، سپه ۵۸۳۷ (۹۰:۳).

۱- یکی از کتابهایی که از اخلاق ناصری گرفته شده اخلاق علایی است که بترکی

است از ابن الحنایی ملا علی بن امرالله در گذشته ۹۷۹ در ادلونه تألیف ۹۷۲ در شام برای

علی پاشا فرمانروای سوریا در زمان سلیمان یکم از روی اخلاق ناصری طوسی و اخلاق

جلالی دوانی و اخلاق محسنی کاشفی و فاضلی، ذریعه ۱: ۳۷۶ - سپه ۸۱۲۰/۲ (۸۶:۳) -

پرینستون ش ۱۶۹

- ۳۹- اخلاق همایون - از اختیار بن غیاث الدین حسینی که برای ظهیر الدین محمد بابر (۹۳۷م) در ۹۱۲ درسه قانون ساخته، بادلینان ش ۱۴۶۳ و ۲۷۲۶ - برلین ش ۲۹۸ - بنگال ش ۴۹۵ - پاریس ۷۶۷ - پرینستون ش ۶۸
- ۴۰- اعجوبه و محبوبه - از حامد بن فضل الله بن محمد سرخسی بنام قزل ارسلان مظفر الدین اوزبک (۶۰۷-۶۲۲) درده باب، مجلس ش ۲۲۲ طباطبائی (سخن س ۱۱ ش ۵ ص ۵۶۵).
- ۴۱- اغراض السياسة فی اعراض الرياسة - از بهاء الدین محمد بن علی ظهیری سمرقندی که پس از مرگ سنجر (۵۵۲) ساخته است، آصفیه ش ۱۰۷ (۲: ۱۲۱۸) - ایاصوفیا ش ۲۸۴۴ (استوری ۱: ۱۰۸۷) - دانشگاه ش ۱۰۷۲ - ریو ۷۴۸ - لیدن ش ۹۲۷ (۳: ۱۴).
- ۴۲- انتخاب شایسته خانی - (ترجمه جاویدان خرد) ترجمه ابن حاجی شمس الدین محمد حسین حکیم در ۱۰۶۵، دیوان هند ۲۲۱۰ همانکه در بمبئی در ۱۲۹۴ چاپ رسیده است.
- ۴۳- انتخاب کیمیای سعادت - (ادبیات ۴۹ د (س ۳۴) - دانشگاه ش ۳۴۰/۸ (ف ۲۲۶).
- ۴۴- انوار التحقیق - از علی بن طیفور بسطامی (گزیده از سخنان خواجه عبدالله انصاری و آمیخته با گفتار دیگران در سه مقاله)، مجلس ۵۷۰ (بنگرید به شماره ۱۴ و ۴۹)
- ۴۵- انیس الابرار - از املا عبدالحسین اضعف یزدی در سه مجلد، سپه ۲۹۳۷.
- ۴۶- انیس الخواتین - از آقا بابا محسن همدانی در پنج باب که به دستور غلامحسین خان سپهدار نوشته است، سپه ۲۹۳۵:
- ۴۷- انیس العارفين - از حسین رصدی واعظ در ۳۲ باب، قاهره ص ۲۹ مورخ ۱۰۹۷.
- ۴۸- انیس المؤمنین - بروش شیعی در ۴۱ باب از سده ۱۳، دانشگاه ۱۲۱۷.
- ۴۹- انیس الوزراء - از صدر الدین محمد زبردست خان از روی اخلاق ناصری در ۲۲ تعلیم (میان ۱۱۳۱-۱۱۶۱)، بنگال ش ۵۰۱
- ۴۰- اوصاف الاواباش - از رفیعای نقاش سپاهانی بروش اوصاف الاشراف زآذانی، سپه ۲۹۱۳.

۴۱- پند نامه - دانشگاه ش ۱۹۲ .

۴۲- پند نامه یست و سه کنگره تاج نوشیروان - ش ۴۱ لنینگراد (سخنرانی خاورشناسان در ۱۹۶۰) .

۴۳- پند نامه غزالی - چاپی تهران ۱۳۱۱ خ (غزالی نامه همایی ۲۲۵- مشار ۲۷۷) .

۴۴- پند نامه نوشیروان عادل - از بدایعی بلخی چاپ نفیسی در مهر س ۲ ش ۳ و شفر (۲۰۵:۱) - ش ۴۰ لنینگراد (سخنرانی خاورشناسان در ۱۹۶۰) .

۴۵- تجارب الانسان - سخنان کوتاه خردمندان یونانی و ایرانی و عرب، دانشگاه ۲۳۹۸/۲۱ .

۴۶- تحفة الائمة العلیة فی الحکمة العملية (اخلاق ظهیری) - از فتح الله بن احمد بن محمود شهرستانی سبزواری برای ظهیرالدین ابراهیم شاه پادشاه یزد ، حقوق ۳۶۰ ج ۱ و ۹۹/ج (ص ۳۶ فهرست) - ریو ص ۸۶۵ ش 1، Add 26303 - سپه ۲۸۶۹/۳ (۸۶:۳) - مجلس ۵۷۱ .

۴۷- تحفة الاحباب فی الاخلاق و الآداب - از قاضی محمد دیوسف تهرانی قزوینی - ملی ۱۰۱:۱ .

۴۸- تحفة سلیمانیة - (ترجمه عهد اشتر) از سید ماجد بن محمد حسینی بحرانی در گذشته پیش از ۱۰۹۷ در ۶۰ مقاله که به چاپ رسیده است، ادبیات ۴۸/۳ د (ص ۸۷ فهرست) - سپه ۲: ۱۴۰ (مشار ۳۶۷) .

۴۹- تحفة قطب شاهی - از علی بن طیفور بسطامی برای سلطان عبدالله قطب شاه (۱۰۳۵-۱۰۸۳) در یک مقدمه و ۷ باب، بادلیان ۱۴۷۱ (بنگرید به شماره ۱۴ و ۳۴) .

۵۰- تحفة مسعودیه - پند نامه عباسقلی خان سیف الملك نوری پسر محمد زکی خان سردار فارس و کرمان است برای پسر خود نزدیک ۱۲۸۱، مجلس ۵۷۲ .

۵۱- تحفة الملوك - دانشگاه ۲۱۹۵ (جز آنکه چاپ شده است) .

۵۲- تحفة الملوك فی السیر والسلوك - از سید جعفر کشفی دارابی بروجردی، دانشگاه ش ۴۲۰ .

۵۳- تحفة الملوك و نصیحة العجائب - از علی بن ابی حفص ابن فقیه محمود

الاصفهانى که در تهران در ۱۳۱۷ خ بى نام مؤلف چاپ شده است، بادلان ۳۸۵ الیوت و Add ۶۹ اوزلی- دانشگاه عکس ش ۴۹۷ و ۴۹۸ از فیلم ش ۱۳ از نسخه قونیه ش ۵۴۸۴- لیدن Gol ۱۷۸/۲- موزه بریتانیا ۷۸۶۳ شرقی- نسخه نفیسى (مهرس ش ۱ ص ۲ ص ۷۱ و ۷۲ ص ۷۵۰۰).

۵۴- التحفة الناصرية فى المعرفة الالهية - از نصر الله بن حاج محمد حسين دماوندی برای ناصر الدین میرزای قاجار در ۲۹ رمضان ۱۲۶۴ ، دانشگاه ش ۲۶۵۳ .

۵۵- تحفة الوزراء، یا تحفة الملوك- ادبیات ۱۵۵/۳ ج و ۲۱۶ ج و ۲/۲ د (س ۹۰)-

ادینبورگ ش ۹۴ - بادلان ش ۱۴۶۵ و ۱۴۶۶ - تاشکند ش ۲۰۶۷ - ۲۰۷۳ - حقوق ۳۷۵ ج (س ۸۱ فهرست)- دانشگاه ش ۲۸۳ (ف ۶۰۷) و ۲۵۹۶/۲ و ۳۸۹۴/۴- فیضیه قم ش ۱۳۵۱ (۴۵۱:۱) - مجلس ۲۴۲/۴ طباطبایی - این رساله را برخی از عبدالله بن محمد انصاری هراتی دانسته‌اند و در نسخه ش ۲۵۹۶/۲ دانشگاه از حسن صباح پنداشته شد و بنام تحفه انوار و آن در نولکشور لکهنوه بسال ۱۹۲۶ چاپ شده است (مشار ۳۷۱) .

۵۶- ترجمه ادب و حیز- از ابن مقفع که خواجة طوسی ترجمه کرده است، نسخه اصل ترکیه - بنکال ش ۱۱۷۳ (فهرست ایوانف ۸۹:۱)- دانشگاه ۲۸۳/۲ (گزیده) و ۲۴۶۴/۳۶ (ص ۱-۵۶۱) مورخ ۱۸ ج ۱۰۷۳/۱ (کامل) - مجلس ۲۴۲/۲ طباطبایی (گزیده)- چاپ ۱۳۱۳ تهران (مشار ص ۶۳) و ۱۳۳۹ تهران از نگارنده .

۵۷- ترجمه تنبيه الغافلين - متن از ابوليث نصر بن محمد بن ابراهيم فقيه سمرقندی حنفی در گذشته ۳۷۵ در ۹۴ فصل و ترجمه از ابواسحاق ابراهيم بدیل بن محمد صالحی در ۹۳ فصل در سده ۵ ، برلین ۲۶۵ - پاریس ۷۳۶

۵۸- ترجمه تهذيب الاخلاق یا طهارة الاعراق مشکوية رازی - در يك مقدمه

قادارای دوباب و سپس سه باب و يك خاتمه است^(۱) ، دانشگاه ادینبورگ ش ۲۶۱ مورخ

۱۰۸۱ .

۱- جز ترجمه فارسی آن بنام کیمیای سعادت چاپ ۱۳۲۰ ق تهران که ترجمه حاج میرزا

ابوطالب زنجانی است (مشار ۱۲۹۴) .

۵۹- ترجمه سرالاسرار یا السياسة فی تدبیر الریاسة- ترجمه فارسی کتاب منسوب بارسطو، حقوق ۹۸ ج و ۱۹۸ ج (ص ۵۲) که دو ترجمه است.

۶۰- ترجمه سراج الملوك فی العدل والسلوك طرطوسی - از تقی الدین محمد بن صدر الدین برای عبدالرحیم خان خانان (در گذشته ۱۰۳۶)، بنگال ش ۴۹۸.

۶۱- ترجمه عهد علی با اشتر - ۱: از میرزا ابراهیم بن آقا محمد مهدی بدایع نگار دولت ناصری در ۱۲۷۳، طوس ش ۸۰ اخبار-مجلس ش ۷۷۵ نوشته ۱۲۹۷ (در فهرست سپه (۱۴۲:۲) از این دو یاد شده است)؛ ۲: از علی رضای تجلی برای شیخ علی خان و بنام شاه سلیمان و ترجمه و شرح است، دانشگاه ۳/۲۵۶۵ (ص ۱۳-۳۳)؛ ۳: از محمد باقر مجلسی در دو فصل، دانشگاه ش ۶۷۰ (ف ۱۲۱۹) - سپه ش ۵۴۱۸/۱ و ۵۸۶۴ و ۶۳۰۶/۱ (۲: ۱۴۱)؛ ۴: از محمد باقر بن اسماعیل خاتون آبادی برای شاه سلطان حسین، دانشگاه ۴/۱۲۶۶؛ ۵: از ملا محمد صالح بن محمد باقر قزوینی و روغنی در سده ۱۱، سپه ۳۰۹۶ (۲: ۱۴)؛ ۶: نسخه دانشگاه ش ۱۰۲۶/۳ (منزوی ۱۶:۲).

۶۲- ترجمه عین العلم - از محمد رفیع الدین در ۱۱۸۶ در یک مقدمه و ۲۰ باب، بنگال ش ۵۰۳.

۶۳- تزوك تیموری - ادبیات ۲۳/۱ ج (ص ۱۲۶ فهرست). حقوق ۴۹ ص (ص ۵۹ فهرست) - رزن ص ۱۴۱ ش ۱/۲۳-مجلس ۵۷۴ و ۶۶۲/۷.

۶۴- تنبیه الغافلین - ۱: از علی سپاهانی در ۱۹ فصل، پاریس ۷۵۴؛ ۲: از بهاء الدین محمد بن ابراهیم سمرقندی (سرمدی یا تربتی) در یک مقدمه و نه باب و یک خاتمه، دانشگاه ۱/۲۲۱۶ و ۲/۳۹۷۰ (مشار ۵۴۰ - ذریعه ۴: ۴۴۴).

۶۵- تواریخ هوش افرا - تألیف ۱۲۱۴ در ۴ چمن هر یکی چند خیابان، بنگال ش ۵۰۴.

۶۶- توضیح الاخلاق - از سلطان العلماء خلیفه سلطان سید امیر علاء الدین حسین آملی (م ۱۰۶۴) که بدستور شاه صفی در ۱۰۵۱ اخلاق ناصری را در آن بعبارت روشن تری در آورد، حقوق ۳/۴۶ ج مورخ ۱۷ ج ۱۰۶۳/۱ (ص ۶۵ فهرست).

۶۷- توضیح الاخلاق عبدالله شاهی - از ابن خاتون ابوالمعالی شمس‌الدین محمد بن علی بن احمد بن نعمه‌الله بن خاتون عاملی (در گذشته پس از ۵ محرم ۱۰۶۸) که برای سلطان عبدالله قطب شاه بهادرخان (۱۰۲۰-۱۰۸۳) اخلاق ناصرری را «بعبارتی واضح تر و بیانی شافی‌تر» تحریر کرده است، نسخه‌ش ۴۴۲ سلطان القرائی مورخ ۱۰۵۷.

۶۸- توقیعات کسری - (خرد نامه نوآیین!) - برلین ش ۱۴/۸۱ - پاریس

۲۱۸۰/۱.

۶۹- تهذیب الاخلاق - در يك مقدمه و سه باب، بادلیان ش ۲۷۳۰.

۷۰- جام جهان نما - از غیاث‌الدین منصور دشتکی در گذشته ۹۴۸، دانشگاه ۱۰۴۶ (ف ۲۱۸) و ۲۵۹۳ و ۲۴۶۴/۲۷ - حقوق ۲۵ د (فهرست ص ۶۸) - ریو (ذیل ش ۱۵۰) بنام اخلاق منصوری - سلطان القرائی مورخ روز یکشنبه ع ۹۵۸/۲ نوشته محمد بهرام بنام اخلاق منصوری - طوس ش ۱۹ اخلاق (۲: ۳۳۸) - این رساله جز جام جهان نمای شیخ محمد شیرین مغربی (۷۴۹ - ۸۰۹) است که در توحید است (مجلس ش ۶۱۷/۲ - دانشگاه ۲۵۹۴/۴ - طوس ۵۸: ۴) و جز جام گیتی‌نمای میبیدی و منسوب به دشتکی (سپه ۲۹۱۱/۲۹ - طوس ۵: ۶۰ - ذریعه ۲۵: ۵) در فهرست طوس (ش ۱۴ اخلاق ۲: ۳۳۶ نوشته ۹۴۹) از دشتکی اخلاق منصوری مغربی یاد شده است.

۷۱- جاویدان خرد - ۱: ترجمه تقی‌الدین محمد بن شیخ محمد آرجانی تستری در زمان جهانگیر پادشاه هند، ریوس ۴۴۰ ش 08457؛ ۲: ترجمه محمد حسین بن حاجی شمس‌الدین در ۱۰۶۵، ادبیات ۱۱۱ ج (ص ۱۵۲) - سپه ۲۹۱۲/۵۲ - چاپ ۱۲۹۴ بمبئی (همان انتخاب شایسته خانی).

۷۲- جمال الصالحین - از حسن بن عبدالرزاق در گذشته ۱۱۲۱ در ۱۲ بخش ساخته ۱۱۲۱ (ذریعه ۱۲۹: ۵) - برلین ۲۸۶ - سپه ش ۲۱۴۳ و ۲۱۴۴ و ۲۱۴۵ و ۲۱۴۶ و ۵۷۹۳ و ۵۶۴۰.

۷۳- جوامع الکلیه - از ملا حسین واعظ کاشفی، قاهره ص ۴۳۰

۷۴- **جواهر الاسرار** - (اخلاق محسنی) از ملاحسین کاشفی در ۹۰۷، برلین ۲۷۴ - ۲۷۷ - برون ص ۲۰۷ - پاریس ۷۴۲-۷۴۹ - تاشکندش ۲۰۳۶ - ۲۰۴۵ - حقوق ۱۴۸ج - دانشگاه ش ۸۶۲ - دانشگاه ادنیبورگ ش ۲۶۳ و ۹۷ - دیوان هند ش ۲۱۸۸ - ۲۰۰۰ - رزن ص ۲۹۱ ش ۱۱۱ - ریو ۴۴۳ - سپه ۱۰۸۹ و ۱۲۸۶ و ۵۷۸۲ کیمبرج ص ۴ - مجلس ۵۶۹ - ملی ۹۶ .

۷۵- **چهار عنوان** - گزیدهٔ کیمیای سعادت غزالی از بابا افضل کاشانی، دانشگاه ۳۴۰/۸ (ف ۲۲۶) .

۷۶- **حدایق السیر فی آداب الملوک** - از نظام الدین یحیی بن صاعد بن احمد سلجوقی (۶۰۷ - ۶۱۶) که برای علاءالدین کیقباد بن کیخسرو بن قلیچ ارسلان بن سلیمان شاه نوشته است، سپه ش ۱۵۱۱ نوشتهٔ سدهٔ ۸ .

۷۷- **حیات السلاطین** - از آقا بابای همدانی تألیف ۱۲۵۰/۵/۵، پرینستون، س ۶۹ .

۷۸- **خردنامهٔ نوآیین** - (توفیعات کسری) ترجمهٔ جلال الدین دل محمد طباطبایی از عربی از بهلولی بدستور یکی از شاهزادگان تیموری، برلین ش ۱۴/۸۱ - پاریس ۲۱۸۰/۱ .

۷۹- **خزان و بهار** - از قاضی میرزا محمد شریف کاشف شیرازی پسر شمس الدین محمد، ادبیات ۴۸/۲ (ص ۲۱۷ فهرست) - حقوق ۷۷ (ص ۱۰۰ فهرست) - تاشکند ۲۰۵۱ - رزن ص ۲۸۵ ش ۱۰۷ .

۸۰- **خطبهٔ افلاطون** - تاشکند ش ۲۰۶۲ .

۸۱- **دستور السلطنه** - از ابو الفضل محسن شیرازی مؤلف شرح کتاب اخلاق شمسیه برای سلطان سلیمان خان (۹۷۴م) در ۵ مقصد، پاریس ۷۶۹ .

۸۲- **دستور الملوک** - ۱ : از خواجه سمندر ترمذی معاصر عبدالعزیز جانی (۱۰۵۶-۱۰۹۱) و سیحان قلی (۱۰۹۱-۱۱۱۴) در ۲۲ فصل، ش ۴۳ لنینگراد مورخ ۱۲۴۲ (سخنرانی خاورشناسان در ۱۹۶۰)؛ ۲: از ابوالقاسم نصر بن احمد شادانی نیشابوری در ۱۲ باب، تاشکند ش ۲۰۹۴ .

۸۳- دستورالوزاره - ۱: وصایا ونصایح منسوب بخواجه نظام الملک دریک

مقدمه ودوفصل گویا ازعبدالوهاب امامی ، ادبیات ۲۰۳ج(ص ۵۱۹ فهرست) - بادلیان
ش ۱۴۲۶ (نوشته ۹۴۹) و ۱۴۲۷ (نوشته ۱۱۹۸) و ۱۴۲۸ - برلین ش ۲۹۳ (پرچ ص
۳۱۹) - بنگال ش ۴۹۱ - تاشکند ش ۲۰۷۴ - ۲۰۷۵ - دانشگاه ش ۱۴۹/۱ (ف ۲۳۷۳)
و ۲۴۶۴/۱۱ - ریو ص ۴۴۶ و ۸۵۹ - سپه ۲۹۴۷ - مجلس ۳/۶۱۹ و ۶۲۱/۲۳ : ۲ : از
اختیاربن غیاث الدین حسینی بنام عثمانلی سلیم خان در ۹۲۶ که تحریر دوم اخلاق
همایون اواست، پاریس ش ۷۶۸ - دانشگاه ۲۸۹۳/۱ : ۳ - از محمودبن محمدبن حسین
سپاهانی درده باب، فاتح ۱۴۹۱

۸۴- دستورالوزراء - ۱: از شیخ عالم در ۲۰ شعبان ۹۴۰ برای ابراهیم پاشا در باب،

بادلیان ش ۱۴۶۵ - ۲: از سلطان حسین واعظ استر ابادی معاصر شاه عباس وشاگرد شیخ
بهایی، طوس ش ۵۰ (ذریعه ۸: ۱۷۰).

۸۵- دستور نامه کسروی - از دل محمد جلال الدین طباطبایی در ۱۰۶۲، بادلیان

۱۴۷۰ - تاشکند ش ۲۰۶۴ .

۸۶- دیوان مظالم - از دوانی، دانشگاه ش ۱۰۲۱ (ف ۶۶۲).**۸۷- ذخیره الملوك - از سیدعلی بن شهاب همدانی در گذشته ۸۷۶ درده باب،**

ایاصوفیا ۲۸۷ - بادلیان ش ۱۴۵۱ و ۱۴۵۳ و ۲۷۲۴ - برلین ش ۲۹۵ - ۲۹۷ - برون ص ۱۵۵
بنگال ش ۴۹۰ - بهارش ۲۱۳ و ۲۱۴ - پاریس ۷۶۰ - ۷۶۶ - پرینستون ش ۶۷ - تاشکند ش
۲۰۸۲ - ۲۰۸۹ - دانشگاه ۲۰۰۷ - دیوان هند ۲۱۷۶ - ۲۱۷۹ - رزن ص ۲۹۱ ش ۱۱۰ -
ریو ۴۴۷ - طوس ۲۲ - در جنگ ۴۶ حقوق (ص ۸۷ فهرست) بندی از آن هست .

۸۸- راحت الانسان - پاریس ش ۷۵۳.**۸۹- راحت القلوب - از مبارک فیض الله در ۲۰ باب در ۱۰۳۴، بادلیان ش ۱۷۸۷ -**

دیوان هند ش ۲۲۰۸ .

۹۰- راووق الاخلاق - از شیخ زین الدین گیلانی که برای میرزا آقا بیک در

لاهیجان در هشت مثال نوشته است، دانشگاه ۲۴۶۴/۲۸ .

۹۱- رساله اخلاقیه - برون ص ۲۹۱ .

۹۲- رساله درسیاست - ۱: گویا از ملک خان، ادبیات ۱/۱۸۵ ج ۲: - در سه فصل،

ادبیات ۱/۱۸۵؛ ۳: گویا از مؤمن الملک، ادبیات ۲/۱۰۱ د؛ ۴: تألیف درمکه در ۱۲۶۱
از دانشمندی هندی، بنگال ۵۰۸ .

۹۳- رساله ششگانه فن بیان نصایح الملوك - قاهره ص ۴۳۰ .

۹۴- رساله در عدالت - ازدوانی، دانشگاه ۱۰۲۱

۹۵- رساله در عدل پادشاهی - گویا از ابن سینا، طوس ش ۲۵

۹۶- رساله در عرض لشکر - جلال الدین دوانی (۸۳۰-۹۰۸) در ۸۸۱، دانشگاه

ش ۱۰۲۱/۷ و ۱۱۴۷/۷ (ف ۲۲۴۵) - چاپ افشار در مجله دانشکده ادبیات و چاپ کلیلی رفعت
(گفتار مینورسکی - تاریخ یزد ص ۲۱۹) - ش ۶۲ درن و ش ۴۲ لنینگراد (سخنرانی خاور
شناسان در ۱۹۶۰) .

۹۷- رساله محمد سعید - از حافظ محمد سعید بن حافظ کریم الله بن حافظ سلمان

محمود بن حافظ عین الدین در ۱۱۰۲ برای عالمگیر در یک مقدمه و ۵ باب و خاتمه، دیوان
هند ۲۲۱۱ .

۹۸- رسم و آیین پادشاهان قدیم - از خواجه طوسی، سپه ۱۵۱۱/۲ مورخ شوال

۷۵۷ (چاپ مینورسکی و مینوی و مدرس رضوی)

۹۹- رفیق توفیق - از محمد علی قزوینی تألیف زمان شاه سلیمان صفوی در

۱۱۰۴، دانشگاه ۲۵۸۵ - مجلس ۵۷۵ .

۱۰۰- روادع النفوس - از محمد صالح حسینی در یک مقدمه و سه باب و خاتمه

در اخلاق مذهبی شیعی گویا از سده ۱۱، دانشگاه ۲۵۲۰/۱۱ .

۱۰۱- روضة الانوار عباسی - از محمد باقر سبزواری در گذشته ۱۰۹۰ در یک

مقدمه و دو قسم برای شاه عباس دوم در رجب ۱۰۷۳، سپه ۸۱۵۳ - طوس ش ۲۳ اخلاق
(فهرست ۲: ۳۳۹ - ذریعه ۱۰: ۲۸۹) .

۱۰۲- ساز و پیرایه شاهان پرمایه - از افضل الدین کاشانی، ادبیات ۱۲۵/۳ -

- بادلیان ش ۱۴۴۵ - حقوق ۷۲/۳ ب - دانشگاه ۴۰۲ (ف ۶۶۴) و ۲۴۰۱/۸ و ۲۴۵۴/۱۹ و ۲۶۱۸/۱۳ - مجلس ۶۲۱/۱۴ و ۶۲۳/۲.
- ۱۰۴ - سراج منیر - از قاضی میرزا محمد شریف کاشف شیرازی پسر شمس الدین محمد، بهار ش ۲۰۹ - حقوق ج ۹۹/۲ - دانشگاه ش ۱۲۶ - دیوان هند ۲۲۰۶ - ریوش ۱۹/۲ ذیل - مجلس ۵۷۶ - ۵۷۷.
- ۱۰۴ - سعادت نامه - از سلطان محمد بن محمد حیدر در یریک مقدسه و دوازده فصل و یک خاتمه در زمان شاه اسماعیل، سپه ۶۴۷۰ و ۷۵۰۵/۱.
- ۱۰۵ - سلوک السلطنه - از امیر اسلام بن احمد بن محمد غزالی در سده ۸، ریو ۴۴۷.
- ۱۰۶ - سلوک الملوك - از فضل بن روزبهان سپاهانی (سده ۱۰) در ۱۵ باب، تاشکند ۲۰۹۰ - ریو ص ۴۴۸ ش Or253.
- ۱۰۷ - سلوة الصابرين و جلوة الشاکرين - تألیف ۷۸۵، پاریس ۷۳۹.
- ۱۰۸ - سیاست نامه یا سیر الملوك - از نظام الملک طوسی، بادلیان ش ۱۴۲۴ - ۱۴۲۵ - پاریس ش ۷۵۷ - دیوان هند ۲۱۵۴ - ریو ۴۴۴ - مجلس ۵۸۹.
- ۱۰۹ - شرایط الايمان یا منتخب راه صواب - از فیض کاشانی (تألیف ۱۰۶۲)، دانشگاه ش ۳۱۴.
- ۱۱۰ - شرح اخلاق ناصری - بادلیان ۱۴۴۳ - دانشگاه ش ۲۹۲۴.
- ۱۱۱ - شرح صدر - از فیض کاشانی تألیف ۱۰۶۵، دانشگاه ۳۱۴.
- ۱۱۲ - صحائف در علم اخلاق - از شیخ صدر الدین حکیم (سده ۸)، دیوان هند ۲۱۷۴.
- ۱۱۳ - صد پند لقمان - بادلیان ش ۱۴۱۹ - تاشکند ش ۱۹۸۸ - ۱۹۹۰.
- ۱۱۴ - ضیاء القلوب فی اخلاق المطلوب - در یک عنوان و دو صحیفه (یکم ۲۳ باب دوم ۱۷ باب) و یک خاتمه ساخته زمان شاه عباس، برلین ش ۲۸۰.
- ۱۱۵ - ظفر نامه - بنام بزرگمهر و ابن سینا، تاشکند ۱۹۹۶ - ۲۰۰۱ - حقوق

۱۱۱۳/۳ ج و جنگ ۳۷۵ ج (ص ۸۲ فهرست) و ۷۰/۳ ج - دانشگاه ش ۲۸۳ و ۱۱۱۳/۳ - دیوان هند س ۲۱۵۱ و ۲۱۵۲ - مجلس ۲۴۲/۳ طباطبائی .

۱۱۶- عقاید نسوان - از آقا جمال جمال خوانساری (همان کثوم ننه که در ۱۲۶۲ بچاپ سنگی رسیده است) در یک مقدمه و ۱۵ باب و یک خاتمه، رزن ص ۲۹۵ ش ۱۱۶ - سپه ۲۹۱۳/۱۳ .

۱۱۷- فراید السلوك في فضائل الملوك - از اسحاق بن ابراهیم بن ابی الرشید بن غانم الطائی السجاسی تألیف رجب ۶۰۹ - رجب ۶۱۰ برای اتابك اوزبك درده فصل، پاریس ۷۵۸ - ۷۵۹ .

۱۱۸- فرزند نامه - از محمد غزالی که اصل ایها الولد است، دانشگاه ۱۱۱۳/۶ (ف ۲۳۶۴) - سپه ۲/۱۲۹۳ و ۴/۵۳۷۳ .

۱۱۹- قابوس نامه یا نصیحت نامه - از عنصر المعالی کاوس و شمگیر در ۴۷۵، برلین ۲۶۶ - پاریس ۷۵۵-۷۵۶ - تاشکند ش ۲۰۶۶ - حقوق ۱۵۷ ج - دانشگاه ۲/۲۴۶۴ - دیوان هند ۲۱۵۳ - ریو ۱۴۵ ذیل - قاهره ص ۴۳۱ - مجلس ۶۴۰/۶

۱۲۰- قانون الحکمه و دستور - ترجمه جاویدان خرد مشکویه رازی است ، بادلیان ش ۱۴۱۷

۱۲۱- کثیر المنفعة - ارقادر بخش بن احمد بخش نور پور برای غیاث الدین حیدر نواب اوز تألیف ۱۲۳۲ در ۲۵۵ قانون یا باب ، بنگال ش ۵۰۶

۱۲۲- کنوز الرموز - تألیف پیش از ۹۴۴ درده فصل و خاتمه ، بادلیان ش ۱۴۶۷ - برلین ش ۲۸۷ - دیوان هند ش ۲۲۰۲ .

۱۲۳- کنوز الودیعه من رموز الذریعه الی مکارم الشریعه - (ترجمه ذریعه راغب) که برای شاه شجاع (۷۶۰-۷۸۶) ساخته شده در دو بخش یکی ترجمه ذریعه مورخ نزدیک بیابان ج ۱/۷۶۴ دومی ذیلی بر آن در سه نمط که از جاویدان خرد گرفته شده و مورخ دهه سوم ج ۸۶۸ است، بادلیان ش ۱۴۵۰ - پاریس ۷۳۷-۷۳۸ - دانشگاه ش ۳۹۴ - ریو ش ۱۴۶ ذیل - گلستان ش ۲۷۶۸ (ص ۱۹۲ همین نشریه) - نسخه نصیری ش ۴۳۶

- ۱۲۴- **کیمیای سعادت** - از غزالی ، بادلپان ش ۱۴۲۹- ۱۴۳۰- برون ص ۱۵۴-
 تاشکند ۲۰۱۳- ۲۰۱۹- سپه ۱۳۳۶ و ۱۳۳۷- طوس ش ۳۵- مجلس ۵۸۱ و ۵۸۲
- ۱۲۵- **کیمیای سعادت** (ترجمه طهارة الاعراق) - از حاج میرزا ابوطالب زنجانی
 چاپ ۱۳۲۰ق (مشار ۱۲۹۴)
- ۱۲۶- **گلزار اعتبار** - از محمد حمیدالله اسلام آبادی در ۱۲۸۱، بنگال ش ۵۰۹
- ۱۲۷- **گلشن خرد** - در شش روش ، بهار ش ۲۱۲
- ۱۲۸- **لمعه** - (لمعات المشارق؟) در ۲۰ بخش گویا از روی لمعات عراقی، برلین
 ش ۲۹۱
- ۱۲۹- **لوامع الاشراف فی مکارم الاخلاق** - ازدوانی، بادلپان ش ۲۷۲۵- برلین
 ش ۲۷۳- پاریس ۷۴۱- ۷۴۰- تاشکند ۲۰۲۹ - ۲۰۳۵ - دانشگاه ش ۸۹۴ و
 ۱۲۸۷- ۲۴۶۴- دیوان هند ش ۲۱۸۳ - ۲۱۸۷- ریو ۴۴۲ - سپه ۱۰۹۰ و ۱۲۶۸ و ۱۲۸۷
 و ۵۸۵۷- طوس ش ۳۷ و ۳۸- مجلس ۵۸۳- ملی ۱۰۲- ۱۰۳
- ۱۳۰- **مآثر الملوك** - از خواند امیر بنام امیر علی شیر نوایی و پیش از ۹۰۶، مجلس
 ۶۱۹۱ (دیباچه دستورالوزرا ص ۸)
- ۱۳۱- **مجمل الاخلاق** - از علی فهمی تألیف ۹۴۰، مجلس ۵۸۴
- ۱۳۲- **مصباح الاخلاق** - از عبرت عظیم آبادی در سده ۱۳، بنگال ۵۰۷
- ۱۳۳- **معیار العمر والعمل** - از عزلتی (ادهم خلخالی)، سپه ۱۱۸۳۸۱ (ذریعه ۹:
 ۷۱۷- دانشمندان آذربایجان ۲۷۳)
- ۱۳۴- **المفید للمستفید** - منسوب به بابا افضل و غزالی، دانشگاه ش ۱۰۳۵ (ف ۳۶۵)
 چاپ ۱۳۱۰ تهران- ش ۴۰ بنگاه بررسی های خاوری شوروی در لنینگراد (سخنرانی
 انجمن خاورشناسان در ۱۹۶۰)
- ۱۳۵- **مکارم اخلاق** - از رضی الدین نیشابوری ، انطالیه ش ۵۵۳- سپه سالار
 ش ۱۶۶ مشیر- نسخه نفیسی
- ۱۳۶- **مکارم الاخلاق** - از امیر سید علی بن شهاب همدانی، تاشکند ش ۲۰۲۶
- ۱۳۷- **منتخب** - از باقر بن ابراهیم درسی باب کنزیده از تحفة الملوك، دانشگاه ۱۳۹۲

۱۳۸- منهاج السلاطین- در پنج باب برای سلطان ابوالمظفر جهانشاه بن مبشر،

دیوان هند ۲۲۱۶

۱۳۹- منهاج الطالبین- از خواجه طوسی در ۱۴۵ بخش، دانشگاه ادینبورگ

ش ۹۶ مورخ ۱۱۴۶

۱۴۰- موعظه جهانگیری- از محمد باقر نجمی ثانی تألیف ۱۰۲۱ در دو باب:

نخستین در ۶ فصل دومی در ۴ فصل، دیوان هند ۲۲۰۵

۱۴۱- میزان الملوك - از جعفر بن اسحاق که برای محمد تقی میرزا حسام

السلطنه ساخته است، دانشگاه ش ۳۵۹

۱۴۲- نامه اسکندر ذو القرنین بحکیم ارسطاطالیس یونانی و جواب آن- ترجمه

فارسی ادیب مختار غزنوی (سده ششم) از ترجمه عربی ابن مقفع، جنگ اسعد افندی

ک ۱۷ اصل عربی آن در مجموعه رسائل ارسطاطالیس ش ۲۶۰ ۴ ک ۹۲ هست

۱۴۳- نصاب حکمای عجم- تاشکند ش ۲۰۶۳

۱۴۴- نصاب الفارسیه- قاهره ص ۳۱ ۴

۱۴۵- نصاب الملوك - از سعدی شیرازی، تاشکند ش ۲۰۸۱- قاهره ص ۳۱ ۴

۱۴۶- نصاب الملوك فی السیر والسلوك - پندهای شاهان ایران است بفارسی،

دانشگاه ۲/۲۲۰۵

۱۴۷- نصاب الملوك و آداب السلوك - (ترجمه عهداشر) از ابوالحسن بن محمد

طاهر شریف عاملی سپاهانی نجفی در يك مقدمه و پنج باب برای شاه سلطان حسین موسوی

در ۱۱۱۸، حقوق ۱/۱۵۱ ج- سپه ۲۹۴۶

۱۴۸- نصیحت غزالی برای سنجر- نور عثمانیه ۲۶۳۳ (عربی همین رساله غزالی

و بنام سنجر در ایا صوفیا ۲۹۱۱ هست)

۱۴۹- نصیحة الملوك - از گمنام، ۲۵۲۳/۷ دانشگاه

۱۵۰- نصیحة الملوك - از غزالی که برای محمد بن ملک شاه سلجوقی نوشته

است (نسخه ایا صوفیا در ترکیه بنام سیره الملوك)، نسخه خلخال مورخ رجب ۱۲۶۷ نوشته

اسمعیل بن ابراهیم کاشانی در کرمان برای عبدالباقی میرزا - چاپ همایی در تهران

۱۲۴۰، دانشگاه ش ۲۶۹۰ (مشارص ۱۶۸۶)

۱۶۴-نبوع الاسرار فی نصایح الابرار - از حسین خوارزمی (م ۸۳۹)، مجلس

۵۹۱ (نیز فهرست آنجا ۳: ۵۰۲)

این بود آنچه از رساله‌های اخلاق و سیاست خواه فلسفی یا مذهبی که نگارنده از آنها آگاهی داشته و در اینجا یاد کرده است و رویهم رفته باش رساله اخلاق (ش ۸) و دو ترجمه سر الاسرار (ش ۵۹) و شش ترجمه عهد علی با اشتر (ش ۶۱) و دو تنبیه الغافلین (ش ۶۴) و دو جاویدان خرد (ش ۷۱) و دو دستور الملوك (ش ۸۲) و سه دستور الوزاره (ش ۸۳) و دو دستور الوزراء (ش ۸۴) و چهار رساله در سیاست (ش ۹۲) میرسد به ۱۸۴ رساله و کتاب در سه علم تهذیب اخلاق و تدبیر منزل و سیاست مدنی بفرسی.

اسناد و فرامین و مکاتبات تاریخی

در مقدمه کتابی که اینجا در دو سال قبل در باب اصول بایگانی برای تدریس در دانشگاه تهران انتشار داد بلزوم تشکیل بایگانی ملی اشارت کرد و از اهمیت مراجعه به اسناد برای تهیه تاریخ صحیح سخن گفت. خوشبختانه در ظرف این مدت در کمیسیون ملی سربیتی و علمی و فرهنگی سازمان ملل متحد (یونسکو) کمیته‌یی برای رسیدگی به امر بایگانی ملی در ایران تشکیل گردید و شروع کار کرد و بنا بر پیشنهاد همین کمیته به دانشگاه تهران، قسمت خاصی در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران برای جمع‌آوری اسناد و مدارک، بویژه تهیه فیلم ریز از اسناد موجود در سایر دانشگاهها تشکیل گردید.

نخستین اقدام اساسی این کمیته با همکاری دانشگاه تهران تهیه فهرست اسناد و مدارک موجود بوده است. برای پیشرفت این نظر آقای حسین شهشانی بایگانی خود را جهت تهیه فهرست در اختیار ما گذاشتند و در اینجا باید از ایشان ابراز کمال سپاسگزاری شود.

تنظیم بایگانی تاریخی و تهیه فهرست اسناد بمعهده آقای غلامرضا فرزانه پور عضو دانشگاه تهران گذارده شد و ایشان بنحوی شایسته به این امر دقیق علمی و فنی پرداخته و کارایشان مورد تأیید کمیته بایگانی ملی می‌باشد.

کمیته بایگانی ملی یونسکو امیدوارست بتواند درین زمینه خدماتی ذیقیمت برای تحقیق در رشته‌های تاریخی انجام دهد.
رئیس کمیته بایگانی ملی
دکتر محسن صبا

تحقیق عالمانه در گذشته هر پدیده اجتماعی و تاریخی، و تحلیل تاریخی از آن نیازمند مطالعه اسناد و مدارک مربوط بدانست؛ مخصوصاً هر تاریخ صحیح ناگزیر از استناد و اتکاء به اسناد معتبرست. مردم آگاه جهان، خاصه دولتها و مراکز علمی بیشتر کشورها در حفظ این گونه اسناد از پراگندگیها و انهدام، کوشا هستند. این مهم اندک زمانیست که در کشور ما هم مورد توجه قرار گرفته و کمیسیون

ملی یونسکو با تشکیل کمیته بایگانی ملی بریاست آقای دکتر محسن صبا استاد دانشگاه تهران توجه در خوری بدان مبذول داشته است و نیز چندیدست که با عنایات خاصه رئیس محترم اداره کل انتشارات و روابط دانشگاهی آقای دکتر ذبیح الله صفا استاد دانشگاه تهران و دبیر کل کمیسیون ملی یونسکو، همکاری صمیمانه‌یی میان دانشگاه تهران و کمیته بایگانی ملی یونسکو درین باب برقرار گردیده، و مقرر شده است که از طرق قبول اسناد اهدایی، تهیه فیلم ریز از مجموعه های خصوصی، و ترتیب و تنظیم فهرست از آنها به تمرکز این اسناد که در دست اشخاص پراکنده است و تهیه اطلاعات دقیق درباره آنها اقدام شده و با تنظیم علمی آن تسهیلات لازم برای مطالعه محققین و متتبعین فراهم آید و بنا به پیشنهاد و تصویب مقامات یاد شده انجام این امر به نویسنده تکلیف شده است.

نویسنده در اولین قدم با مردی بزرگوار مواجه شد که بانهایت سعه صدر همکاری ما را پذیرفت و گنجینه گرانبهای خود را در اختیار ما گذارد. بعلاوه ساعات متعددی بما همراهی کرد تا فهرستی از اسنادی که طی سالیان دراز با پشتکاری شایان تقدیر گرد آورده است تهیه شود و ارزشمند تر از همه اینکه با علاقه‌یی بسیار در حل مشکلات و معضلات خواندن اسناد بما مساعدت کرد. ایشان آقای حسین شهبشانی قاضی و معاون سابق وزارت داد گستری و وزارت کشور می باشند. این فرصت را برای ابراز امتنان و سپاسگزاری مقتنم می شمارد. فهرستی که ذیلا بدست می دهد از بخشی از اسناد ایشان تهیه شده است. و در عین حال این بنده تا کنون از معاضدت صمیمانه اداره هنرهای تزیینی و موزه کاخ ابیض بویره و داد و دوستی آقای یحیی ذکاء رئیس موزه هنرهای تزیینی برخوردار بوده و توانسته است از اسنادی که در دست داشته اند فیلم ریز برای کتابخانه مرکزی دانشگاه تهیه نماید. فهرست این اسناد را به دفتر دیگر این نشریه موکول می نماید.

اما شیوه کار ما درین فهرست که استاد عزیزم آقای دکتر محسن صبا مرا راهنما بوده اند عبارتست از بدست دادن اطلاعاتی در شناساندن اسناد، از لحاظ اینکه از طرف چه مقامی در مورد چه کسی، در چه تاریخی و در کدام محل صادر شده و موضوع

آن چیست . مزید بر آن، نویسنده ضروری دانست اطلاعات فنی در باب مشخصات اسناد و نیز نکاتی در مورد مهر شناسی مهرهای این اسناد بر آن بیفزاید تا فایده آن افزونتر گردد .

ولی در باب ترتیب و تنظیم این فهرست ، بسبب مشخص نبودن حجم اسناد ناگزیر ترتیب شماره‌یی را که اسناد يك بایگانی خصوصی داشته است رعایت کرد و تنظیم تاریخی و موضوعی آن را به زمانی موکول نمود که حجم این اسناد از لحاظ کمیت و کیفیت بسیار گشته و در عین حال حدود آن معین شود .

در پایان لازم می‌داند از بایگانیهای وزارتخانه ها و ادارات و صاحبان اسناد و فرامین و مکاتبات تاریخی تقاضای همکاری نماید . پیشاپیش سپاسگزاری خود را از توجهی که مبذول خواهند فرمود تقدیم می‌دارد .

فهرست اسناد و فرامین مجموعه

آقای حسین شهبانی

۱

ناصرالدین شاه قاجار - تهران - شهر ربيع الاول ۱۴۰۱
خط : شکسته نستعلیق ، کاغذ سیاهانی آهار مهره . جدول و ستون بندی
آراسه به زروشگری و لاجورد .

الذاتة : ۴۶×۵۹-۴۲×۴۵ - ۶ س

سجیع مهر : بالای مهر - الملك الله تعالى .

متن مهر - تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت

صیت داد و معدلت از ماه تاماهی گرفت .

۱۲۶۴

فرمان ناصرالدین شاه قاجار مبنی بر انتصاب احمدخان سرهنگک پسر معتمد السلطان محمود خان ملك الشعراء به ریاست مدرسه دارالفنون تبریز از « هذه السنة قوی نیل وما بعدها » . در این فرمان از سوابق تحصیلات بیست ساله نامبرده در مدرسه دارالفنون یاد شده و به عرایض مخبر الدوله وزیر علوم و صنایع و معادن و تلگراف در ستایش مراتب فضل احمد خان سرهنگک اشارت رفته است . این فرمان از جانب مظفرالدین میرزا ولیعهد لازم الرعایه بوده است .

مهرهای پشت فرمان :

۱- پشت صحنه ناصرالدین شاه در متن ؛ مهر میرزا یوسف خان مستوفی الممالک است . سجیع مهر :

« افوض امری الى الله . یوسف ۱۲۷۶ »

۲- « مهر مخبر الدوله وزیر علوم ۱۲۵۹ »

۳- مهر میرزا نصرالله خان مستوفی ؛ سجیع مهر : « افوض امری الى الله ، عبده نصرالله »

بامتجاوز از ۲۰ مهر و ۲۸ امضای دیگر .

۲

ناصرالدین شاه قاجار - تهران - شهر ربیع الثانی ۱۳۱۱ .
خط : نستعلیق . کاغذ : فرنگی آهار مهره آسفر دار . جدول و سون بندی آراسه
به زروشنگرف و لاچورد .
اندازه : ۴۲ × ۴۵ - ۱۸ × ۴ س

سجع مهر : بالای مهر - الملك لله تعالى .

متن مهر - تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت

صیت داد و معدلت از ماه تاماهی گرفت

۱۲۶۴

فرمان ناصرالدین شاه قاجار مبنی بر انتقال مستمری مرحوم مهدی بیك
فدایی^(۱) از «هذه السنه ثیلان نیل در جزو مستمریات تهران» به ورثه وی . مستمری مزبور
بالغ بر پنجاه و يك تومان و هشت هزار دینار نقد و شش خروار غله بود .
سجع مهرهای پشت فرمان :

۱- «صدر اعظم»

۲- «وزیر دفتر»

۳- «مجد الملك»

۴- «بنان الدوله»

۵- «مخبر الملك»

۶- «اعتماد حضور»

۷- «قوام دفتر»

با ۱۸ مهر دیگر و ۳۵ امضاء .

۳

ناصرالدین شاه قاجار - تهران - شهر جمادی الثانی ۱۴۰۳
خط : نستعلیق . کاغذ : فرنگی آهار مهره .
اندازه : ۴۳ × ۴۹ - ۱۷/۵ × ۴۰ - ۵ س

سجع مهر : بالای مهر - الملك لله تعالى .

متن مهر - تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت

صیت داد و معدلت از ماه تاماهی گرفت

۱۲۶۴

(۱) این نام در متن فرمان پاک شده بود با رجوع به حاشیه آن تحصیل شد .

فرمان ناصرالدین شاه مبنی بر پرداخت مبلغ یکصد تومان از مقرری جناب جلالتمآب امیرالامراء العظام انا ... ایلخانی (۱) « از سنه ایت ئیل وما بعدها، به استدعای همو در حق همیون خانم صبیۀ وی .

سجع مهرهای پشت فرمان :

۱- «قوام الدوله»

۲- «صدر اعظم»

با ۲۴ مهر دیگر و ۳۰ امضاء .

۴

ناصرالدین شاه فاجار - تهران - شهر جمادی الاولی ۱۴۱۱ .

خط : نستعلیق - کاغذ : فرنگی آستر دار . جدول وسعون بنده زروشنکرف و لاجورو .

اندازه فرمان : ۵۶ × ۴۴ - ۴۲ × ۵۵ س

سجع مهر : بالای مهر - الملك لله تعالى .

متن مهر - تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت

صیت داد و معدلت از ماه تا ماهی گرفت

۱۲۶۴

فرمان ناصرالدین شاه نسبت به استمرار پرداخت چهارصد تومان از «هذه السنه ئیلان ئیل» بعد از وضع دو عشر آن بابت مواجب میرزا کریم خان منتظم الدوله وزیر دارالشوری و رییس مدرسه نظامی ناصری ، و منظور داشتن مبلغ مذکور در دستور العمل خراسان که بواسطه عدم صدور فرمان از خرج بر گشته بود .

مهرهای پشت فرمان :

۱- «معاون الملك»

۲- «صدر اعظم»

۳- «وزیر دفتر»

با ۳۱ مهر دیگر و ۴۳ امضاء .

۱- محلی که سفید گذارده شده در متن همچنانست و گویا در اثر اعمال در حفظ آن یا بعمد پاک

شده است .

۵

محمد علی میرزا - تهران - شهر شعبان ۱۲۴۷ .
 حط نسعلیق . نسخه عکسی .
 اندازه : ۱۰ س

سجع مهر : الملك لله . ولیعهد - ۱۳۱۴ .

از محمد علی میرزا به شاهزاده ابراهیم میرزا نایب الایاله مازندران مبنی بر
 احضار عباسقلی خان سرحد دار اشرفی و میر محمد صادق شهبهانی^(۱) جهت خلع ید
 میانکاله و غیره از عباسقلی خان و به تصرف دادن آن به شخص اخیر بعلت عدم تادیبه
 مال الاجاره سه ساله املاک مذکور که پیشتر عباسقلی خان سالیانه به مبلغ پنجهزار تومان
 از میرزاهادی خان کافی الدوله اجاره کرده بود. مزید بر آن در صورت تعلل در پرداخت
 مال الاجاره معوقه ، شاه زاده ابراهیم میرزا موظف است عباسقلی خان را تحت الحفظ
 روانه تهران نماید .

۶

مظفرالدین شاه - تهران - شهر ذی قعدة ۱۲۱۸ .
 حط : نسعلیق . کاغذ : فرنگی .
 اندازه : ۴۶×۵۶ - ۴۰×۴۴ - ۵ س

سجع مهر : بالای مهر - الملك لله .

متن مهر - دمید کو کب فتح وظفر بعون الله

گرفت خاتم شاهی مظفرالدین شاه

۱۳۱۴

از مظفرالدین شاه به رئیس مدرسه مبارکه آذربایجان احمد خان میرینجه، خلف
 مرحوم ملک الشیرا که پس از ذکر خدماتش در آذربایجان وی را « از سنه سیچقان ئیل »
 به لقب مجاهد الدوله مفتخر نمود .

(۱) به موجب سندی جداگانه که در دست است کافی الدوله در جمادی الاولی ۱۳۲۲ تمامی طلب
 خود را به میرزا محمد صادق شهبهانی صلح کرده بود.

- مهرهای پشت فرمان :
- ۱- «اتابك اعظم»
 - ۲- «وزیر دفتر ۱۳۰۷»
 - ۳- «معاون السلطنه ۱۳۰۷»
 - ۴- «وقایع نگار»
 - ۵- «عماد السلطان»
 - ۶- «صدر الملك»
 - ۷- «افوض امری الى الله . اشرف»
 - ۸- «افتخار الدوله.»
- با ۴ مهر و ۱۵ امضای دیگر.

۷

محمد علی میرزا - تبریز - شهر رمضان ۱۳۱۴.
 خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی آستر دار . جدول و سقون بندی میان
 سطر ها زروشن گری و لاجورد و زنگار .
 اندازه : ۴۳×۴۱ - ۴۳×۱۷ - ۷ س
 سجع مهر : بست چو از صدق باولای علی عهد
 گشت محمد علی به شاه ولیعهد
 ۱۳۱۴

از محمد علی میرزا به میرزا زین العابدین نواده مرحوم آقامیرفتح، دال بر اعطای
 لقب معتمد الاسلام بدو و تعیین مقرری برای وی به نحو استمرار ، از قرار سالیانه
 یکصد تومان از « سنه تخاقوی ئیل و ما بعدها » .

- مهرهای پشت فرمان:
- ۱- «ثقة الدوله»
 - ۲- «محمد جعفر و ثوق الملك»
 - ۳- «یا علی الاعلی»
- و یک مهر دیگر که محو شده است

۸

محمدعلی میرزا قاجار - تبریز - شهر رمضان ۱۳۱۵ .
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی آستر دار - جداول و ستون بندی
و میان سطرها زر و شنغرفی و لاجورد و مشکى .
اندازه : ۴۸/۵ × ۲۶/۵ - ۱۴ × ۲۶ - ۷ س

سجع مهر : بست چو از صدق با ولای علی عهد
گشت محمدعلی به شاه ولیعهد .
۱۳۱۴

فرمان ترفیع میرزا امهدیخان پیش خدمت خاصه برادر میرزا رضاخان نامه‌نگار
منشی خاصه همیونى به رتبه سر تپى از درجه سوم و اعطای حمایل و نشان آن؛ این فرمان
از جانب امیر تومان رئیس نظام آذربایجان لازم‌الرایه بوده است .

مهرهای پشت فرمان :
۱- «امیر نظام گروسی ۱۳۱۴»
۲- «ثقة الدوله ۱۳۱۴»

۹

مظفرالدین میرزا قاجار - تبریز - ربیع‌الثانی ۱۴۰۶ .
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی آستر دار . جدول زرد رنگار و شنغرفی
و مشکى .
اندازه : ۴۷ × ۴۷ - ۱۹ × ۲۴ - ۵ س

سجع مهر : منشور حکمرانی بگرفت زیب و آیین
از خاتم ولیعهد سلطان مظفرالدین

از مظفرالدین میرزا به میرزا اسدالله رئیس السادات آذربایجان دال بر انتقال
بیست و پنج تومان به انضمام رسوم نامبرده از محل مستمری که مرحوم شمس‌المعالی
از تفاوت عمل ولایتی داشته و باید از «سنه اودئیل» آنرا به موجب صدور برات دریافت
دارد .

مهرهای پشت فرمان :

- ۱- «امیر نظام»
 - ۲- «مستشار الملك شفيع ۱۳۰۲»
 - ۳- «امین دفتر ۱۳۰۲»
 - ۴- «افوض امری الی الله ، اسحق»
- با چهار مهر و پنج امضای دیگر

۱۰

مظفرالدین میرزا - تبریز - جمادی الاخری ۱۴۰۹ .
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی آستر دار . جداول و حواشی زر و
شنغرف و مشکى ولاجورد .
اندازه : ۴۷×۴۴ - ۱۹×۴۱ - ۷س

سجیم مهر : منشور حکمرانی بگرفت زیب و آیین
از خاتم ولیعهد سلطان مظفرالدین

فرمان مظفرالدین میرزا در باب انتصاب میرزا زین العابدین به مقام رئیس السادات
آذربایجان به جانشینی پدرش میرزا اسدالله که عازم خراسان شده بود باستدعای همو
تادین منصب از «پاره‌بی ارتکابات سادات که منافعی زی آنان» میباشد جلو گیری کند
و نیز سادات متخلف را مورد «تعمیر و توبیح» قرار داده با استفاده از محل جیره مقرر
شده از آنان در قلعه ... (۱) نگاهداری نماید.

مهرهای پشت فرمان :

- ۱- «ساعد الملك» .
- ۲- «وکیل الملك» .

۱۱

محمد علی میرزا - تبریز - شهر شعبان ۱۴۱۵ .
خط : نستعلیق . کاغذ : فرنگی آستر دار . جداول و ستون بندی میان سطرها
زر و شنغرف و مشکى و زنگار ولاجورد .
اندازه : ۴۳×۱۸ - ۴۸×۳۱ - ۵س

(۱) در اثر پارگی فرمان درین قسمت ، نام این قلمه نامعلوم ماند.

سجّع مهر : بست چواز صدق با ولای علی عهد
گشت محمد علی به شاه ولیعهد

۱۳۱۴

از محمدعلی میرزا به نامه نگار مبنی بر انتقال محل مقرری مرحوم میرزا حسین دست‌ی بگير آذربایجان به‌وی : این مقرری بالغ بر شصت و یک تومان و پنج هزار دینار نقد و مقدار چهار خر و اروهشتاد من غله به وزن جدید بوده است .

مهرهای پشت فرمان :

۱- مهر «امیر نظام گروسی ۱۳۱۴»

۲- «مشیر دفتر»

۳- «ثقة الدولة ۱۳۱۴»

و یک امضای دیگر

۱۲

محمدعلی میرزا - تبریز - شهر رمضان ۱۴۱۶.

خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی آستر دار . حاشیه‌سازی شده با سمل و بوته ، حاشیه و جداول و ستون بندی میان سطر ها زر و رنگار مشکی و شنگرف .

اندازه : ۴۷×۱۴/۵-۴۴/۵×۱۱/۵ - ۷س

سجّع مهر : بالای مهر - الملك الله

متن : ولیعهد ۱۳۱۴

از محمدعلی میرزا به معتمد السلطان میرزا مهدی خان سرتیپ و پیش خدمت خاصه برادر میرزا رضاخان نامه نگار امین الرسائل منشی خاصه همیونی ، دال بر ارتقاء وی به رتبهٔ سرتیپی از درجهٔ اول و اعطاء حمایل و نشان آن و ابلاغ این فرمان به ظفر السلطنه امیر تومان رئیس نظام آذربایجان .

مهرهای پشت فرمان :

۱- «امیر نظام»

۲- «ثقة الدولة»

۱۲

مظفرالدین میرزا - تبریز - شهر رجب ۱۴۱۰ .
خط : نستعلیق . کاغذ : فرنگی آهارمهره آستر دار . جداول و ستون بندی
میان سطرها زروشنگری و مشکي وزنگار .
اندازه : ۴۶/۵ × ۳۶/۵ - ۴۴/۵ × ۱۵/۵ - ۵۵ س .

سجعه مهر : منشور حکمرانی بگرفت زیب و آیین
از خاتم و لیمهد سلطان مظفرالدین

از مظفرالدین میرزا به علی اکبر بیك كورانلو مبنی بر تأمین مستمری جهت
وی به مبلغ هشت تومان و هشت هزار دینار از محل مقرری ارو جعلی بیك هولاورانلو
که فوت شده است و «مقرر آنکه کار گذاران آذربایجان باید این مبلغ را با صدور برات در
حق او عاید دارند .»

- مهرهای پشت فرمان :
۱ - « قائم مقام »
۲ - « مستشار السلطنه رفیع »
۳ - « وکیل الملك »

۱۴

ناصرالدین شاه قاجار - تهران - شهر رجب ۱۴۰۵ .
خط : نستعلیق . کاغذ : فرنگی آستر دار . جداول و ستون بندی زر و شنگری
و مشکي وزنگار .
اندازه : ۵۶ × ۴۴ - ۴۹ × ۴۵ - ۵۵ س

سجعه مهر - بالای مهر : الملك لله تعالى
متن مهر : تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت
صیت داد و معدلت از ماه تاماهی گرفت

از ناصر الدین شاه به میرزا کریم خان سرتیپ اول و رئیس مدرسه مبارکه ناصری که پس از ذکر سوابق خدمتش ویرابه اعطای يك رشته حمایل سبز و يك قطعه نشان مخصوص آن که «از علایم و نشان های بزرگ دولت علیه» بود «از سنه سیچقان ثیل» مفتخر نمود.

مهرهای پشت فرمان :

- ۱- «نایب السلطنه امیر کبیر»
- ۲- «نظام الملك وزیر لشکر ۱۲۹۸»

۱۵

ناصرالدین شاه قاجار - نهران - شهرشوال ۱۳۱۰.

خط : شکسته نستعلیق ، کاغذ : فرنگی آستر دار. جداول و ستون بندی مهان

سطرها از روزنگار و شنغرف و مشکى ولاجورد.

اندازه : ۳۷×۵۰ - ۲۴×۲۸ - ۳ س

سجع مهر : بالای مهر - الملك لله تعالى.

متن مهر - تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت

صیت داد و معدلت از ماه تاماهی گرفت

۱۲۶۴

از ناصرالدین شاه قاجار به میرزا رضای منشی مبنی بر اینکه با تقاضای مظفرالدین میرزا دال بر استقرار سالیانه مبلغ بیست تومان به صیغه مواجب در حق او موافقت و این مبلغ که خود پس از وضع رسوم است باید از محل علاوه جمع وجه تذکره آذربایجان قبولی مصباح الدوله از «هذه السنه ثیلان ثیل» بموجب برات پرداخت شود.

مهرهای پشت فرمان :

- ۱- «صدر اعظم ۱۳۱۰»
- ۲- «وزیر دفتر ۱۳۱۰»
- ۳- «سلیمان»
- ۴- «صدر الملك»
- ۵- «محمد حسن شریف»

با ۹ مهر و ۲۲ امضای دیگر .

۱۶

ناصرالدین شاه فاجار - تهران - شهرشوال ۱۴۰۸

خط : نستعلیق . کاغذ : فرنگی آستر دار . جداول زر و شنغرف و مفکی و

لاجورد .

اندازه : ۴۴×۳۴ - ۴۰×۲۱ - ۶ س

سجع مهر : بالای مهر - الملك لله تعالى

متن مهر - تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت

صیت داد و معدلت از ماه تا ماهی گرفت

۱۲۶۴

از ناصرالدین شاه به میرزا کریمخان صمصام السلطنه میر پنجه که پس از ذکر سوابقش (غلام بچگی او در عهد محمد شاه ، اشتغالش به تحصیلات در رشته علوم ریاضی و نظامی در دارالفنون ، معلمی افواج ، انجام صادقانه مأموریت های محوله به او در استرآباد - کرگان - سرخس - سیستان ، انجام خدمت به مدت هفت سال در سمت وابستگی نظامی « آتاشه میلیتری نظام » در فرنگستان ، پس آنگاه احضارش به رکاب همیون) وی را به ریاست مدرسه ناصری منصوب و به اعطای منصب امیر تومانی و یک قطعه نشان و حمایل مخصوص ، و اضافه نمودن سیصد تومان بر مواجب پیشین وی از « سنه توشقان ئیل به بعد » مفتخر نمود .

مهرهای پشت فرمان:

۱- « نایب السلطنه امیر کبیر »

۲- « امین السلطان »

۳- « نظام الملك وزیر لشکر »

۴- « مستوفی نظام »

۵- « مدبر السلطنه »

۶- « عمید لشکر »

با ۵ مهر و ۱۰ امضای دیگر .

۱۷

مظفرالدین میرزا قاجار - تبریز - شهرشوال ۱۳۰۹ .

خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی آهارمهره آسردار . جد اول زروشنگری
ومشکی وزنگار .

اندازه : ۴۹×۴۹ - ۱۶×۳۳ - ۵۵

سجده مهر : منشور حکمرانی بگرفت زیب و آیین

از خاتم ولیعهد سلطان مظفرالدین

از مظفرالدین میرزا به میرزا رضای نامه نگار منشی خاصه سرکاری، مبنی
بر مقرر داشتن مبلغ سی تومان بدون رسوم به صیغه استمراری در حق وی که بابت
اجاره نمک قصبه ساوجبلاغ، سالیانه از اداره کمرک «مملکت آذربایجان» اخذ نماید

مهرهای پشت فرمان:

۱- «قائم مقام ۱۳۰۹»

۲- «مستشار السلطنه»

۳- وکیل الملك»

۴- «عماد دفتر»

۵- «مستشار دفتر»

۶- «امین دفتر»

۷- «وکیل دفتر»

۸- «مشیر دفتر»

با ۱۵ مهر و ۱۸ امضای دیگر

۱۸

ناصرالدین شاه قاجار - تهران - شهر رجب ۱۳۰۸ .

خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی آهارمهره . جدول وستون بندی زرو
شنگری و مشکی وزنگار .

اندازه : ۴۴×۵۷ - ۲۶×۴۴ - ۳۳

سجع مهر : بالای مهر - الملك الله تعالى .

متن مهر - تا که دست ناصر الدین خاتم شاهی گرفت

صیت داد و معدلت ارماء تاماهی گرفت

۱۲۶۴

از ناصر الدین شاه به معتمد السلطان میرزا احمد خان سر تیپ رئیس مدرسه دولتی دار السلطنه تبریز که پس از ذکر مراتب فضل وی در علوم و از قبیل حساب و فیزیک و شیمی و تانکیم و تاریخ و السنه و هیأت و هندسه اقصی از هذه السنه بارس ئیل، يك درجه بر رتبه او افزوده و به منصب سر تیپی اول سرافرازش نمود .

۱۹

ناصر الدین شاه قاجار - تهران - شهر رجب ۱۲۸۶

خط : شکسته نستعلیق . کاغذ فرنگی آستر دار - جدول و ستون بندی زر و

شنگرفی و لاجورد و زنگار و مشکى.

اندازه : ۴۹×۴۷ - ۴۶×۴۲ - ۴۳

سجع مهر : بالای مهر - الملك الله تعالى

متن مهر - تا که دست ناصر الدین خاتم شاهی گرفت

صیت داد و معدلت ارماء تا ماهی گرفت

۱۲۶۴

فرمان ناصر الدین شاه مبنی بر ارتقاء محمد کریم خان سرهنگ فوج فیروز کوهی به درجه سر تیپ سیمی با استفاده از تفاوت حقوق آن. این فرمان هنگام مأموریت یافتن و عزیمت محمد کریم خان به جنوب خراسان صادر و مدلول آن از جانب کامران میرزا نایب السلطنه خراسان لازم الرعایه یوده است .

این جمله به خط ناصر الدین شاه در متن است « تفاوت مواجبش را | که | از بابت غایب متوفای بازماند گانست هر وقت معین شد بخرج بنویسید صحیح است » .

مهرهای پشت فرمان:

- ۱- «نایب السلطنه امیر کبیر»
 - ۲- «عبدہ الراجی، محمدیوسف»
 - ۳- «الهدایه امر من لدیه» که مهر میرزا هدایت وزیردفتراست
 - ۴- «لا اله الا الله الملك الحق المبين، عبدہ زین العابدین» که مهر میرزا زین العابدین مستوفی است
 - ۵- «المتوکل علی الله، عبدہ حبیب الله»
- با ۱۸ مهر و ۳۵ امضای دیگر

۲۰

ناصرالدین شاه قاجار - تهران - (محل تاریخ باره شده است) ۱۰

خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی.

اندازه: ۴۱×۳۳ - ۲۹×۲۰ - ۵س

سجع مهر: بالای مهر- الملك الله تعالى .

پایین مهر - تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت

صیت داد و معدلت از ماه تاماهی گرفت

۱۲۶۴

فرمان ناصرالدین شاه مبنی بر دستور پرداخت سی و شش تومان نقد و شش خروار

کندم که به استناد ثبت دفتر به رسم مستمری از بابت متوجهات دارالخلافه در حق

مهدی بیگ فدایی مقرر بوده است به محمد هادی فرزند آن مرحوم از «سنه آتیه

بارس ئیل»؛ مقرر آن که مجری این فرمان کامران میرزا حکمران دارالخلافه باهره

میباشد .

مهرهای پشت فرمان:

۱- «اعتماد السلطنه ۱۲۸۴»

۲- «یوسف بن محمد حسن»

با ۲۵ مهر و ۳۳ امضای دیگر

۱- مهری در متن هست بدین شرح: «فرمان همیون شد ۱۲۸۲» که جز از مهر ناصرالدین شاه بنظر نمی آید

۲۱

ناصرالدین شاه قاجار - تهران - ذیقعد ۱۳۱۰ .
 خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی آهارمهره . جدول و سعن بندی
 زر و شنغرف و زنگارومشکی .
 اندازه : ۴۰×۴۵ - ۴۷×۱۲ - ۷ ص
 سجع مهر : بالای مهر - الملك الله .
 متن مهر - السلطان بن السلطان ناصرالدین شاه قاجار

۱۲۶۴

از ناصرالدین شاه قاجار به فرزندش مؤیدالدوله متولی باشی خراسان و والی
 خراسان و سیستان مبنی بر فرمان اعطای يك قبضه عصای مرصع که از امتیازات
 مخصوص دولت است به معتمدالسلطان حاج میرزا احمد معتمدالتولیه وزیر و مستوفی
 آستانه مقدسه ؛ این فرمان در تعقیب تقدیم شرحی مبنی بر اظهار رضایت مؤیدالدوله
 از نامه برده صادر شده است .

مهر پشت فرمان :
 « صدر اعظم »

۲۲

ناصرالدین شاه قاجار - تهران - شهر شعبان ۱۳۹۴ .
 خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی آهارمهره . جدول زر و شنغرف و
 لاجورد .
 اندازه : ۴۳×۴۱ - ۴۶×۹ - ۱۰ ص
 سجع مهر : بالای مهر - الملك الله
 متن مهر - السلطان بن السلطان ، ناصرالدین شاه قاجار

۱۲۶۴

فرمان ناصرالدین شاه قاجار به عم خود معتمدالدوله حکمران فارس در اثر
 شکایت میرزا آقا پسر مرحوم حاج سید اسمعیل نسخ نویس شیرازی مبنی بر عدم
 دریافت مستمری دوساله خود . قسمتی از متن فرمان بضرورت بیان مطلب نقل میشود : پس از
 رسیدگی به دفتر خانه مبارکه معلوم شد که یکصد تومان مستمری در حق سه نفر

از اولاد مرحوم مزبور برقرار بوده که بعد از وضع رسوم هفتاد و هشت تومان باشد درحق آنها عاید میشد و دو نفر برادر او که به تهمت قتل منسوب شده بودند و از او هم سوا بوده اند در این ضمن مستمری مزبور مقطوع شده و بر حسب استدعای جناب معتمد الملک سی‌تومان آن درحق میرزا حسن برادر نصیرالملک برقرار شده و مابقی ضبط دیوان اعلی گردیده است چون معلوم گردید که حق عارض بدون جهت از میان رفته است «لهذا از هذه السنه اودئیل خیریت التحویل» مبلغ سی و شش تومان آنرا برسم مستمری درحق او مرحمت و برقرار فرمودیم که بعد از وضع رسوم معمولی آن عم کامکار در جزو مستمریات شیراز درحق او عاید^۱ دارد ... بموجب این فرمان همایون مقرر میداریم که همه ساله مبلغ مزبور را درحق او برقرار و عاید دارد و بخرج حساب فارس مجری دارند ...»

مهرهای پشت فرمان :

۱- مهر مستوفی الممالک «یوسف بن حسن»

۲- «یاشفیع المذنبین»

و ۱۷ امضای دیگر

۲۲

محمدشاه قاجار - تهران - شهر رجب ۱۲۵۳.

خط : شکسته استعلیق . کاغذ : فرنگی آستر دار . جدول و سون بندی و

حاشیه مهر زر و مشک و شنگری و لاجورد و زنگار.

اندازه: ۶۰×۳۷/۵-۵۰×۳۳ - ۹س

سجیع مهر : بالای مهر - الملك لله

متن مهر-شکوه ملک و ملت رونق آیین و دین آمد

محمد شاه غازی صاحب تاج و نگین آمد

۱۲۲۵

فرمان محمد شاه قاجار مبنی بر محول نمودن ابواب جمعی فوج سواد کوهی

به محمد حسین خان فیروز کوهی سرتیپ از «هذه السنه تخافوی ئیل» مزید

بر فوج فیروز کوهی که از پیش در ابواب جمعی او بوده است
 ۱۱ مهر و ۴ امضاء در پشت فرمان است که شناسایی آن حاصل نشد.

۲۴

مظفرالدین شاه قاجار - تهران - ذی قعدة ۱۳۱۳.

خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی آهار مهره .

سجع مهر : بالای مهر - الملك الله

متن مهر - دمید کو کب فتح وظفر بعون الله

گرفت خاتم شاهی مظفرالدین شاه

۱۳۱۴

فرمان مظفرالدین شاه قاجار مبنی بر منظور داشتن شش تومان وجه نقد در حق
 آقامیرزا حسین از «سنة پیچ نیل وما بعدها» از بابت مستمری آقا میرمحمد مهدی که
 به خرج اصفهان منظور است.

۲۵

ظل السلطان قاجار - اصفهان - صفر ۱۳۰۷.

خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی.

الدازه : ۴۵×۴۴-۴۳×۴۲ - ۵ س

سجع مهر : «ظل السلطان ۱۲۸۶»

حکم ظل السلطان مبنی بر منظور داشتن مبلغ دو تومان و پنج هزار دینار از مبلغ
 پنج تومان که در جزو تخفیفات جزء جمع بر خوار^(۱) در حق میرزا جعفر دولت آبادی
 برقرار بوده و اکنون فوت شده از «سنة اود نیل وما بعدها» در حق میرزا آقای شهبانی
 که باید از «سنة اود نیل وما بعدها» به وی پرداخت شود

مهر پشت حکم :

۱. «مشیر الملك»

(۱) بر خوار قصبه یوست از مضافات اصفهان.

۲۶

محمدحسین صدر - اصفهان - جمادی‌الاولی ۱۲۴۷.
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی کبود آهارمهره .
اندازه : $۴۵ \times ۲۱ - ۲۲ \times ۱۴ - ۷$ س

سجع مهر : لا اله الا الله الملك الحق المبين ، عبده محمدحسین (۱)
حکم واگذاری برداشت محصول يك دانگ از قریه اصفهانك واقع در بلوك
كرارج^(۲) به میرزا محمدامین از هذه السنه وما بعدها .
در حاشیه این حکم محمدحسین خان صادر کننده حکم اجازه داده که « فقط
لته کار نامبرده از قراری که در سال قبل مقرر داشته ایم بانضمام لته کار هذه السنه
بمشارالیه تسلیم شود » مجری این حکم میرزا باقرضابط بلوك كراج بوده است

۲۷

فتحعلی شاه قاجار - تهران - شهر صفر ۱۲۴۷.
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی
اندازه : $۴۴ \times ۳۶ - ۳۶ \times ۱۹ - ۸$ س

سجع مهر : بالای مهر - الملك لله ؛ سلطان صاحب قران .
متن مهر - قرار در کتب شاه زمانه فتحعلی
گرفت خانم شاهی به قدرت ازلی

فرمان فتحعلی شاه به فرزند خود سیف الدوله سلطان محمد میرزا حکمران
دارالسلطنه اصفهان واحشام هفت‌لنگ بختیاری مضافات آن ، در تاکید فرمان پیشین
صادر شد در « سنه بارس نایل » مبنی بر مقرر داشتن مبلغ دو تومان نقد و مقدار يك خروار و
شصت و دو من به وزن تبریزی جنس از محل خرج ابواب جمعی اصفهان به صیغه مدد
معاش در حق میرزا باقر ولد میرزا قوام‌الدین اصفهانی ؛ که باید از « هذه السنه توشقان
نایل به بعد » نیز بدون مطالبه فرمان مجدد به نامبرده پرداخت شود .

(۱) - این مهر در ذیل حکم است .

(۲) - كراج قصبه بیست از مضافات اصفهان که مقارن اصفهان ویزد واقعست .

مهرهای پشت فرمان:

۱- «عبدہ نصر اللہ»

۲- «محمد تقی»

با ۱۰ مهر و ۱۲ امضای دیگر

۲۸

ظل السلطان - اصفهان - جمادی الثانی ۱۲۹۱.

خط: شکسته نستعلیق. کاغذ: فرنگی.

اندازه: ۴۲×۴۱-۴۵×۱۷/۵-۵۵

سجع مهر: اختر برج شاهی گوهر در بای وجود

ظل سلطان خلف شاه ناصر الدین مسعود.

حکم ظل السلطان در تاجید فرمان ناصر الدین شاه نسبت به پرداخت مبلغ پانزده

تومان وجه نقد و ده خروار جنس جزو مستمریات دیوانی اصفهان به رسم مستمری

در حق میرزا عبدالوهاب که باید از «سنه ایت ییل به بعد» به منصفه اجرا در آید.

مهرهای پشت فرمان:

۱- «منشی باشی ۱۲۸۶»

۲- «محمد حسین».

۲۹

شاهزاده حشمت الدوله - اصفهان - جمادی الثانی ۱۲۷۳

خط: شکسته نستعلیق. کاغذ: فرنگی.

اندازه: ۴۵×۴۴ - ۴۴×۳۴ - ۱۹×۳۴ - ۵۵

سجع مهر: گوهر فروزان دریای شاهی؛ حشمت الدوله.

۱۲۶۵

حکم حشمت الدوله حکمران اصفهان بنابر «تعلیق صدر اعظم در تعقیب فرمان

همیونی» مبنی بر اینکه چون میرزا محمد باقر شهبانی فوت شده مستمری وی که

مبلغ چهل و دو تومان نقد و ده خروار جنس است از «هذه السنه لوی ییل» در حق میرزا

صادق و میرزا قوام الدین و میرزا علیرضا و میرزا عبدالحسین اولادان متوفی پرداخت
شود .

مهرهای ظهر فرمان،
۱۲ مهر و ۱۶ امضاء ناخوانا و ناشناخته .

۳۰

ناصرالدین شاه قاجار - تهران - ذی الحجه ۱۲۷۰ .
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی . جدول و ستون بندی میان سطرها
زروشنترغ و ممکی و زنگار و لاجورد .
اندازه : ۴۵×۲۰ - ۴۴×۱۴ - ۹ س

سجع مهر : السلطان بن السلطان ، ناصرالدین شاه قاجار .

فرمان ناصرالدین شاه قاجار به اعتمادالدوله عیسی خان والی و حکمران اصفهان
مبنی بر اینکه « چون از قرار تصدیق میرزا نصرالله مستوفی مالیات مزروعی نیمطاق
سیدان و مارچی سلالة السادات میرزا ابوالحسن عموزاده امین لشکر مبلغ نه تومان
و کسری (من جمع اصلا و فرعا) معین و مشخص نموده است و مبلغ نه تومان و کسری هم
از قرار تصدیق میرزا نصرالله مستوفی و مستوفیان اصفهان تخفیف موضوعی از حشو جمع
که دخلی به مالیات دیوانی ندارد مطابق بدهی مشارالیه درین صورت نیمطاق مزروعی
مشارالیه جمع و خرجی ندارد و مالیات دوفریه مزبور باید بر بیست و سه طاق تقسیم
شود بر روی طاقات مطابق عمل کرد طاقات و وجه اجاره طاق جمع بسته شود » لهذا از
هذه السنه قوی ئیل به بعد نیمطاق مزروعی مشارالیه را از جمع تکالیف دیوانی و مالیات
و صادرات و عوارضات و گاه و هیمه مسلم و معاف فرمودیم .

مهرهای ظهر فرمان :

۱- مهر میرزا یوسف خان مستوفی الملك « یوسف بن محمد حسن » .

۳۱

ناصرالدین شاه قاجار - تهران - ذی القعدة ۱۳۶۶.
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی آهارمهره .

اندازه : $۴۹/۵ \times ۳۳/۵ \times ۴۰/۵$ - ۱۹/۵ - ۷

سجده مهر : بالای مهر - الملك الله تعالى .

متن مهر - تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت

صیت داد و معدلت ازماه تا ماهی گرفت

۱۲۶۴

فرمان ناصرالدین شاه قاجار مبنی بر اعلام عنایت ملو کانه نسبت به میرزا محمد باقر شهبهانی و دستور پرداخت مبلغ چهل تومان نقد و هشت خروار غله به صیغه مستمری از بابت غایب و متوفای اصفهان بمشارالیه از سنه ایت ثیل به بعد . مجری این فرمان غلام حسین خان سپهدار حاکم اصفهان بود .

مهرهای ظهر فرمان :

۱- مهر میرزا تقی خان امیر کبیر «عبد راجی» محمد تقی»

با ۲۲ مهر و ۲۵ امضای دیگر .

۳۲

ناصرالدین شاه قاجار - تهران - ذی قعدة ۱۳۰۵ (۱)

خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی آهارمهره .

اندازه : $۴۸ \times ۴۰ - ۱۸ \times ۳۵$ - ۵

سجده مهر : بالای مهر - الملك الله تعالى .

متن مهر - تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت

صیت داد و معدلت ازماه تا ماهی گرفت

۱۲۶۴

فرمان ناصرالدین شاه مبنی بر مقرر داشتن چهل و هفت تومان و پنجاهزار دینار مستمری مرحوم شیخ صالح در حق محمد هادی بك پسر مهدی بیك مشهور به فدایی . این فرمان از «سنه یوت ثیل به بعد» مجری بوده و در حاشیه فرمان آمده است که «چون شیخ جواد برادر مرحوم شیخ صالح دست داد خواهی در وزارت وظایف گشوده مبلغ (۱) - محل تاریخ در متن پاره شده است باز جوع به حاشیه فرمان تاریخ مذکور بدست آمد.

شانزده تومان از مبلغ مورد فرمان در حق شخص اخیر مستمر آقرار گردیده است.

مهرهای پشت فرمان:

۱- «امین الدوله»

۲- «مجد الملك»

با ۲۳ مهر و ۳۱ امضاء.

۳۳

ناصرالدین شاه فاجار - تهران - جمادی الثانی ۱۳۰۷.

خط: شکسته نستعلیق. کاغذ: فرنگی کبود.

الدازه: ۴۳×۵۴۵-۴۸×۵۵-۴۴

سجده مهر: بالای مهر- الملك الله تعالى.

متن مهر- تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت

صیت داد و معدلت از ماه تا ماهی گرفت

۱۲۶۴

فرمان ناصرالدین شاه مبنی بر مقرر داشتن مبلغ ششصد تومان بدون عشر و رسوم به صیغه استصوابی از «ابتدای سنه اتیه بارس ثیل» سالیانه در حق اعتماد الحرم که در جزو جمع عربستان باید به خرج بیاید^(۱). این فرمان بر حسب استدعای امین السلطان صادر شده است.

۱- همین عبارتی که به خط ناصرالدین شاه در فرمان هست نقل میشود «این (ششصد تومان)» باید در بارس ثیل جمع عربستان شده به خرج بیاید باسم اعتماد الحرم».

مهرهای پشت فرمان:

۱- «امین السلطان»

۲- «معاون الملك»

۳- «محمد حسین بن هدایت»

۴- «معتبد السلطنة. ۱۳۰۴»

(۱) ب- این مبلغ به سیاق نوشته شده است.

۲۴

فتحعلیشاه - تهران - شوال ۱۲۴۱.

خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی کبود.

اندازه : ۴۲×۴۲/۵-۲۷×۱۸-۷ص

سجع مهر : بالای مهر - الملك الله . سلطان صاحب قران.

متن مهر - قرار در کف شاه زمانه فتحعلی

گرفت خاتم شاهی ز قدرت ازلی

فرمان فتحعلی شاه به فرزند خود سلطان محمد میرزا حکمران اصفهان در

تأکید فرمان بیشین مبنی بر دستور پرداخت مبلغ هفت هزار دینار تبریزی بطور نقد بابت

مالیات اصفهان در حق سیداحمد وسید شفیع نظری ، این فرمان از «سنه ایت ثیل به

بعد» مجری میباشد.

مهرهای پشت فرمان :

۱- «افوض امری الی الله ؛ محمد ابراهیم»

۲- «حبیب الله و کفانی ؛ عبده موسی»

۳- «لا اله الا الله الملك الحق المبین ؛ عبده احمد»

۴. «لا اله الا الله الملك الحق المبین ؛ عبده فضل الله»

با ۱۰ مهر و ۱۳ امضای دیگر ...

۲۵

ناصرالدین شاه قاجار - تهران - جمادی الاولی ۱۴۰۴

خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی آهارمهره.

اندازه : ۴۹×۴۱/۵-۳۴×۱۸-۵ص

سجع مهر : بالای مهر - الملك الله تعالی.

متن مهر - تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت

صیت داد و معدلت از ماه تاماهی گرفت

۱۲۶۴

فرمان ناصرالدین شاه قاجار مبنی بر مقرر داشتن مبلغ سیصد تومان از محل مواجب

مرحوم ضیاءالملک و غیره به صیغه اضافه مواجب در حق حاج سرورخان خادم حرم

که می بایست از «سنه تخای قوی ثیل ببعده» پرداخت شود .

مهرهای پشت فرمان:

- ۱- مهر «صدر اعظم ۱۳۰۱» که سه بار و سه گونه زده شده است
با ۱۶ مهر و ۲۵ امضاء

۳۶

ناصرالدین شاه قاجار - تهران - جمادی الاولی ۱۳۰۴.

خط: نستعلیق. کاغذ سپاهانی. در دو جدول و ستون بندی، جداول و میان

سطرها زر و شنگری و لاجورد.

اندازه: ۴۶×۴۳-۴۰×۱۹- ۵۵

سجع مهر: بالای مهر - الملك لله تعالى.

متن مهر - تا که دست ناصر الدین خاتم شاهی گرفت

صیت داد و معدلت از ماه تا ماهی گرفت

۱۲۶۴

فرمان ناصرالدین شاه قاجار به «حکام حال و استقبال فارس» مبنی بر دستور پرداخت
سالیانه سی و شش تومان از محل مستمری میرزا سیدعلی ورثه مرحوم حاج سید اسماعیل که
خود همان زمان مرحوم شده از «هذه السنه ایت ئیل به بعد» به میرزا یوسف و میرزا
محمد تقی و میرزا علی محمد که فرزندان ویند.

سجع مهرهای پشت فرمان:

۱- «مجد الملك»

۲- «قوام الدوله»

۳- «مستوفی الممالك»

۴- «معتد السلطنه»

با ۲۴ مهر و ۲۸ امضای دیگر

۲۷

مظفرالدین شاه قاجار - تهران - جمادی الثانی ۱۳۱۵.

خط : نستعلیق . کاغذ فرنگی آهارمهره .

اندازه: ۵۱×۵۷ - ۴۸×۳۶/۵ - ۴-۳

سجعه مهر : بالای مهر - الملك الله

متن مهر - دمید کو کب فتح و ظفر بعون الله

گرفت خاتم شاهی مظفرالدین شاه

۱۳۱۴

فرمان مظفرالدین شاه در پاسخ عریضه و اظهار فقر سید محمد حسین مبنی بر مقرر

داشتن مبلغ دوازده تومان بدون رسوم از باب ثلث متوفیات که باید از محل ثلث میرزا

غلامحسین به نامبرده سید محمد حسین سالیانه به نحو استمرار پرداخت شود .

مهرهای ظهر فرمان:

۱- «مهر مصدق السلطنه ۱۳۱۲» با امضای وی .

۲- «مهر مدبر السلطنه نایب وزیر مالیه» .

۳- «مهر نظام الملك وزیر مالیه»

۴- «مهر نصیر السلطان ۱۳۱۵»

با ۳۱ مهر و ۳۲ امضای دیگر

۲۸

ناصرالدین شاه قاجار - تهران - جمادی الثانی ۱۳۰۵.

خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی .

اندازه: ۵۸×۴۸ - ۵۰×۴۷ - ۶-۳

سجعه مهر : بالای مهر - الملك الله تعالى .

متن مهر - تا که دست ناصر الدین خاتم شاهی گرفت

صیت داد و معدلت از ماه تا ماهی گرفت

۱۲۶۴

فرمان ناصرالدین شاه قاجار به کامران میرزا نایب السلطنه مبنی بر اینکه

احمدخان سرهنگ رئیس مدرسه دولتی آذربایجان را با اشاره به سوابق فضل او و پدرش

که در مأموریت ریاست مدرسه تبریز شایستگی نشان داده به درجه سوم سرتیپی با اعطای نشان و حمایل این مرتبت از «هذه السنه تنگوزئیل» مفتخر نموده است.

مهرهای پشت فرمان :

۱- « قوام الدوله »

۲- « نایب السلطنه امیر کبیر ۱۲۹۵ »

۳- « امین السلطان »

۴- میرزا محمود وزیر سجع مهر: « یا محمود ».

۵- « معتمد السلطنه ۱۲۳۴ »

۶- مهر میرزا نصرالله مستوفی . سجع مهر : « افوض امری الى الله »

با ۳۹ مهر دیگر و ۴۶ امضاء .

۲۹

حشمت الدوله قاجار - اصفهان - ذی الحجه ۱۲۷۳.

خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی.

اندازه : ۵۵×۴۱-۱۶×۹-۵۵

سجع مهر: گوهر فروزان دریای شاهی حشمت الدوله.

حکم حشمت الدوله در حاشیه استشهاد کر بلائی عبدالله راستانی که آسیابی در قریه دشتی از بلوک کراچ دایر کرده بود و اینک از بسیاری از مردم در فایده استقرار آن گواهی خواسته و شهادت آنان نیز در برگ استشهاد آمده که عیناً استشهاد نامه را به عرض رسانید و بموجب آن حکم والا شد که این آسیاب کما کان مستقر و نامبرده به بهره برداری خود ادامه دهد.

مهرها: ۲۱ مهر گواهان در حاشیه متن .

۴۰

ناصرالدین شاه قاجار - تهران - محرم ۱۲۴۷ (۹)

خط : شکسته نستعلیق . نسخه عکسی .

سجع مهر : السلطان بن السلطان ، ناصرالدین شاه قاجار .

۱۲۶۴

فرمان ناصرالدین شاه به عضدالملک مبنی بر اینکه چون هنگام تطهیر حرم مطهر حضرت رضا علیه السلام آب به زمین فرو رفته و چنانکه مشهودست به دیوار سمت پایین پای مبارک شکست وارد میاورد لذا در تعمیر سنگ فرش آن حرم مبارک اقدام نماید .

۴۱

محمد شاه قاجار - تهران - ربیع الثانی ۱۲۶۰

خط : شکسته نستعلیق . نسخه عکسی . (۱)

سجع مهر : بالای مهر - الملک لله .

متن مهر - شکوه ملک و ملت رونق آیین و دین آمد

محمد شاه غازی صاحب ناج و نگین آمد

۱۲۲۵

فرمان محمد شاه قاجار مبنی بر واگذار نمودن قریه زر گنده که در دست میرسید علی متولی باشی حضرت عبدالعظیم (ع) است و «داخل کلی از آنجا میبرد» از دهه السنه لوی نیل، به وزیر مختار روس، چه این قریه محل بیلاقی وی است . و نیز واگذار کردن قریه رامین شهریار که تیولی پاشایک بود به میرسید علی متولی باشی در عوض قریه زر گنده تا منافع و مالیات آنجا را «بازیافت داشته» به مصارف گذران و مخارج خود برساند .

(۱) - بقرار اطلاع اصل این سند در دست آقای دکتر محمد علی هدایتی می باشد

۴۲

شیراز - کریم خان زند - جمادی الاولی ۱۱۲۹

خط : شکسته نستعلیق . نسخه عکسی.

سجع مهر: یامن هو بمن رجاء کریم (۱)

فرمان کریم خان زند مبنی بر انتصاب میرسید حسین نواده مرحوم میرزا نظام خان متولی سابق امامزاده واجب التعظیم و التکریم عبدالعظیم که از ابتدای شش ماهه تخافوی ثیل، باحفظ مواجب و مقرری که درباره متولی سابق مقرر بود انجام خدمت نماید .

۴۳

سلطان حسین صفوی - ربیع الثانی ۱۱۴۰

خط : تعلیق . نسخه عکسی (۲) .

سجع مهر - (ناخوانا)

پروانچیهی که از جانب سلطان حسین صفوی بر حسب تقاضای میرزا محمدعلی الحسینی متولی امامزاده واجب التعظیم و التکریم امام زاده عبدالعظیم علیه و علی ابائه تحیه و التکریم و بنابر گزارش میرسید محمد مأمور امر که پس از تحقیق در اصالت اسناد و مدارک مربوط با توجه به اینکه تولیت شرعیه موقوفات قدیمی سرکار استانه مقدسه مسفوره بطناً بعد بطن مختص اولاد ذکور اجداد سیادت پناه مشار الیه بوده و اولاد اناث را در آن مدخلی نیست تولیت نامبرده میرزا محمدعلی الحسینی را تصدیق نموده؛ شرف صدور یافته است و طبق مفاد آن متولی نامبرده باید به دستور اباء و اجداد خود متوجه نظم و نسق و آبادی محال موقوفه مزبور شده در نسق و زراعت محال موقوفات

(۱) - این مهر در پایین فرمان زده شده است

۲ - بقرار اطلاع اسل این فرمان در دست آقای دکتر محمدعلی هدایتی میباشد

و تنقیه قنوات و روشنایی آستانه که از موقوفات مذکور صرف آن میشود سعی موفور نماید و چنانچه کوتاهی ورزد ازو بازخواست خواهیم فرمود و هر ساله موافق شروط واقفین حاصل مزرعه سید عبدالله ابیض یک عشر و مزرعه عین آباد یک خمس و از مزرعه خیر آباد که مزار امام زاده واجب التعظیم والتکریم در آن واقعست با سایر مزارع و قراء و املاک که در مزار مزبورست یک ثلث به صیغه حق التولیه متصرف و تتمه محصولات را به نهجی که واقفین وقف نموده اند بعد از وضع سوخت آستانه مقدسه و تعمیرات و تنقیه قنوات فیما بین خدام آستانه مقدسه هر یک را که قابل و شایسته داند تفریغ و تقسیط نموده دیناری سوای حق التولیه مقرر شده خود تصرف ننماید و نیز به علت حق النظاره و رسوم مستوفی موقوفات دیناری مطالبه ننماید و هرگاه ازین پس متولی تفویضی جهت موقوفات جدیدی تعیین شود و دخل درداد و ستد موقوفات قدیمی مزبور و تولیت شرعی «سیادت پناه مومی الیه» ننماید.

۴۴

حسام السلطنه قاجار - تهران - محرم ۱۲۹۴
خط : شکسته نسخعلیق . کاغذ : فرنگی.
اندازه : ۳۷×۴۳ - ۲۷×۱۸ - ۵۵

سجع مهر : حسام السلطنه ۱۲۶۶.

حکم حسام السلطنه به علماء و اعیان و اشراف و عمال و مباشرین و کافه اهالی کردستان مبنی بر نصب ابوالفتح میرزا مؤیدالدوله پسر خود به ولایت آن سامان و عزل و احضار حاجی شهاب الملک حاکم پیشین کر دستان و اینکه نامبرده باید با کمال احترام روانه تهران شود و اگر کسی هم ادعایی نسبت به او دارد در تهران رسیدگی و قطع و فصل خواهد شد.

عین حاشیه فرمان که گویا به خط حسام السلطنه است و با مهر خود مجدداً آنرا مهور ساخته است چنین است: «مقرر آنکه مقرب الحضرة العلیه میرزا رضا علی دیوان بیگی را مخصوصاً روانه نمودیم که عمدة الامر اء العظام حاجی شهاب الملک را با احترام روانه دار الخلافه نموده با مورات آنجا بنفسه رسیدگی نماید و تا ورود فرزندى معزى الیه مراقب و مواظب نظم آن حدود باشد. فی التاریخ. . .»

۴۵

تهران - حسام السلطنة قاجار - ربيع الاول ۱۲۹۴

خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی کبود

اندازه : ۴۴×۱۹ - ۲۴×۵/۱۰ - ۶ س

سجع مهر : حسام السلطنة ۱۲۶۶ .

دستخط حسام السلطنة به رضاعلی دیوان بیگی مبنی بر ابلاغ عنایت خاصه و نفی شکایت شهباز فیطول از طایفه دراحی ازو ؛ و دیگر حسام السلطنة اشاره بدان می کند که به فرزندی (مؤید الدوله) و منشی باشی دستور داده ایم که طبق دستور معتمدالدوله رفتار نماید .

یادداشت - بین دوسطراول چند سطری از حسام السلطنة به رضاعلی دیوان بیگی آمده است که در آن بدونوید اعطای خلعت داده و نیز کیفیت قرار بره های قربانی را ازو استفسار کرده است .

۴۶

حسام السلطنة قاجار - تهران - ربيع الاول ۱۲۹۴

خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی کبود .

اندازه : ۴۵×۱۱ - ۲۵×۳۳ - ۵ س

سجع مهر : حسام السلطنة ۱۲۶۶ .

دستخط حسام السلطنة به رضاعلی دیوان بیگی مبنی بر اظهار رضایت از خدمت نامبرده در کار کفالت حکومت کردستان و ستودن شایستگی کاظم خان سرتیپ ؛ و دیگر « قرب عزیمت فرزندی ، ابوالفتح میرزا مؤیدالدوله را بر ای دردست گرفتن حکومت آن سامان خبر میدهد .

۴۷

حسام السلطنة - تهران - ربيع الثاني ۱۲۹۴
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی کبود .
اندازه : ۱۱×۲۵ - ۱۹×۲۲ - ۹۶ - ۶۱

سجع مهر : حسام السلطنة ۱۲۶۶ .

دستخط حسام السلطنة به رضاعلی دیوان بیگی مبنی بر اظهار رضایت از وودیکر اینکه قرب عزیمت ابو الفتح میرزا را بدان سامان خبر میدهد .

۴۸

حسام السلطنة - تهران - ربيع الاول ۱۲۹۴
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی کبود .
اندازه : ۱۹×۳۳ - ۲۶×۱۰ - ۹۶ - ۶۱

سجع مهر : حسام السلطنة ۱۲۶۶ .

دستخط حسام السلطنة به رضاعلی دیوان بیگی که در تعقیب نامه‌یی که شه‌بندر دولت عثمانی در باب شرارت احمد بیگ کتده سوری در خاک دولت ایران و عثمانی، به «میرزا محمد عالی‌جاه» فرستاده بود، می‌نویسد مبنی بر اینکه گرچه‌الی حال ابو الفتح میرزا به کردستان نیامده است اما قلع و قمع احمد بیگ از فرایض یقینی به رضا علی دیوان بیگی میباشد.

یادداشت - در حاشیه دستخط اظهار سوء ظنی نسبت به رفق و مدارای دولت عثمانی نسبت به احمد بیگ کتده سوری شده است که در ضمن آن در گرفتن قول مؤکد از شه‌بندر عثمانی برای اعمال واقدامات لازم تا کید شده است که این حاشیه گویا از خود حسام السلطنة باشد .

۴۹

حسام السلطنة - تهران - شهر شوال ۱۲۹۴
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی کبود .
اندازه : ۱۹×۳۳ - ۲۶×۱۰ - ۹۶ - ۶۱

سجع مهر : حسام السلطنة ۱۲۶۶ .

دستخط حسام السلطنة به میرزا رضا علی دیوان بیگی، مبنی بر بیان رضایت همیونی از حاجی شهاب الملك حاکم کردستان و کرمانشاهان و تمایل بر دوام وی درین منصب و ابلاغ این فرمان به میرزا محمد و اینکه میرزا رضاعلی و میرزا محمد وی را باید حاکم بالاستقلال آن سامان بدانند.

۵۰

تهران - حسام السلطنة
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی سفید
اندازه : ۱۹×۳۳ - ۱۱×۲۶ - ۷ س

سجع مهر : حسام السلطنة ۱۲۶۶ .

دستخط حسام السلطنة به میرزا رضاعلی در پاسخ نامه وی که در آن شرحی از جانفشانی میرزا محمد شفیع و میرزا محمد حسین، مذکور داشته، مبنی بر دستور پرداخت دویست تومان در حق نامبردگان.

یادداشت بین دوسطر آغاز: «دیوان بیگی!

گر بماندیم زنده بردوزیم جامه‌ای کز فراق چاک شده ؛
انشاء الله تعالی اگر بسال نورسیدیم تلافی امسال را به طوری می‌کنیم که شعر
خواجه علیه‌الرحمه با صدق هم‌ساند :

غم که پیر عقل مدهوشش بمردن می‌کند

می‌فروشد چاره‌دیرک آبخوردن می‌کند

انشاء الله تعالی . والسلام .

۵۱

حسام السلطنة - تهران - ربیع الاول ۱۲۹۴
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی کبود .
اندازه : ۱۹×۳۳ - ۱۰×۲۵ - ۷ س

سجع مهر : حسام السلطنة ۱۲۶۶ .

دستخط حسام السلطنه به میرزا رضا علی دیوان بیگی مبنی بر اینکه چون میرزا محمد را به رکاب مبارک احضار نمودیم تا آمدن «فرزند کامکار» بدان صوب باید که باتفاق میرزا کاظم خان سر تیپ امور آن سامان را در عهده کفایت بگیرد و دیگر اینکه حسام السلطنه درین دستخط از فقره مربوط به چهار نفر سر بازوزن آسیا بان استفسار کرده و در ارسال روزنامه وقایع در هر سه روز یکبار تاکید نموده است.

۵۲

حسام السلطنه - تهران - صفر ۱۲۹۴.

خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی، متن و حاشیه، کبود رنگ .

اندازه : ۱۴×۱۷-۴۴×۱۹- چلیپا -

سجع مهر : حسام السلطنه ۱۲۶۶ .

دستخط حسام السلطنه به میرزا رضا علی دیوان بیگی در پاسخ باو مبنی بر عزل شهاب الملک و آسوده شدن مردم ولایت کردستان ازو ؛ و اینکه میرزا رضا علی باید به اتفاق میرزا محمد کمال مراقبت را در نظم امور شهر و سرحدات کردستان بنماید.

متن یادداشت حاشیه دستخط به خط حسام السلطنه (۱) : «دیوان بیگی، صراحت و درستکاری تو بر ما معلوم است مأموریت این سفر هم از بابت درستکاری ها و صداقتی است که از سابق به ظهور رسانده بودی ، باید درین سفر بی غرضی و بی طمع و حسن کفایت خود را زیاده از سابق جلوه دهی و خود را زیاده بر زیاده محل وثوق و امانت کنی . حالت اهل ولایت سنج از شهری و خارجی باید چنان باشد که به همه آنها از هر جهت خوش بگذرد و آسوده باشند و امنیت خاطر در باطن و ظاهر داشته باشند انشاء الله تعالی امورات اتفاقیه را باید بمشورت و صوابدید یکدیگر فیصل دهد و مردم را معطل نکنید . معتمد المخافان محمد کاظم خان را هم در امورات (۱) مداخله دهید و وجود او را عاطل و باطل نگردانید . فقره او را مان تحت را ، از پسر های حسن سلطان خیلی ملاحظه باید بکنید و حقیقت را عرض کنید از آنجا هم قرار عمل او را مان را این روزها میدهم . از مصطفی هم که در شهر است غفلت نداشته باشید ، پسرش که در او را مان

است باید مراجعت کند. از نظم بلوکات و محالات مبادا غفلت کنید. بخدا اگر بشنوم ذره‌ای خلاف قاعده واقع شده باشد شما مورد سیاست و بازخواست هستید. همه روزه روزنامه امورات (!) را برداشت هر دو روز یک شاطری و قاصدی را روانه نمایید و ما را اطلاع از جزوی و کلی بدهید دیناری اگر از کسی گرفته شده باشد در توقف بازخواست خود را باید ببینید.

۵۲

حسام السلطنه - تهران - ربیع الثانی ۱۲۹۴
خط : شکسته نستعلیق - کاغذ : فرنگی معن و حاشیه سفید، رنگ .
اندازه : ۱۹×۳۳ - ۱۶×۶ - چلیپا

سجع مهر : حسام السلطنه ۱۲۶۶ .

از حسام السلطنه به رضاعلی دیوان بیگی دایر بر عزل احمد بیک کنده سوری به علت عمل سوویی که از جانب او نسبت به «آدم غلامرضا سلطان» سرزده بود و تهدید وی نسبت به عواقب سوویی که اعمالش در بر خواهد داشت .
حاشیه متن که گویا به خط حسام السلطنه است : «اگر خودش^(۱) بکرمانشاهان یا کردستان آمد مورد التفات می شود و الا سزای خودسری را عمارت قریب خواهد دید .»

۵۴

حسام السلطنه - تهران - شهر ربیع الاول ۱۲۹۴
خط : شکسته نستعلیق - کاغذ : فرنگی آبی رنگ معن و حاشیه .
اندازه : ۱۹×۳۳ - ۱۹×۸ - چلیپا

سجع مهر : حسام السلطنه ۱۲۶۶ .

از حسام السلطنه به دیوان بیگی : «دیوان بیگی نوشتجات احمد بیک و اهالی آنجا که

۱- به قیاس ، مرجع ضمیر خودش همان احمد بیک کنده سوری است .

بشما نوشته بودند ملاحظه فرمودیم. خیلی عجیب است که این مرد خود را آشنا با این مقامات کرد و کاغذ شما نوشت! تا بحال نه عریضه ای ازورسیده و نه خود را آشنا با این مقامات کرده است. حالاهم که دیده است حرف حکومت غلامرضا سلطان بمیان آمده و از آن طرف محمد زمان خان هم بابیک زادگان آمده اند برداشته این کاغذ را بشما نوشته است و در آخرهم فی الحقیقه تهدید کرده است که حکومت بانه بهر یک ازین دودسته بیک زادگان داده شود حکایت فتاح سلطان خواهد شد. خلاصه جوابی که شما باو نوشته بودید بسیار بجا بوده است. اگر خود احمد بیک برخاسته بکرمانشاهان آمد از تقصیرات گذشته اوصرف نظر میکنیم و الا مهم اما مکن اسباب گوشمالی او را باید فراهم آورد. هر چند شهیندر نوشته بود اگر بخاک عثمانی بیاید او را گرفته بدست مأمورین دولت علیه ایران خواهند داد ولی بمحض حرف شهیندرهم نمیتوان مطمئن شد. در این باب تلگرافی خدمت جناب جلال التما باجل اشرف اکرم سپهسالار اعظم دام اقباله نمودم که باو کلای دولت عثمانی گفتگوفرموده اطمینان حاصل کنند. اگر انشاءالله تعالی اطمینان حاصل کرده اول گوشمال او را دهند افواج واستعداد و همه چیز حاضر است در صدد گوشمال او خواهیم برآمد و حاکمی برای آنجا معین خواهیم کرد و غلامرضا سلطان را خواهیم فرستاد و استعدادی هم بقدر کفایت در پهلوی او خواهیم گذاشت عجلالتأشما محمد زمان خان و بیک زادگانی را که آمده اند امیدوار کنید که آنها هم دردست باشند اگر بکرمانشاهان آمدند آنها را هم امیدوار میکنیم تا قرار کلیه عمل بانه داده شود (۱)»

۵۵

حسام السلطنه - تهران - ربیع الاول ۱۲۹۴
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی آبی رنگ .
اندازه : ۱۹ × ۳۳ - ۷ × ۶ س

سجع مهر : حسام السلطنه ۱۲۶۶ .

از حسام السلطنه به رضا علی دیوان بیگی در پاسخ نامه او ؛ حسام السلطنه در نامه خود به عریضه دیوان بیگی که شرحی از بروزی نظمی و بی اعتدالی در محل مأموریتش نوشته

بود اشاره کرده و وجود چنین وضعی را بآبودن کاظمخان سر تیب بعید می‌شمارد .
 حسام السلطنه در پایان وحاشیه دستخط خویش اعتماد و اطمینان خود را نسبت
 به دیوان بیگی و کاظمخان بیان داشته و اداره امور را مجدداً بدانان سپرده و اعلام
 میدارد که : « مؤیدالدوله تا پنج روز دیگر بدان صوب حرکت میکند و شما سر تیب
 فوج را بآیاورزود تر بمحل مأموریت حرکت دهید . »

۵۶

حسام السلطنه - تهران - عصر شنبه ۱۴ ربیع الثانی ۱۲۹۴

خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی سفید .

اندازه : ۱۹×۲۳ - ۱۸×۱۲ - چلیپا

سجع مهر : حسام السلطنه ۱۲۶۶ .

از حسام السلطنه به رضاعلی دیوان بیگی در مورد « عالیجاه مصطفی بیگ اورامی » که
 حسام السلطنه خود طی دستخطی وسیله شرف‌الملک نامبرده را « بدارالدوله » احضار
 کرده مصطفی بیگ یریشان خاطر از سنج عازم گشته ، دیوان بیگی بی خبر از احضار
 شدن وی از حرکتش بدگمان شده تعقیبش میکند . مصطفی بیگ هر اسان در امانزاده پیر عمر
 متحصن شده و او را به حسام السلطنه معروض میدارد . حسام السلطنه مصطفی بیگ را
 مورد عفو قرار داده ضمن ابلاغ عنایت خود نامبرده را مجدداً به « دارالدوله » میخواند و
 مراتب مأمون بودن وی را درین نامه به رضاعلی دیوان بیگی مینویسد .

۵۷

حسام السلطنه - تهران - ربیع الثانی ۱۲۹۴ .

خط : شکسته نستعلیق - کاغذ : فرنگی سفید .

اندازه : ۱۹×۲۳ - ۱۰/۵×۵ - چلیپا .

سجع مهر : حسام السلطنه ۱۲۶۶ .

از حسام السلطنه به دیوان بیگی (۱) : « دیوان بیگی در باب دو نفر مقتول عرض
 کرده بودید حاجی حیدر بیگ انکار دارد که علی بیگ پسر او این کار را نکرده است
 (۱) - عین متن دستخط نقل شده است .

واستدعای آمدن [به] کرمانشاهان دارد، آمدن او باینجا حاصلی ندارد. اگر پسرش را بسندج آورد که همیشه در آنجا مقیم باشد و دست از این هرزگیها برداشت از برای او خلاص خواهد بود؛ والا خود او همیشه در حبس خواهد بود و اسباب گرفتاری پسرش را هم بای نجو کان فراهم خواهیم آورد و دست بردار نخواهیم بود.

۵۸

حسام السلطنه - تهران - (تاریخ ندارد).
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی کبود؛ متن و حاشیه.
اندازه : $۱۹ \times ۴۴ - ۱۶ \times ۶/۵ - ۷$ س

سجع مهر : حسام السلطنه ۱۲۶۶.

از حسام السلطنه به رضا علی دیوان بیگی مبنی بر ستایش کفایت و لیاقت وی و ابراز رضایت از اینکه نتیجه تحقیق درباره آنچه در قرقه سر باز وزن آسیابان عرض کرده بودند، خلاف واقع بوده و با بودن او جز این هم انتظار نمی رفت.

۵۹

حسام السلطنه - تهران - ربیع الثانی ۱۲۹۴
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی سفید حاشیه آبی
اندازه : $۱۹ \times ۴۴ - ۱۳ \times ۵/۵ - ۵$ چلیپا

سجع مهر : حسام السلطنه ۱۲۶۶.

از حسام السلطنه به رضا علی دیوان بیگی دایر بر در حبس داشتن عبدالقادر متهم به قتل همدانی که اخیراً دستگیر شده بود تا اینکه «فرزند معزی الیه بیاید» و نسبت به وی طبق قراری که با حسام الملك گذارده شده عمل شود.

در حاشیه که گویا بخط حسام السلطنه می باشد چنین افزوده شده است : «دیوان بیگی در باب یار احمد بیک اگر راست میگوید باید بیاید بکرمانشاهان و اربابینم البته جواب او را همینطور بنویسید خودش هم عریضه عرض کرده بود جوابش را با آدمش خواهیم نوشت.»

۶۰

حسام السلطنه - تهران - ربیع الثانی ۱۲۹۴

خط : شکسته نستعلیق کاغذ : فرنگی

اندازه : ۱۹×۲۴ - ۶×۱۳ - چلیپا

سجع مهر : حسام السلطنه ۱۲۶۶.

از حسام السلطنه به رضا علی دیوان بیگی^(۱) : «دیوان بیگی در باب مریوان که عرض کرده بودید پس از رسیدن میرزا مصطفی نایب آنجا چند پارچه دهات آنجا را صدمه زده‌اند و رعیت‌های آنجا را کوچانده‌اند و بعضی این حرکت را به پسران سلطان حسن نسبت می‌دهند که از شهر زور آمده‌اند و بعضی باهل خود مریوان ؛ علی ایحال صدق و کذب این فقرها را معلوم کرده عرض کنید . بمیرزا عبدالغفار دستور العملی در کارهای مریوان داده‌ایم و خود همراه فرزندی امیرزاده حفظه الله تعالی خواهد آمد و انشاء الله تعالی بروفق دستور العملی که ما داده‌ایم رفع این غائلات خواهد شد بعد از آنکه از میرزا مصطفی خبر صریح رسید و میرزا عبدالغفار هم بآنجا آمد در نظم مریوان و رفع بی‌اعتدالی پسران حسن سلطان آنچه صلاح باشد اقدام خواهد شد .»

۶۱

ناصرالدین شاه - تهران - جمادی الثانی ۱۲۹۴

خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی

اندازه : ۱۹×۲۸ - ۴۴×۲۴ - ۵۵

سجع مهر ، «پاره شده و تنها قسمتی از تذهیب آن بجا هست .»

فرمان ناصرالدین شاه مبنی بر تخفیف یکصد تومان از مالیات قریه شش جان فریدن ملکی حاجی میرزا سید جمال الدین امام جمعه خوانسار که از «هذه السنه او دئیل» بعد درباره او مقررست . این فرمان بموجب اظهار عجز و شکایت مشارالیه از «شکستگی و خرابه قریه» مزبور شرف صدور یافته است.

امضاء و مهرهای پشت فرمان :

(۱) - همین متن ناه نقل شده است .

- ۱- در متن ، انتهای سطر اول ، امضاء ناصرالدین شاه باتذهیب اطراف آن.
 - ۲- پشت فرمان ، پشت امضاء ناصرالدین شاه ، مهر «یوسف بن حسن»
 - ۳- پشت فرمان ، مهر «افوض امری الی الله عبده محمد» .
 - ۴- پشت فرمان ، «الوائق بالله» .
 - ۵- پشت فرمان ، «افوض امری الی الله عبده نصرالله» .
 - ۶- پس از این جمله «حکم تخفیف استمرار است که خطاب بحکام حال واستقبال شده است» مهر «الهدایة امر من لدیک» زده شده که مهر میرزاهدایت وزیر دفتر می باشد .
- با ۱۰ مهر و ۱۲ امضای دیگر .

۶۲

نادرشاه افشار - اصفهان - ۲۴ ربیع الثانی ۱۱۵۱

خط : شکسته . کاغذ : فرنگی

اندازه : ۱۸×۲۸/۵ - ۱۲×۱۶ - ۶ س

سجع مهر : بالای : مهر بسم الله .

متن مهر : نگین دولت و دین رفته بود چون ازجا

بنام نادر ایران قرار داد خدا .

طغرا : «بعون الله تعالی فرمان هایون شد» . فرمان نادر در پاسخ عریضه میرزا سید حسن گلستانه مبنی بر استمرار اراده ضرابخانه دار السلطنة اصفهان بدستور سابق باهمان مواجبی که در وجه او مقرر بوده است.

مهر پشت فرمان :

۱- «عبده مومن»

۲- مهری دیگر ...

۶۳

شاه اسماعیل صفوی - ۲۶ رجب ۱۱۶۴ (۱)

خط : شکسته . کاغذ : فرنگی

اندازه : ۴۵×۴۰/۵ - ۲۷×۱۴ - ۱۱ س

سجع مهر : بسم الله . بنده شاه ولایت شاه اسماعیل .

طغرا : حکم جهان مطاع شد .

(۱) - وی فرزند سید مرتضی صفوی مشهور به اسماعیل الثالث است و با مرگ کریم خان زند بسال ۱۱۶۳ ولایت بختیاران را در اصفهان بهمه داشت .

حکم انتصاب میرزا سید حسن گلستانه از ابتداء «سنه یوت‌ئیل» به نیابت عالیجاه مقرب الخاقان ناظر اموال سرکار خاصه شریفه برای نظارت در نظم و نسق «بیوتات متعلقه» به علیه عالییه و حرم محترم، و استمرار مبلغ یکصد تومان مواجب سالیانه در حق او که حاکم دارالسلطنه اصفهان از درآمد «بیوتات مذکوره» در وجه نامبرده باید پردازد.

مهرهای پشت فرمان:

- ۱- مهر «بنده شاه دین ابوالحسن است ۱۱۶۲»
 - ۲- «المتوکل علی الله؛ عبده حیدر علی»
 - ۳- بسم الله الرحمن الرحیم»
 - ۴- «لا اله الا الله ملک الحق المبین محمد هادی»
 - ۵- «افوض امری الی الله؛ علیرضا»
 - ۶- «لا اله الا الملك الحق المبین»
- با ۳ مهر و ۱۱ امضای دیگر

۶۴

کریمخان زند - محرم ۱۱۸۴

خط : شکسته نستعلیق. کاغذ: فرنگی

اندازه : ۴۴×۴۳ - ۲۸×۱۶ - ۹س

سجیم مهر: یامن هو بمن رجاء کریم ۱

فرمان کریمخان زند مبنی بر استمرار سید حسن گلستانه در سمت نیابت معیر الممالک و استقرار مستمری سابق در حق او و نظارت کامل در این که نقره و طلا و نقده سازی ها کامل عیار باشد و از خروج طلا و قلابی سازی جلوگیری بعمل آورد. این فرمان از جانب ضابطان مستوفیان و مستاجران و مباشران و عمله صرافان لازم الاتباع بوده است.

مهرهای پشت فرمان:

- ۱- «سلام علی ابراهیم»
 - ۲- عبده، محمد جعفر الحسینی.
- با ۶ مهر دیگر..

BULLETIN

de la

BIBLIOTHEQUE CENTRALE

DE

L'Université de Tehran

(Contenant des articles sur les manuscrits orientaux)

No. I

(1961/1339 S.)

Tehran

Imprimerie de l'Université

BULLETIN
de la
BIBLIOTHEQUE CENTRALE
DE
L'Université de Tehran

(Contenant les notices des manuscrits orientaux)

No. I

(1961/1339 S.)

